

MARTELAREN IN DORDRECHT EN BREDA

**DOOPSGEZIND MARTELAREN
GELOOFD, DAARNA GEDOOPT
GEDOOPT, DAARNA GEDOOD**

UIT: Bloedigh tooneel der Doops-gesinde en weerelese christenen

door Tieleman Jansz van Braght

Samengesteld Willem Westerbeke

**STICHTING GIHONBRON
MIDDELBURG
2017**

INHOUD

VOORWOORD

1. Thieleman Janszoon van Braght 29 Januari 1625 – 7 October 1664
2. Bloedigh tooneel der Doops-gesinde en weerelese christenen
3. Over ketters en kerkvolk, notabelen en nieuwe rijken, socialisten en liberalen, vrijzinnigen en orthodoxen, heterodoxen en homoseksuelen, lesbo's en ander ongeregelden.
4. Slotopmerking over diep verval
5. Joris Wippe, Joostenszoon te Dordrecht gedood. 1558.
6. Dirk Willemsz. Levend verbrand, 1569.
7. Digna Pietersd. verdronken
8. Vernieuwing van de voorgaande bloedige plakaten van de keizer Karel V door Philips de IIe koning van Spanje, tegen de Doopsgezinde of zogenoemde Wederdopers. Anno 1556.
9. 10 personen zo mannen als vrouwen, om het getuigenis van Jezus Christus te Dordrecht verbrand, omtrent het jaar 1570.
10. Zeven broeders te Breda. Anno 1572.
11. JAN WOUTERSz (VAN CUYCK) te Dordrecht
12. Jan Woutersz. van Kuyk (Cuyck) en Adriaanken Jans van Molenaarsgraaf, beide om het getuigenis van Jezus Christus te Dordrecht verbrand. 1572.
Brieven verzonden aan zijn vrouw, kind en Stadsbestuur
13. Een brief van Adriaanken Jansdochter van Molenaars Graaf, geschreven aan haar man, daar ze in de gevangenis lag op de Vuil Poort te Dordrecht en daar op de 28e Maart met Jan Wouters van Cuijk verbrand is, als tevoren is aangewezen.

VOORWOORD

Erg verdrietig is het dat de historie en de getuigenissen van de martelaren die beschreven worden door Th. J. van Braght zo weinig bekend zijn!

Gelijk met het Hervormingswerk in de Nederlanden door Luther, Zwingli, Bullinger en Calvijn mogen we zeker wel Menno Simons noemen. Ondanks zijn eenzijdigheid en dwaling waren Luther en Menno Simons de eerste hoofdstroming in de Reformatie in Vlaanderen, Zeeland, Holland en Noordelijke provincies.

Er worden veel meer Nederlandse martelaren door Van Braght beschreven dan in het martelaarsboek van Adriaan van Haamstede. Het schijnt dat de reden hiervan is, dat Van Bracht alleen de Doopsgezinde martelaren beschrijft. Deze waren niet in tel. Echter, hun godsvrucht, verloochening aan de wereld en hun oprecht geloof in Jezus Christus doet niets onder voor de martelaren die Van Haamstede beschrijft. Integendeel ze blinken uit in verdrukking en vertroosting.

Van de 58 geëxecuteerden in Zeeland, (Zeeuws Vlaanderen niet meegerekend) waren circa 33 Doopsgezinde martelaren circa 8 Calvinisten; ook 17 beeldenstormers van wie de helft Rooms-katholieken. Dat komt neer op circa 33% Doopsgezinden en circa 8% calvinisten. Zie de Hervorming in Zeeland met betrekking op de Doopsgezinden, ca. 1520-1572. Door dr. C. Rooze-Stouthamer.

Deze verhouding in percentages uitgedrukt is mijn inziens niet veel anders in andere provincies. Behalve in Noord-Holland en Amsterdam waar het aantal martelaren van de Doopsgezinden veel hoger ligt.

De Doopsgezinden onttrokken zich aan hun plicht om wapens te dragen in dienst van de Overheid. Hierdoor, maar meer nog vanwege hun verwerpen van de kinderdoop werden ze door allen gehaat.

Nadat de regering overging tot de Calvinistische leer in circa 1572, werden bijna geen doodvonnissen meer tegen hen uitgesproken. Wel was er sprake van een plaatselijke vervolging. Prins Willem van Oranje en prins Maurits moesten herhaalde malen tussentreden vanwege een plaatselijke overheid.

Hoe intens droevig is het dat de Mennonieten nu voor een groot deel vervallen zijn tot pure vrijzinnigheid, ja ook losbandigheid. Het overgrote deel van de *Doopsgezinde Broederschap* sloot zich in de laatste eeuw helemaal aan bij de vrijzinnige oecumene. Dit wordt in deze brochure kort aangetoond.

Eerst wordt een kort overzicht gegeven van het Martelaarsboek en de auteur Th. J. van Braght.

De brochures beschrijft voornamelijk een aantal martelaren in **Dordrecht en in Breda**. In de periodieken van de laatste eeuw wordt af en toe een beschrijving gegeven van martelaren die in het Doopsgezinde martelarenboek beschreven worden. Maar bijna nooit wordt vermeld dat zij Doopsgezind waren. Zit de waarde van het lijden van christenen dan in de naam van het kerkgenootschap waartoe ze behoren?

De Heere Jezus in Wiens Naam zij gestorven zijn, denkt daar gelukkig heel anders over. In Openbaring 2 vers 9 en 10 staat: *Vrees geen der dingen die gij lijden zult. Zie, de duivel zal enigen van ulieden in de gevangenis werpen, opdat gij verzocht wordt; en gij zult een verdrukking hebben van tien dagen. Zijt getrouw tot den dood en Ik zal u geven de kroon des levens.*

Wat een heerlijk vooruitzicht! Dit vergoedt alles in een oneindig grote mate wat de oprechte martelaren geleden hebben.

Er is een levende band tussen de martelaren voor de Troon van God en het Lam en de verdrukte gelovigen in de strijdende kerk. De dag nadert met vlugge schreden, dat ook zij uit de drek van zonde, druk en kruis verhoogd worden om samen met hun geestelijke broeders en zusters hun kroon te mogen neerleggen aan de voeten van het Lam Gods, Die als de Leeuw uit de stam van Juda eeuwig heerst over al Zijn en hun vijanden. Ze mogen met geloofsmoed zingen van Psalm 43 vers 5:

*Mijn ziel, hoe treurt ge dus verslagen?
 Wat zijt g' onrustig in uw lot?
 Berust in 's Heeren welbehagen;
 Hij doet welhaast uw heilzon dagen;
 Uw hoop herleev' naar Zijn gebod:
 Mijn Redder is mijn God.*

Geschreven in de hoop dat velen opgewekt worden om ook dat geluk te zoeken en de levende Kerk van Christus in zelfverloochening mag wandelen tot nut van hun medemens.

Middelburg, 17 februari 2017

Willem Westerbeke

* Zie voor meerdere literatuur over de Hervorming in Zeeland en de Doopsgezinden de laatste pagina.

1. Thieleman Janszoon van Braght 29 Januari 1625 – 7 October 1664

Voorwoord

Aan mijn beminde vrienden en medegenoten in Christus Jezus onzen Zaligmaker.

Allerliefste, zoals eertijds een onzer geloofsgenoten C. Vermander lust hebbende tot de beschrijving van de Trojaanse oorlogen de Griekse poëet Homerus die de blinden genoemd werd, enzovoort. ...

Maar geheel anders is 't hier gelegen beminde vrienden; gewis geheel anders. Want wij zijn helden tegengekomen die de Koning aller Koningen en de Heere aller Heeren Jezus Christus dienden, Die, hoewel als een geslacht Lam, immers een Prins is van de koningen der aarde.

De plaats die zij bestormden, was de stad vol aller goeden, of het nieuwe en hemelse Jeruzalem welke fundamenten zijn allerhande edelgesteenten, de poorten van paarden de straten van goud als doorluchtig glas. Dezen hebben zij met geweld ingenomen om eeuwig te bezitten. Maar de God mishagende en afgodisch stad Babel vernielden zij met geestelijke wapens zoveel als hun vermogen bereiken konden.

De eer die ze verkregen over hun victorie is een eeuwige eer. Vreugde een eeuwige vreugde; de triomfkronen die hen toegereikt werden zijn eeuwige en hemelse kronen. Hier hoeft van geen aardse tomben, piramiden of een grafspitsen gedacht worden om hun dode lichamen te vereren, nadien hun ziel door God vereerd wordt en onder het altaar Gods zijnde de plaats van alle zalige martelaren zullen verkrijgen; zie Openbaring van Johannes 6 vers 9. Ik zag onder het altaar de zielen dergenen die gedood waren om het woord Gods en om de getuigenis dat zij hadden.

De plaatsen daar dit alles geschied is, zijn wij met onze gedachten doorgetogen en met de ogen des geloofs, hebben wij deze dingen aanschouwd.

Het is waar, de droefheid is bijna niet te overkomen die ons naar het vlees ontmoet is. Aanziende zoveel ellendigen en niet minder godvruchtige personen die hun leven voor de bekende waarheid overgaven. Deze in het brandende vuur, gene in de verdrinkende wateren, anderen onder het snijdende zwaard, sommigen in de verborgen strikken, ja

in de aller-vernielende beestentanden. Ik zwijg van ontallijke andere middelen daar deze jammerlijk en ellendig door zijn omgekomen.

Maar aan de andere kant is de blijdschap niet te vertellen, ja met geen tongen of talen uit te beelden die wij daar met geestelijke ogen gezien en met de oren van het gemoed gehoord hebben. Want al zingende en God lovende hebben sommigen de dood omhelsd en dat meer is, (wie kan het begrijpen?) die de dood des vuurs zelf onderworpen was heeft zijn half verbrande mede broederen de hand op het hoofd gelegd, een harte ingesproken en in het geloof versterkt. (Dit wordt gezegd van een Waldenzer martelaar die met 9 andere discipelen onder welke 2 vrouwen de 5e augustus te Keulen in het kerkhof der Joden verbrand werden. Hij heeft eer hij dood was op de hoofden van zijn medegezellinnen - ook al half verbrand - zijn hand gelegd, zeggende: *blijf standvastig bij uw geloof; gij zult heden zijn bij Laurentius de martelaar*, enzovoort.

Een andere die de pijn van het vuur gesmaakt had en uit de brand was weggetrokken wierp zich op een van de deerlijk gebrande lichamen om toch de strijd die begonnen was ook zo te eindigen en de kroon van de martelarisatie te mogen verkrijgen.

Dit verhalen wij nog boven hetgeen wij in het 1ste boek aangetekend hebben, hoewel van de personen zelf daar is gesproken. Ook zouden wij deze en dergelijke exempelen meer kunnen bijbrengen, indien dezelve niet genoegzaam, ja zo klaar als de zon bekend waren.

Nu gaan wij verder tot het 2e Boek en zullen onze aanvang nemen op de voorgaande manier van hetgeen de heilige martelaren van tijd tot tijd vervolgens hebben geleden. Doch onze arbeid zou hier zeer verminderd worden, - gelijk iemand die eerst al hijgende en zwetende tegen een steil gebergte opgeklommen was daarna zacht en met gemak weer afgaat - naardien ons voor zoveel de martelaren belangt - de voorgaande beschrijving en gedrukte exemplaren daarin dienen zullen. Waarin wij ook niet voorgenomen hebben iets merkelijks te veranderen, opdat wij het goede werk van onze lieve medebroeders, die daarin heilig voor de Heere gehandeld hebben, niet verkleinen; uitgenomen daar het onder bijvoeging van onze eigen beschrijving, hoognodig zou moeten zijn.

Ondertussen hopen wij dit volgende ook met verscheiden vrome getuigen van Jezus - daar nooit enige openbare kennis van geweest is, - uit getrouwe memoriën en beschreven akten te verrijken. Alsook met derzelfder examinatie, doodvonnissen, brieven en andere stukken dies aangaande die wij tot dat einde, zo uit de handen der magistraten, criminele overheden, bloedschrijvers als anderen, niet zonder moeite en onkosten verkregen hebben.

Dit zal dan de orde wezen van het volgende werk hetwelk wij wensen dat Gode aangenaam, onze naasten stichtende, en onze eigen zielen tot nut en zaligheid sterken mag, door Jezus Christus. Onze enige en eeuwige Zaligmaker, zij geloofd en geprezen tot in eeuwige tijden. Amen.

In Dordrecht, anno 1659.

Uw gans toegenegene in den Heere,

Thieleman J. van Braght

Sonnet aan mijn broeder Thieleman J. van Braght.

Een hemels vuur van lust en ijver helpt de snaren
 Van David aan de galm van een bedroefd akkoord.
 Wanneer de angst des doods uit Sion werd gehoord,
 Dat hij zijns harten rouw in Psalmen ging verklaren. (Ps. 79, 137 enz.)
 Zo zag ik het ijervuur, o broeder, uit u varen,
 Als gij de martelaars van 't Nieuwe Verbond bracht voort.
 Zelfs op die tijd wanneer door ziekte het klaag'lijk woord.
 Tot u kwam: *'t schijnt gij sterft, wilt moeit' en ijver sparen.* *
 Maar hebt desniettemin dit bloedig offer-werk,
 Met kranke en zwakke leên ten dienste van Gods kerk,
 Door onvermoeide vlijt, en ijver dus beschreven.
 Derhalve wie gij zijt, die Christus onzen Heer,
 Wilt volgen in Zijn woord en Goddelijke leer;
 Wordt door dit lezen toch tot ware deugd gedreven.

P. van Braght

* Na een zeer ernstige ziekte weer opgericht

2. Bloedigh tooneel der Doops-gesinde en weerelose christenen

door Tieleman Jansz van Braght

350 JAAR LANG GEZAG EN ZEGGINGSKRACHT

door JAMES. W. LOWRY

OVERGENOMEN UIT: VIJF EEUWEN DOOPSGEZINDEN IN NEDERLAND
Doopsgezinde Historische Kring, Amsterdam. 2010

Blz. 83

De receptiegeschiedenis van Van Braghts Martelaers spiegel bij de Amish*

De 1482 bladzijden tellende foliant, het *Bloedigh tooneel der doops-gesinde en weerelose christenen* die leraar Tieleman Jansz van Braght in zijn woonplaats Dordrecht in 1660 door zijn geloofsbroeder Jacob Saverij liet uitgeven, is algemeen bekend als de 'Martelaers spiegel.' Het is een omvangrijk en complex boek. Het werk bevat méér dan de geschiedenis van de martelaars uit de christelijke kerk tot ca. 1500 (DEEL I), en het martelaarsschap van het Doperdom tot halverwege de zeventiende eeuw (deel II), waarbij dat der zestiende-eeuwse Nederlanden de grootste plaats inneemt. Het boek behelst geschriften in diverse genres en van uiteenlopende auteurs, afkomstig uit verschillende perioden en met diverse achtergronden. De drukgeschiedenis van het boek is verre van helder, waarover menige geleerde is gestruikeld. Als overzicht van het Doperdom bevat het de neerslag van discussies over belangrijke christelijke kwesties, die nog steeds relevant zijn.

* Dit artikel (hier vertaald door Piet Visser) werd eerder gepubliceerd in de *Pennsylvania Mennonite heritage* (jan. 2010), 20-31, onder de titel: 'The Amish reception of the Martyrs' mirror: a history of encounters with the book'.

Omdat inhoud en context van het artikel grotendeels de geschiedenis van de Noord-Amerikaanse Amish betreffen, is het ter bevordering van een beter begrip nodig gebleken hier en daar in de voetnoten aanvullende informatie te verstrekken. Die plaatsen zijn telkens aangeduid met de initialen van de vertaler: P.V. De ginds gebruikelijke spelwijzen van de substantieven van benamingen als Mennonites, Amish, Old Order, etc., zijn gehandhaafd. Bij adjectief gebruik is evenwel de voorkeur gegeven aan de Nederlandse spelregels.

1 {P.V.} Die benaming is afkomstig van de directe voorloper van Van Braghts boek, de *Martelaar-spiegel der werelose christenen 't zedert A°. 1524*, die de Waterlandse Doopsgezinden onder de leiding van Hans de Ries in 1631 hadden uitgegeven te Haarlem bij Hans Passchiers van Wesbusch. Ook Van Braght verwijst in de ondertitel naar dit werk: 'Zijnde een vergrootinge van den voorgaenden Martelaers-Spiegel.' De Amsterdamse bezorgers van de met illustraties van Jan Luyken verluchte tweede druk in 1685 van Van Braghts werk — de man zelf was al in 1664 gestorven hebben die kennelijk geliefde genretypering weer in de hoofdtitel aangebracht, nu luidende: *Het bloedig tooneel of Martelaers spiegel der Doop-gesinde of weereloose christenen*. Terwijl Lowry oorspronkelijk telkens een Engelse vertaling, de *Martyrs mirror*, gebruikte, wordt hier doorgaans verwezen naar het Nederlandse origineel uit 1660, en incidenteel naar de herziene tweede druk van 1685.

De betekenis van de *Martelaarsspiegel* hoeft niet uitsluitend begrepen te worden in termen zoals de oorspronkelijke schrijvers en bewerkers die bedoeld hebben. Zij is

ook af te lezen aan de manier waarop groepen lezers het werk tot zich genomen en verwerkt hebben.

In tal van recente Amische geschriften, zoals de publicaties van uitgeverij Pathway,² komen nogal wat verwijzingen voor naar de Martelaarsspiegel.³

Hoe en waarom gebeurt dat? Wat is de aantrekkingskracht van die eeuwenoude martelaarsgeschiedenissen? In deze bijdrage wordt onderzocht hoe dit martelaarsboek door de Amische broederschap als interpretatieve gemeenschap door de tijd heen is verstaan, een onderwerp dat tot dusver nog niet of nauwelijks uitgebreid aan de orde is gesteld.⁴

In dit artikel zal worden betoogd dat de Martelaers spiegel de Amische gemeenschap van lezers op specifieke wijze ten dienste heeft gestaan: als legitimering en ter bevestiging van de Ordnung,⁵ als een verzameling

2 [P.V.] De Pathway Publishing Corporation, gevestigd in de buurt van Aylmer, Ontario (Canada), werd in 1964 opgericht door twee Amische boeren, David Wagler en Joseph Stoll. Aanvankelijk werden reprints van oude Doperse classics vervaardigd, maar ondertussen is het bedrijf uitgegroeid tot main supplier van Amische lectuur en literatuur, met in begrip van kerkgoed, schoolboeken en wetenschappelijk werk. Ook publiceert het bedrijf drie maandbladen: voor onderwijs en opvoeding *The blackboard bulletin*, voor de puberende jeugd de *Young companion* en voor volwassenen het populaire tijdschrift dat 'Christian living' promoot, *Family life*. Zie: *the Mennonite Encyclopedia V* (Scottsdale, Pa. /Kitchener, Ont., 1990), 679 (hierna: M.E.). Zeer succesvol, met name ook buiten Amische kringen, zijn hun schoolen werkboeken in de serie *Pathway Readers*, van grade 1 tot en met 8. Deze worden in de VS veel gebruikt door ouders die zelf hun kinderen thuis onderwijs geven (zogenaamde home schoolfamilies), in plaats van naar het gewone lager onderwijs te sturen. Sinds enige tijd zijn alle Pathway titels toegankelijk op www.scrollpublishing.com. Een ander onderdeel van Pathway Publishers is de omvangrijke en belangrijke historische bibliotheekcollectie op Amisch en mennist terrein, de Amish Historical Library te Aylmer; MEV, 679. De directeur ervan, David Luthy, beheert er onder meer 's werelds grootste collectie van afbeeldingen, reproducties en interpretaties (in alle denkbare technieken en formaten) van de door Jan Luyken gegraveerde scène van een icoon van Doperse naastenliefde: de uit gevangenschap ontsnapte martelaar Dirck Willemsz die in 1569 zijn bij Asperen door het ijs gezakte ketterjager van de verdrinkingsdood redde. Desalniettemin werd Dirck opnieuw opgepakt en door verbranding om het leven gebracht. Zie Van Braght, *Bloedig tooneel* (16852), II, 387.

3. Zie bijvoorbeeld Joseph Stoll, *Child training* (Aylmer, Ont., 1976, 1992), 133-206, of verschillende nummers van het tijdschrift *Family life* (aug./sept. 1976; aug./sept. 1987; apr. 1988; jan. 1999; etc.). Eldon T. Yoder & Monroe D. Hochstetler, *Biblical references in Anabaptist writings* (Aylmen Ont., 1969, 1999). Ook komen er nogal wat verwijzingen voor in het Amish Mennonite tijdschrift *Herald der Wahrheit*, 1912 tot heden.

4. Het past mij Gerald J. Mast, achterkleinkind van zowel Menno Mast als David J. Stutzman, die verderop nog aan de orde komen, te bedanken voor zijn nuttige inzichten en suggesties.

5. [P.V.:] De Ordnung, of Order, die niet alleen bij de Arnish voorkomt, maar ook bij andere conservatieve gemeenschappen, bevat de leeren leefregels van de desbetreffende geloofsgemeenschap. Het zijn niet enkel de schriftelijk vastgelegde regels en bepalingen, maar vaak ook de mondeling overgeleverde riten, gewoonten en voorschriften, die de groep als van nature en door God gegeven in acht neemt en naar buiten toe kenmerkt. MEV, 662.

van leerstellige uitgangspunten, als een gids voor bijbelinterpretatie, als betrouwbare en nuttige lectuur in aanvulling op de Bijbel, als bron voor historische kennis, en als een devotionele tekst die de Amische waarden bevestigt.

De kennismaking van de Europese Amish met de Martelaers spiegel

De Confessie ende Vredehandelinge, geschiet tot Dordrecht, A0. 1632, een Belijdenis die ter hereniging van voornamelijk Vlaamse Doopsgezinden werd opgesteld, uitgegeven in 1633 en 1658, werd als derde in de rij van Belijdenissen in 1660 ook door Tieleman Jansz van Braght opgenomen in zijn Martelaers spiegel. Deze Belijdenis is sindsdien, voornamelijk buiten Nederland en onafhankelijk van het martelaarshoek in diverse drukken en talen (onder andere Duits, Frans en Engels) tot op heden tot ons gekomen.⁶

De *Dordtse Belijdenis* is het allereerste onderdeel van de Martelaarsspiegel waarmee de Amish in aanraking kwamen. Deze tekst circuleerde al lang in het Duits, vermoedelijk sinds omstreeks 1660, voordat het boek van Van Braght in die taal zou worden overgebracht. De Duitse versie van de Dordtse confessie werd waarschijnlijk rond 1660 aangenomen door de Zwitserse Dopers die in de Elzas woonden, terwijl ze omstreeks die tijd ook in Zwitserland bekend zou worden.⁷

Deze GeloofsBelijdenis zou pas echt wijd en zijd onder de Zwitserse broeders bekendheid krijgen, toen ze vanaf 1693 een rol ging spelen in de Amische afsplitsing. Onder de Zwitserse Dopers waren toen meningsverschillen ontstaan over de gemeentelijke tucht.

6. Zie: I.B. Horst, S. Voolstra et al. (red.), *Confessie van Dordrecht 1632* (Amsterdam, 1982) Dxpense stemmen 5); Van Braght, *Bloedigh tooneel* (1660), elr-f2r, waar de Dordtse Belijdenis voor wordt gegaan door het Olijf-tacxken van 1627 en Jan Cents] Corte confessie van 1630. [P.V.:] Een verderop nog te behandelen vierde Belijdenis, de Bekentnisse des geloofs (1617) van de Oude Friezen Pieter Jansz Twisck en Sijwert Pietersz, is opgenomen in het tweede deel van Van Braght, *Bloedigh tooneel* (1660), II, 17-75. Tegenwoordig circuleren er van de Dordtse Belijdenis :•Dk edities in onder andere het Pools en een Indiase taal.

7. Crs Leu & Christian Scheidegger, *Die Zürcher Täufer, 1525-1700* (Zürich, 2007), 254. De Dordtse Belijdenis verscheen in het Duits in 1664: James Lowry, *Documents of brotherly love; Dutch Mennonite aid to Swiss Anabaptists, 1635-1709* (Millersburg, Oh., 2007), 220-221, 271 noot 12. :P.V.:]

Aan het slot van de Dordtse Belijdenis had Van Braght nog toegevoegd: 'dat oock alle de Gemeynten in Elsatze ende den Paltz, in Hoochduytschlandt, eenstemmigh de selve naderhandt aengenomen ende onderteekent hebben; weshalven ondernomen is de selve, soo in't Francoys, als in 't Hooghduytsch, voor haer, ende meer anderen, ten dienste over te setten'. Omdat de voorrede van midden 1659 dateert, vond de aanneming van de Belijdenis in de Elzas en de Palts vermoedelijk al rond die tijd, of nog eerder plaats.

Bisschop⁸ Jakob Ammann en de poogden destijds een halt toe te roepen aan de groeiende gemakzucht door de kerkucht te verharderen, waartoe de mijding van verbannen lidmaten introduceerd, zoals die geformuleerd was in de Dordtse confessie — een Nederlandsch product dat toen op Zwitserse bodem relatief nieuw was.⁹

Bisschop Hans verzette zich tegen deze nieuwigheid, met gevolg dat in de jaren 1693 tot twee partijen van Amish en Reistianen uiteenvielen en de splitsing definitief werd in het kanton Bern, wat zich ook naar de Elzas en Palts zou uitbreiden.

In Nederland was de Dordtse Belijdenis ooit opgesteld als een instrument om tot hereniging te komen, maar toen deze tekst zich in Zwitserse contreien manifesteerde,

ontvingen Ammann en de zijnen haar juist als een appèl om de praktijk van afzondering van de wereld te legitimeren. Aldus werd deze Belijdenis gerevitaliseerd in een nieuw territorium, en ingezet als middel om de interne gemeente de Doperse gemeenschap weer op orde te brengen.¹⁰

Tegengesteld aan spronkelijke intentie werd de Belijdenis onder de Zwitserse broeders een bron van conflict onder de Zwitserse broeders, wat resulteerde in de Amische afscheiding.

Nog een ander stuk uit Van Braghts Martelaarsspiegel (van de 1660, dan wel de 1685 editie) zou geciteerd worden tijdens deze geloofstvist. Jakob Gut, behorend tot het Reistiaanse deel dat zich tegen de Amish verzette, haalde het boek een van de brieven die omstreeks 1694 over de splitsing handelden.¹¹

8 [P.V.:] De aanduiding 'bisschop' voor de hiërarchisch hoogste pastorale verantwoordelijkheid is onder de achttiende-eeuwse, van oorsprong Zwitserse en Zuidduitse immigrantenmeenschappen in de VS en Canada, zoals de Amish en Mennonites, nog steeds de meest gangbare. In het vroege Doperdom in de Nederlanden werd de term ook gebruikt, maar al vervangen door de aanduiding 'oudste'. Het is niet ondenkbaar dat het in zwang blijven vna de term bisschop bij de Amish bevorderd is door de Dordtse Belijdenis. Daarin wordt in het negende artikel, over de verkiezing van leraren en dergelijke, gerept over zowel de 'Bisschop der Zielen', en 'Bisschoppen, Herders ende Voorgangers', als over 'Outsten'. Confessie Dordrecht 1632, 46-47; ME I, 347-349.

9. Confessie van Dordrecht 1632, 53-54: 'XVII. Van de Mydinge der Afghesonderden'.

10. Een geschrift 'lives to the extent that it has influence. Included within the influence of a work is that which is accomplished in the consumption of the work as well as the work itself. That which happens with the work is an expression of what the work is [„The work [...] lives as a work for the reason that it demands an interpretation" Karel Kosik, *Die Dialektik des Konkreten*, 123, geciteerd naar Hans Robert Jauss (vertaling Timothy Bahti), *Toward an aesthetic of reception* (Minneapolis, 1982), 15.

11. John D. Roth, *Letters of the Amish division; a sourcebook* (Goshen, Ind., 2002 2), 52-54 Martelaers spiegel was toen nog niet in het Duits vertaald, zodat Gut wel gebruik moet gemaakt van een Nederlandse druk, mogelijk met hulp van iemand anders. Dit is een interessant voorbeeld van hoe Doopsgezinde literatuur zich over taalgrenzen heen kon verspreiden.

Gut was weliswaar een voorstander van verbanning, maar hij keerde zich tegen de introductie van de mijding. Soms werden de begrippen excommunicatie (ban of verbanning) en mijding door elkaar gehaald. Verbanning betekent dat het kerklidmaatschap van het in zonde gevallen lid afgenomen wordt, en van deelname aan het Avondmaal uitgesloten is. Aanvullend daarop impliceert de mijding het verbod op sociale omgang met de geëxcommuniceerde, te weten niet eten en drinken, noch zaken doen met hem of haar.¹² Gut vond dat Arnmann zelf desgewenst de mijding mocht toepassen, maar dat hij dat niet van anderen mocht vergen. Gut haalde in dat verband een citaat aan van Matthijs Servaes uit het *Bloedig tooneel*, waarin de scherpste kantjes van de mijding werden afgehaald. Servaes zei:

"Wacht u oock dat gy niet hooger en klimt in de mijdinge, op dat se u niet tot eenen val en gedye. Want de mijdinge is wel goet, wanneer men se niet en misbruyckt."

Gut citeerde Servaes (die overigens zelf voor de mijding was) om daarmee zijn eigen positie te rechtvaardigen dat de mijding optioneel moest blijven, waarmee hij deze

bewering eigenlijk wat geweld aan deed. In feite deed het gebruik van dit citaat de *Martelaers spiegel* in het algemeen geen recht. Sterker nog, op het punt van de mijding ondersteunen de uitspraken in dit werk juist de Amische stellingname! Alle vier door Van Braght in zijn boek opgenomen geloofsbelijdenis spreken zich uit voor de mijding van verbannen lidmaten.¹⁴

Ook bij tal van martelaren zijn overeenkomstige meningen te lezen. Zo zegt martelaar Jacob van den Wege (1573) bijvoorbeeld:

12 Zie ME I, 200-202, 219-223, en ME II, 277-279.

13 Van Braght, *Bloedigh tooneel* (1660), 409. Matthijs Servaes van Ottenheim schreef in 156-5 tien brieven vanuit de gevangenis in Keulen. Zie over hem: ME III, 540-541.

14 Zie in Van Braght, *Bloedigh tooneel* (1660), achtereenvolgens de desbetreffende artikelen van het Olyfitacxken, c4v, de Jan Cents confessie, d4r; de Belijdenis van Dordrecht, flr, en de Oud-Friese Belijdenis van Pietersz en Twisck, 68-69. Of zoals een Amische bisschop met instemming naar deze Belijdenis van de Oude Friezen uit Hoorn verwees: 'In the Martyrs' Mirror, read that if there's a ban and no shunning, it's like a house without doors'; Donald B. Kraybill *The riddle of Amish culture* (Baltimore, 1989), 115.

Ook Menno plaatste een soortgelijke opmerking: Menno Simons, *Opera omnia theologica, of Alle de godtgeleerde wercken* (Amsterdam, 1681 [188]. [P.V.:] Overigens geldt het uitgesproken standpunt inzake de mijding niet voor alle vier Belijdenissen in gelijke mate. Met name in de Jan Cents Belijdenis van de wat rekkelijker Hoogduitsers, d4r, wordt gepleit voor een niet al te rigide hantering van deze tuchtmaatregel Het 'mijden ende schuwen' der afgefallen zondaren dient 'met soodaniger distinctie' en mate en bescheydenheyt' te geschieden, dat Gods woord altijd behouden blijft. Bovendien wordt onderkend dat de één de mijding wat 'hooger', en de ander wat leeger' prioriteit zal geven. Bij de verwijzing naar Menno dient opgemerkt dat deze enkel refereerde aan de ban, niet aan de mijding, zoals gesuggereerd zou kunnen worden. In de voorrede tot zijn *Grondelyk onderwys*, Bericht van de excommunicatie (1558) zegt Menno: 'Want gelijk [...] een huys dat sonder wanden en deuren is, alsoo is oock een gemeente, die sonder de rechte Apostolische uytsluitinge of Ban is'.

"Want gelijk als Godts woordt krachtigh is, om den stouten overtreder te bannen alsoo is't oock krachtigh om te leeren den gebannen te mijden. Want den Ban sonder het Mijden krachteloos is [...] soo bekenne ick't beyde [ban en mijding; P.V.] nadien dat oock Paulus gebannen, ende oock geleert heeft, wech te doene die daer quaedt doet, ende seyt: En hebt'er niet mede te doene, met al dusdanigen, als hy daer noemt, en sult gy niet eten. 15.

15 Van Braght, *Bloedigh tooneel* (1660), 709.

Echter ten tijde van de verdeeldheid onder de Zwitsers zou elke Arnish die Guts mening uit diens brief gehoord had de indruk hebben kunnen krijgen dat de Martelaarsspiegel geen support gaf aan de Amische opvattingen.

De opvattingen in de *Martelaers spiegel* onderschrijven de mijding voorzover die in het boek aan de orde komt, maar zij laten toch ook de nodige nuances zien. De vier genoemde Belijdenissen, opgesteld door leraren van de verschillende groeperingen — herders die begaan waren met hun kuddes — benadrukken wat de gemeentetucht betreft altijd het belang van de liefde en als doel de verzoening voor ogen te houden. Jacob de Roore daarentegen, evenals Jacob van den Wege, beijverden zich juist dat de maatregel niet zou verdwijnen.¹⁶

De titelgravure van Van Braghts Martelaarsspiegel die mogelijk gegraveerd is door de Dordtse uitgever Jacob Saverij, of door diens vader, Salomon Saverij, graveur en prentverkoper te Amsterdam.

De Martelaarsspiegel is derhalve niet een eenduidige tekst met slechts één bepaalde visie, maar representeert een traditie waarin interne tegenstellingen zich op specifieke momenten konden manifesteren over hoe stringent de mijding moest worden toegepast. Later zouden ook de Amish zich van deze discussie en spanningen rond deze thematiek bewust worden. Het voortdurende dispuut hierover binnen het Amische kerkgenootschap zou daarbij telkens ook de Martelaarsspiegel betrekken, zodanig dat de Amish uit het boek de bevestiging van hun standpunt inzake de mijding zouden putten.¹⁷

16 Van Braght, Bloedigh tooneel (1660), 516, 517-520.

17 Dat Van Braghts martelaarsboek als ondersteuning van de mijding werd gebruikt, is op te maken uit de elf handschriftelijke aantekeningen hieromtrent op het voorste schutblad van de Miirtyrer-Spiegel van Menno Mast (1881-1953). Mast was een bisschop van de Old Order Amish in de buurt van Apple Creek, Wayne County, Ohio. Na de publicatie van de Märtyrer-Spiegel in 1849, geredigeerd door de veranderingsgezinde Shem Zook — deze Van Braght-editie komt verderop nog ter sprake — kwam er aanvullend daarop nog een aparte Konkordanz zo dem Märtyrer-Spiegel (zonder jaar en plaats) uit, met lemmata over de afzondering (Absonderung), gemeente (Gemeine) en mijding (Meidung), trefwoorden die geheel ontbraken in Zooks registers. Vermoedelijk is deze Kondordanz door enkele traditiegetrouwen uitgegeven om die omissie op te heffen. Tussen 1913 en 1917 was Sam E. Yoder (1872-1932) gangmaker van een afsplitsing onder de Old Order Amish van Holmes County, Ohio. De grote Old Order gemeente aldaar had besloten dat van een geëxcommuniceerd lid diens ban (en mijding) kon worden opgeheven, als hij een fatsoenlijk lidmaat zou worden van een andere weerloze (Doopsgezinde) gemeente. Samuel Yoder bleef echter op het oude standpunt staan dat zo iemand eerst met zijn eigen gemeente in het reine moest komen en terugkeren, voordat de ban ongedaan kon worden gemaakt. Opmerkelijk is dat deze Sam Yoder gemeente, ook wel Swartzentrubers genoemd naar een latere voorganger, niet alleen Ausbunds bezat, die gebruikt werden voor de kerkzang, maar ook een Martelaarsspiegel. Gewoonlijk bezit een Amische gemeente alleen maar liedboeken.

Mededeling van Ervin N. Gingerich, diaken van de Amish in Holmes County, zomer 1968. Zie ook: Steven M. Nolt, *A history of the Amish* (Intercourse, Pa., 1992), 221. De 1886-editie van de Engelstalige *Martyrs' mirror* uit deze Sam Yoder gemeente is thans in bezit van Leroy Beachy te Berlin, Ohio.

De Zwitserse verdeeldheid resulteerde dus in twee gescheiden broederschappen, de Amish en de Reistianen, maar toen kerk en overheid van Bern de Dopers vervolgden, maakten zij hoegenaamd geen onderscheid tussen beide groeperingen. In 1711, meer dan tien jaar na de opsplitsing, zou een nieuwe golf van vervolgingen in Bern vier bootladingen vol verbannen Dopers de Rijn doen afdrijven richting Nederland: drie schuiten met Amish en één met Reistianen. De vluchtelingen werden in Amsterdam gedurende twee weken van augustus ondergebracht, terwijl ondertussen verschillende Doopsgezinde groeperingen bezig waren om permanente vestigingsplaatsen te vinden.¹⁸

Hier in Nederland waren het de Oude Vlamingen die vasthielden aan een strikte handhaving van de tucht, terwijl de overige groeperingen daarin soepeler waren geworden. Hun praktijk van de mijding en de voetwassing kwam met die van de Amish overeen.

18 Jaap Brösewitz, *Van deportatie naar emigratie; een archiefonderzoek naar de overkomst van Zwitserse broeders naar de Republiek der Verenigde Nederlanden in de 18e eeuw* (Amsterdam, 1981; doctoraalscriptie UvA), 56-75. [P.V.:] Hiermee hield de reeds in de zeventiende eeuw opgerichte 'Commissie voor de Buitenlandsche Nooden' zich intensief bezig, bestaande uit Doopsgezinden van allerlei slag uit voornamelijk Noorden Zuid-Holland, aangevuld met enkele invloedrijke, conservatieve oudsten uit het noorden en oosten. Vestigingsplaats was Amsterdam, waar men meestal vergaderde in het kerkgebouw van de Zon. Van hieruit werden onder andere de landelijke collectes georganiseerd en gecoördineerd, de contacten met zowel de regering in Den Haag onderhouden, als haar onderhandelaar in Zwitserland, de heer Runckel.

De Oude Vlamingen bewonderden de geloofsijver van de plotseling opgedoken Amish, en hun bereidheid tot lijden. Zij zouden dat ook graag zien dat deze mensen in hun omgeving kwamen wonen. De welges de Steven Abrahamsz Cramer, diaken bij de Oude Vlamingen van Deventer. CS diens niet minder vermogende neef Alle Derks, oudste van de Oude Vlamingen in Groningen-stad, waren zeer geporteerd van het Amische nabuurschap. Inclesdaad verhuisden de Amish naar hun regio's: zij vestigden zich in en bij Kampen, met Daniel Richen als bisschop, en deels in Groningen en Sappemeer waar Hans Anken bisschop was.¹⁹

Hier verkregen de Amish, zodra ze kennis kregen van het Nederlands, voor het eerst vermoedelijk een verhelderend inzicht in de Nedeflandse martelaarsverhalen, waarschijnlijk aan de hand van de eerste druk van *Martelaers spiegel* uit 1660, dan wel de 1685-editie met de gravures van Jan Luvk. Het is niet al te boud te veronderstellen dat Alle Derks en Steven Cramer hen oude boeken hebben laten zien en hun tevens hebben gewezen op die passages die krachtig de ban en mijding ondersteunden.²⁰

De Nederlandse *Martelaerspiegel* zou gaandeweg toegankelijker worden voor de Amish, naarmate zij de taal in hun nieuwe land meester werden en contacten opbouwden met de andere conservatieve Mennonieten.

19 Piet Visser, 'Some Unnoticed Hooks and Eyes; The Swiss Anabaptists in the Netherlands in: Lydie Hege 8c Christoph Wiebe (red.), *Les Amish: origine et particularismes 1693-1993/ The Amish: origin and characteristics 1693-1993* (Ingersheim, 1996), 102. Een herziene

versie van artikel wordt hierna genoemd in noot 22. Cramer en Derks maakten deel uit van de 'Commissie voor de Buitenlandsche Nooden'.

20 In zijn brief van 4 januari 1711, geschreven uit Mannheim, informeerde de Zwitser Benedicht Brechtbühl naar de drie exemplaren van het martelaarsboek, die Steven Cramer Deventer hem had toegezegd. Stadsarchief Amsterdam, PA 565, mv. nr. A 1299. De Zwitserse vluchtelingen in Nederland begonnen vrijwel meteen het boek te gebruiken, zodra zij ermee in aanraking kwamen. Reeds op 29 mei 1710 verdedigde diezelfde Brechtbühl, een Reistianen- vermaner uit Bern, zijn voorgestelde terugkeer naar huis, die niet zonder levensgevaar met verwijzing naar de Martelaers spiegel. Zijn Nederlandse collega's [leden van 'Buitenlandsche Nooden'] trachtten hem daarvan te weerhouden, doch: 'Hij tragte deze zijne meening ook te versterken met zijnen staet en pligt bij die van de Apostelen te vergelijken, en door hunne voorbeelden, als ook die van de martelaren, die hij in het bijzonder uyt het martelaers boek van Tieleman van Bragt voorstelde.' Stadsarchief Amsterdam, PA 565, mv. nr. A 1009, 'Aenteekeningen door Hendrik Toren', 52-53. [P.V.:] Van Braghts boek zal zeker ook indruk op gevluchte Zwitsers hebben gemaakt wegens de verslaglegging van de ketterjacht op Zwitserse bodem sinds het ontstaan van het Doperdom rond 1525. Sterker nog, tot op het allerlaatste moment voor verschijning van zijn magnum opus heeft Van Bragt nog getracht de in zijn tijd meest recente vervolgingsgebeurtenissen in Zwitserland te documenteren. Zie het slot van Bloedigh tooneel (1660), 864-887, over de periode 1635 tot en met maart 1660, alsmede de aanvulling nog op 889-892, die hij op de valreep wist mee te nemen 'als dit boeck voldrukt ende geheel besloten was!'

Tevens hebben de Amish kunnen ontdekken dat het martelaarsboek ook hun opvatting van de voetwassing deelde. De Oud-Vlaamse leiders hoopten dat de Amish zich met hen zouden verenigen, omdat er nogal wat terugloop van jonge mensen te betreuren was. Echter culturele, economische en wellicht nog andere verschillen tussen de Zwitserse bergboeren en de Oud-Vlaamse bewerkers van het vlakke land waren daarvoor te groot. De Amish bleven kerkelijk hun eigen leven leiden. Desalniettemin zou het rustiger leven in de Nederlanden zijn tol eisen: de Amish raakten onderling verwikkeld in grote onenigheden. Zij zouden dan ook in twee groeperingen uiteenvallen. Lange tijd werd er geen Avondmaal gevierd, terwijl jonge mannen weigerden tot leraar gewijd te worden. Sommige kerkleiders vroegen hier dan ook om hulp en raad bij Amische gemeenschappen in de Palts.²¹

De eerste Amische druk van de Martelaers Spiegel

Hans Nafziger (ca. 1713-ca. 1791) uit Essingen in de Palts²² was een prominente Amische bisschop die er een uitvoerige correspondentie op nahield met Nederland, Galicië in Polen en Pennsylvania in Noord-Amerika, gebieden waar zich Amish hadden gevestigd.²³ Vanaf 1765 had hij verschillende keren Nederland bezocht om de Amische gemeenschappen met hun gemeentelijke problemen bij te staan, waarvoor hij per keer zo'n twee maanden uittrok.²⁴

Ook hij zal hier tegen dit identiteitvormende werk van de Martelaers spiegel zijn aangelopen, vermoedelijk in het Nederlands. Op enig moment kwam Nafziger ook in aanraking met een reeds bestaande Duitse vertaling uit 1748/1749, getiteld *Der Blutize Schau-Platz oder Martyrer-Spiegel*, die gedrukt was in het Ephrata klooster in het verre Pennsylvania. Het moet een hele belevenis zijn geweest dit werk, nu in goed leesbaar Duits aan te treffen. Enz.

²¹ Piet Visser, 'Amischen in Nederland; enkele haken en ogen van Zwitserse bergbewoners op sompige veengrond', in: *Doopsgezinde Bijdragen* 19 (1993), 107-129.

22 Hermann Guth, 'Die Lebensdaten des Amischen Altesten Hans Nafziger von Essingen', in *Mennonitische Geschichtsblätter* 45 (1988), 69; Hermann Guth, *Amische Mennoniten in Deutschland, ihre Gemeinden, ihre Höfe, ihre Familien* (Saarbrücken, 1994), 160.

23 Alfred H. Kuby, 'Johannes Naffziger (um 1713-1791/92)', in: Hartmut Harthausen, *Sonderdruck aus Pfälzer Lebensbilder IV* (Speyer, 1987), 119. Er komen nog drie brieven van Nafziger voor in Guth, *Amische Mennoniten*, bijlagen V, VI en VII.

24 Nafziger kwam in 1765 voor negen weken naar Nederland, en in 1770 nog eens zeven weken om enkele kerkelijke kwesties bij de Amish het hoofd te bieden. Zie: Kuby, 'Johannes Naffziger', 117; Paul Schowalter, *Trauterungen zum Brief des Altesten Hans Nafziger von 1781*, in *Mennonitische Geschichtsblätter* 25 (1973), 78. Toen hij echter rond 1789 opnieuw gevraagd werd te komen, zag hij ervan af in verband met zijn leeftijd. Kuby, 'Johannes Naffziger', 119.

Blz. 115 ... Conclusie

Wat is de ruimere betekenis van dit onderzoek over hoe de Amish tegen de Martelaarsspiegel aankijken, en in welke relatie staan zij tot dit boek? Omdat de Amish zich vooral beijverd hebben om te behouden wat tot hen is gekomen via de levende traditie, kunnen de antwoorden het begrip van het wezen van het perdom doen intensiveren, zoals het ooit begon en vanaf de zestiende eeuw tot heden bleef bestaan. Dat wil zeggen, normatief gesproken: de Doperse hoofdstroom afgezet tegen de substream van gewelddadige, wanstaltige sektariërs die gedurende de eerste tien, twintig jaar uit de beweging zouden verdwijnen. Het onderzoek naar de verbintenis tussen de Amish en de Martelaarsspiegel is noodzakelijk om de Amish — en de Dopers — geestelijk te begrijpen; bovendien helpt het ons om het hart van de Doperse beweging te verstaan als het levende antwoord op Jezus Christus.

De Amish zien naar het verleden zoals dat geschilderd wordt in de Martelaarsspiegel met een ontzag dat waardig is met ijver nagevolgd te worden; daarmee continueren zij de basale impuls van de Reformatie om terug te keren naar de Oudheid (naar het Nieuwe Testament) als bron van waarheid. De Amish zien naar een verleden waarin zelfontkenning, lijden en martelaarschap (verstoting door de omringende maatschappij) beschouwd worden als inspiratie om door te gaan als een afgezonderde, vaak misverstande en belachelijk gemaakte minderheid van christenen.

Uit het onderzoek is naar voren gekomen dat, tenminste sinds de dagen van de Natzfiger de twintigste eeuw aanwezig in de langzame zang en stille meditatie uit de *Ausbund*. 88

88 Aldus zijn de huidige Amische kerkgangers volledig vertrouwd met de martelaarstraditie door hun constante omgang met de *Ausbund*, en zo staan zij open voor de Martelaarsspiegel. Eigenlijk komen sommige liederen uit de *Ausbund* ook voor in Van Braght, zij het als proza, of in geparafraseerde vorm en zodanig niet als liederen herkenbaar. Namen van martelaars die al uit de *Ausbund* bekend waren, zijn bijvoorbeeld Felix Manz, Michael Sattler, Georg Blaurock, Anneken van Rotterdam, Algerius en Hans Landis.

Dus bestond er reeds een inherente voorkeur voor de Martelaars spiegel, zelfs onder de zeventie eeuwse Zwitserse Dopers en al ver voordat de broederschap zich zou opdelen in Amish en Reistianen.

De Zwitserse Dopers hadden al bijna 130 jaar uit *Ausbund* gezongen toen de tweespalt zich zou voordoen.

Hostetler, *Amish society*, 223-224; *Handbuch für Prediger* (Arthur, III., 1950), 10-15.

Uit het onderzoek is ook naar voren gekomen dat, tenminste sinds de dagen van Nafziger, de Amish **de Martelaarsspiegel** hebben gelezen als het verhaal hun voorouders, als een officieel verslag over hun geloof en geschiedenis.

Zij hebben zich dit boek toegeëigend, dat misschien net zo functioneert als kronieken dat nog intenser doen bij de Hutterieten.⁹⁴

Het boek is niet een kritische bron waarover moderne historici zich moeten ontfermen, die zelf niet meer geloven in bovennatuurlijke gebeurtenissen of in de morele vaststellingen die in dit boek zijn opgetekend. Evenmin is het een kostbaar aandenken aan een vroegere generatie, dat op de plank ligt als een soort herinneringsteken, zoals wellicht voorkomt bij sommige geaccultureerde Doopsgezinden. Brad Gregorsis is van mening dat een martelaarsboek de identiteit van een religieuze groepering tot stand helpt brengen, en consolideert.⁹⁵

Dat geldt zeker voor de Amish, maar hun gebruik van het boek toont aan dat er nog meer speelt dan enkel dat. Het is een sleutel voor het kerkelijke leven, een bron die de Schrift bevestigt, en haar autoriteit die precedënten aanlevert voor regels en praktijken die hun leven beheersen.

De antwoorden op de hier gestelde vragen hebben opheldering gebracht over het geloof en de gewoonten van de Amish. In het bijzonder heeft dit artikel de actieve omgang van de Amish met de Martelaarsspiegel aangetoond, niet alleen wanneer spirituele aangelegenheden bediscussieerd en opgelost moesten worden, maar ook wanneer ze gebruikt werd bij vermaning en geestelijke inspiratie. De Amische betrokkenheid bleek ook uit de herdruk van het martelaarsboek flink aantal Duitstalige edities.

Belangrijk is verder kennis te nemen van de kracht die uitgaat van het herhaalde gebruik van liederen uit de *Ausbund*, op voorschrift van het Schrift-Register, waardoor de Amische geloofsgemeenschap teruggebracht wordt naar de martelaarstraditie, met het liedboek open liggend voor de kerkganger in elke eredienst. Deze levende verbintenis met het Doperse verleden bevordert dat er een actuele, moderne relatie ontstaat tussen Van Braghts Martelaers spiegel en de kerk van de Amish.

94. [P.V.:] De Hutterieten, de Oostenrijkse tak van het Doperdom, die aanvankelijk in Moravië leefde, hebben van meet af aan (1529) de voor hun leefgemeenschappen relevante literatuur verordeningen, regelingen van het kerkelijk leven, Belijdenissen e.d. vastgelegd in handschriften. Deze geschriften, aangevuld met de eigen (martelaars) geschiedenis, werden sedert 1560-1580 tijdens hun zogenaamde Golden Years in omvangrijke handschriften verzameld er overgeschreven: de codices. Van deze kronieken bestaan twee versies, een kleine en een grote die door de verschillende broederschappen telkens weer werden overgeschreven en zonodig aangevuld. ME I, 589-591. Een uitvoerige bibliografie geeft Robert Friedmann, *Die Schriften der Huterischen Täufergemeinschaften; Gesamtkatalog ihrer Manuskriptbücher, ihrer Schreiber und ihrer Literatur, 1529-1667* (Wien, 1965). De Doopsgezinde Bibliotheek, UB Amsterdam, bezit drie Hutterse codices.

95. Brad S. Gregory, *Salvation at stake; Christian martyrdom in Early Modern Europe* (Cambridge, Mass., 1999), 7, 142, 186, 188-189, 190, 226, 314-315 en 340-341.

14. Over ketters en kerkvolk, notabelen en nieuwe rijken, socialisten en liberalen, vrijzinnigen en orthodoxen, heterodoxen en homoseksuelen, lesbo's en ander ongeregelden.

JELLE BOSMA & PIET VISSER

Uit:

Doopsgezinde Bijdragen

nieuwe reeks nummer 35/36

Doopsgezinde Historische Kring Amsterdam. 2010

Inleiding

Blz. 9. Honderd jaar geleden, toen het bestuur van de Algemene Doopsgezinde Sociëteit (ADS) zijn eerste eeuwfeest vierde, op 28 september 1911, onthaalde het zich op een copieuze maaltijd. De 'Potage Brunoise Orientale' was nog niet afgeruimd, of de 'Filets de soles Grimaldi' werden al weer zacht zilt uitgeserveerd. En dan moest de hoofdschotel nog komen met mooi vlees: 'Tendrons de veau à la financière', lambon de Praque, sauce Madère' en wel zeer jeugdige Tigeonneaux truffées Bordelais', bescheiden aangezoet met wat 'Compote d'abricots'. Het geheel werd fijntjes maar toch ook weer degelijk afgerond met 'Glace Prince-Pucder', 'Fromage' en 'Fruits'.

Het was de heren bestuurders alleszins gegund om na afloop, welbekomend een sigaartje wolkend, achterover te leunen en voldaan uit te buiken. Het ging meer dan goed met Doopsgezind Nederland, zo vond men. Eerder die dag had prof. dr. Samuel Cramer, rector van het Doopsgezind Seminarium, daar in een voldane feestrede uitdrukking aan gegeven. Honderd jaar ADS had grote zegeningen voortgebracht: geleerdheid en geleerden aan het Seminarium, ten faveure van het predikantschap, en eenheid in de broederschap. Doopsgezinden, zo sprak hij, beleden een 'stemmig geloof, dat geen gedruisch maakt op de straten en een afkeer heeft van hoogklinkende woorden.' Men kon bogen op een geloofsbeleving die stoelde op 'den onbeperkten eerbied voor ieders eigen verantwoordelijkheid voor zijn gelooven en zijn doen.'

Niemand's godsdienstigheid werd afgemeten naar richting of leer, terwijl ondanks alle warme gehechtheid aan de eigen kring, er geen beroep op exclusiviteit gedaan werd (p. 22). Desalniettemin stonden de Doopsgezinde tijden nog drastische veranderingen te wachten, waaraan Cramer indirect zelf zou bijdragen, zij het vermoedelijk onbewust, terwijl hij niet lang daarna zou sterven, in 1913. Maar waarom anders stelde hij in zijn rede nog tevreden vast dat 100 jaar ADS in alle gemeenten de 'evangeliebediening door mannen van academische vorming wordt vervuld' (p. 21), terwijl hij de allerjongste ontwikkeling ongenoemd liet? Drie maanden eerder namelijk, in juni 1911, had voor het eerst een vrouw aan het Seminarium onder Cramer het proponentschap behaald: Anne Zernike. In november van dat jaar zou zij, als eerste vrouwelijke predikant in Nederland, beroepen worden in Bovenknijpe, bij Heerenveen.

In het jaar van de dood van Menno Simons, 450 jaar geleden, in 1561, werden onder de rook van Ieper in de Westhoek van de Belgische provincie West-Vlaanderen twee mannen en drie vrouwen bij hun provisorische kookpot vandaan gerukt. Laurens van

de Walle, Antonis Schoonvelt, Kolieken Strings, Sijntgen Potvliets en Maeyken Kocx, smalwevers van beroep, waren hiernaartoe gevlucht wegens de ketterjacht om hun Doperse geloof. Hoewel Maeyken en Sijntgen zwanger waren, schroomde Meester Klaes niet hen hardhandig aan te pakken. Na enkele maanden gevangenschap te Ieper, en, 'na veel geleden tormenten, soo op den pijnbank als anders', schrijft Van Braght in de Martelaarsspiegel van 1685 (p. 285-286), werden eerst Laurens en Antonis 'openbaer aen een staek geworpt en verband'.

Enkele maanden later onderging Kalleken, 'een seer schoone en wel-gemanierde dochter' die overigens al halfdood gefolterd was, hetzelfde lot. Sijntgen Potvliets herriep haar dwaling, en ontsprong de dodendans, maar Maeyken Kocx, die in haar geloof volhardde, werd eveneens verbrand, al had zij eerst nog haar kind mogen baren.

De kracht van een minderheid: lijdzaamheid, ondernemingslust en altruïsme

Zo, tussen zestiende-eeuwse verguizing en de vroeg twintigste-eeuwse zelfverheerlijking, heeft zich een intrigerend maatschappelijk emancipatieproces voltrokken rond de religieuze minderheid der Doopsgezinden.

1. Tijdens de eerste fase, van verkettering en vervolging die in de Noordelijke Nederlanden van 1530 tot ca. 1575 zou duren, en in het zuiden nog zo'n 20 jaar langer, leidden de Dopers een bestaan van illegaliteit, verdrukking en asiel in veiliger oorden, zoals Oost-Friesland en het Weichsel-deltagebied ten oosten van Danzig, Polen. Het begin van het Doperdom, voornamelijk een stedelijk fenomeen langs de handelsknooppunten van de Hanze, de Noordzee en de Zuiderzee, werd overschaduwd door de gewelddadigheid en het geloofsfanatisme der Münsterse Dopers die meenden het Nieuwe Jeruzalem te kunnen vestigen. Het is uiteindelijk aan Menno Simons te danken geweest — de eerste nuchtere leidsman, vrij van profetische fantasieën — die de sinds Münster in frustratie achtergelaten achterban in rustiger, pacifistisch vaarwater heeft weten te brengen. Hij, kerkleider op de vlucht op wiens hoofd een prijs stond, heeft het gepresteerd het Doperdom verder uit te bouwen als eerste reformatorische kerkgenootschap in de Lage Landen, zij het volstrekt in de illegaliteit! Naar schatting werden zo'n 3.500 Dopers door de inquisitie opgepakt en wreed verhoord, wat voor minstens 1.400 gelovigen resulteerde in executie door ophanging, verbranding of verdrinking. Hun moed, standvastigheid en slachtofferschap werden sindsdien gekoesterd als martelaarsgeschiedenissen.

2. Met de vestiging van de nieuwe Republiek, en vooral dankzij de Unie van Utrecht (1579) waarin de vrijheid van geweten werd gegarandeerd, begon de tweede fase voor de Dopers op hun lange weg naar gelijkstelling. Zodra zij echter meer lucht kregen viel de gemeenschap uiteen in minstens tien verschillende richtingen. In het eerste kwart van de zeventiende eeuw werden alle scherpe kantjes geleidelijk aan weer weggewerkt. Doopsgezind Nederland begon zich beter te organiseren, schreef Belijdenissen om zowel de onderlinge verdeeldheden weg te polijsten, als ook de geprivilegieerde gereformeerde kerk mild te stemmen. In de grote handels- en industriecentra, Amsterdam voorop, maar ook in steden als Leiden, Haarlem, Harlingen en in de Zaanstreek, later ook in Kampen, Deventer en Twente, namen Doopsgezinden gaandeweg betere posities in. In sectoren als de textiel, de visserij, de scheepsbouw, de kledingen voedselproductie en, heel opmerkelijk, het boekenvak bouwden zij reputaties op die zowel zakelijk als moreel respect afdwongen. De Doopsgezinden werden rijker en rijker, bouwden buitenplaatsen langs Vecht en Spaarne. Daarmee zouden ook oude ethische codes rond soberheid en eenvoud,

binnentrouw en wapenverbod steeds meer aangepast worden aan de conventies der nouveaux riches en het patriciaat — tot leedvermaak van de buitenwacht.

Toch bleven Dopers, net als Joden en remonstranten, tweederangsburgers die zich nog altijd hadden te verdedigen tegen de gereformeerde bedilzucht. Toen halverwege de Gouden Eeuw nieuwlichterijen en heterodoxieën als spinozisme en socinianisme in de Dopers-remonstrantse debating clubs van de zogenaamde collegianten omarmd werden, rook de kerk van Calvijn opnieuw ketters onraad. In het rampjaar 1672 deed de in deplorabele toestand verkerende overheid een dwingend beroep op de geldbuidels van de Doopsgezinde koopliedenstand, vooral in Friesland. Deze kwam met meer dan anderhalf miljoen gulden aan staatsleningen over de brug. Niet alleen werden daarmee vloot en leger weer opgekeleferd — geen doper, pacifisten toch, die daarom maalde — ook werden er maatschappelijke vrijheden voor 'gekocht'.

3. Daarmee begon de derde en laatste fase op weg naar volledige emancipatie, die zich grotendeels in de achttiende eeuw zou voltrekken. Doopsgezind Nederland kende nog maar drie hoofdstromingen: veruit het geringst in omvang waren de zeer conservatieve Groninger en Dantziger Oude Vlamingen, gevolgd door de confessionele Zonnisten die vasthielden aan het gezag van de Belijdenissen, en tenslotte de grootste groep, de tolerante Lammisten die de religieuze vrijheid en verantwoordelijkheid van ieder individu benadrukten. Beide laatste groepen noemden zich bij voorkeur Doopsgezind, terwijl de orthodoxe splinters — stemmige mannen met zwarte pakken en gedweeë vrouwen in sobere interieurs — met Mennonieten werden aangeduid. In het urbane, sociale verheffingsproces gingen Doopsgezinden steeds meer hun culturele en intellectuele ambities vertonen.

In de Gouden Eeuw al hadden in de schilderkunst en literatuur zich tal van Dopers gemanifesteerd. Dit zou zich intensiveren in de eeuw van de Verlichting. Doopsgezinden roerden zich gaandeweg als voorhoedespelers in het achttiende-eeuwse beschavingsoffensief. Het genootschapsleven sloot naadloos aan op de reeds lang bestaande collegianten praktijk; ook het nieuwe fenomeen van opiniërende tijdschriften werd door menige Doperse pen gevuld. De oprichting in 1735 door de grootste Amsterdamse gemeente van een eigen Doopsgezind Seminarium, waar de moderne fysico-theologische natuurwetenschappen intensiever werden bestudeerd dan de bijbel, gaf ook uitdrukking aan die boost van intellectualisme.

Tegelijkertijd vertoonde men grote behoefte om de verlichte kunsten en wetenschappen te populariseren, een idee die ook ten grondslag lag aan het bijzondere mecenaat van Pieter Teyler te Haarlem. Heel wat vertalers en uitgevers van Doperse huize hebben wezenlijk bijgedragen aan de verspreiding van de moderate Verlichting. Heel het volk diende deelgenoot te worden van beschaving en verheffing.

Op Doopsgezind initiatief werd daartoe de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen gesticht, wier betekenis voor de negentiende eeuw nauwelijks kan worden overschat. Het patriottisme bood tenslotte het podium om de laatste hobbel naar gelijkwaardig staatsburgerschap te nemen. Een Doopsgezinde meerderheid schaarde zich achter het revolutionaire vrijheidsverlangen der patriotten, en hielp mee de Bataafse Republiek te vestigen. Dat dit ten koste was gegaan van het oud-Doperse weerloosheidbeginsel, daar maalde men niet meer om.

Toen in 1796 alle religies als gelijkwaardig werden erkend, was de scheiding van kerk en staat een feit (op papier althans). Doopsgezinden hoefden zich, samen met de andere geloofsminderheden, nooit meer achtergesteld te voelen. Wel had deze derde fase, zeker bij aanvang, nogal een aanslag betekend op de aanhang. Telde de Doperse gemeenschap rond 1665 zo'n 60.000 volwassen gedoopte lidmaten, in 1700 was dit

aantal al schrikbarend geslonken tot ca. 35.000. Een eeuw later, in 1808, telde de broederschap nog 26.953 lidmaten. De Franse tijd en haar exorbitante belastingstelsel zouden ook in financieel opzicht een aderlating vormen. Daarin was de oorzaak gelegen van de oprichting van de ADS in 1811, waarmee de instandhouding van het Seminarium werd gegarandeerd.

Hoe het verder ging: vrijzinnigheid en doe-het-zelf-geloof

Terwijl het grootste deel van de protestantse natie moest toezien hoe onvrede tot grote verdeeldheid leidde, vierden Samuel Cramer en zijn burgerlijke Doopsgezindheid het succes van liberale vrijzinnigheid in harmonie. De Nederlands Hervormde Kerk had in de voorbije eeuw te maken gekregen met het rechtse Réveil (ca. 1820-1870) en de linkse vrijzinnigheid van de Nederlandsche Protestantenbond (1870).

De van oudsher grootste volkskerk zou vooral pijnlijk lijden onder de massale afsplitsingen van de Afscheiding (1834) en de Doleantie (1886-1887). Terwijl de hervormde aanhang in de negentiende eeuw dan ook drastisch zou slinken van een ruime meerderheid aan het begin tot nog maar 44% in 1909, was het Doopsgezinde smaldeel juist weer gegroeid, van 27.000 lidmaten rond 1800 tot 33.000 in 1900, wat overigens nog geen 1,4% van de Nederlandse bevolking zou uitmaken. Het merendeel daarvan, zo'n 90% was — en is nog altijd — gevestigd in de kustprovincies: bij de volkstelling van 1809 woonde 12% van alle Doopsgezinden in Groningen, 34% in Noord-Holland en 42% in Friesland.

De negentiende eeuw, die vooral vanaf 1830 tot bloei kwam in het jonge koninkrijk, liet overal de sporen zien van het Doopsgezinde succes. Menig gat en gemeente brak het oude vermaanhuis af en zette in door Den Haag goedgekeurde uniforme stijl — 'wat er staat is Waterstaat' — nieuwe kerkjes neer. Theologisch werd er aanvankelijk nog om een soort moderaat midden gestreden, maar gaandeweg omarmde de broederschap het heersend modernisme en de vrijzinnigheid. De laatste restantjes Menniste orthodoxie, zoals van Ameland en Aalsmeer, verdwenen geleidelijk achter de horizon; enkele conservatieve families uit Balk emigreerden in 1854 zelfs naar Ohio. De zich voor volk en vaderland verantwoordelijk voelende Doopsgezinde gemeenschap toonde haar rekkelijkste gezicht in de volle breedte.

Weerloosheid was een relict van vroeger — Doopsgezinde studenten hadden zelfs de wapens opgepakt om in 1830 de opstandige Belgen mores te leren! Van oude aarzelingen jegens de overheid was al vele generaties geen sprake meer: tot op het hoogste regeringsniveau maakten broeders wetten tegen kinderarbeid, of smeedden plannen om de Zuiderzee te bedwingen, zoals Van Houten en Lely. Zelfs werd niet geschroomd een van de weinige 'Menniste' troeven nog, de volwassendoop, ter discussie te stellen. Aan Nederlandse universiteiten namen de rebellen van weleer respectabele posities in. Nederland 'schreef' zelfs een tijdlang 'Mennist' volgens de spellingregels van Siegenbeek en De Vries. En hoe opmerkelijk was het te zien dat tientallen families zich dubbele namen hadden aangemeten, om als een zich toegeëigend adeldom uitdrukking te geven aan de triomf der emancipatie. Ketters waren notabelen geworden. ... Enz.

15. Slotopmerking over diep verval

Hoe zeer de Mennonieten helaas van Gods Woord zijn afgeweken in diep verval bewijst het volgend artikel.

Zesde deel van Mennonieten VS splitst zich af

Redactie kerk; Reformatorisch Dagblad

LANCASTER. Een conservatieve groep van 180 kerken heeft zich deze week afgesplitst van de Mennonitische Kerk in de Verenigde Staten.

De groep gaat zelfstandig verder onder de naam Lancaster Mennonitische Conferentie, meldde de Amerikaanse nieuwsdienst Christianity Today woensdag.

Reden van de afsplitsing is onenigheid over het homohuwelijk. Hoewel de kerk officieel homorelaties afwijst, zegenen diverse predikanten toch homo-huwelijken in. Tegenstander vrezen dat de houding van de kerk ten aanzien van homoseksualiteit soepeler wordt.

De Mennonitische Kerk in de VS verliest met deze afsplitsing een zesde van haar leden. Momenteel heeft zij nog 80.000 leden.

Blz. 203 Martelaarsspiegel

16. Joris Wippe, Joostenszoon te Dordrecht gedood. 1558.

Joris Wippe, als hij nog in de duisternis van het pausdom leefde, is geweest een burgemeester te Meenen in Vlaanderen daar hij een inboorling was. Maar daarna tot kennis van het Evangelie gekomen zijnde moest hij zijn land ontvluchten en heeft zich begeven te wonen te Dordrecht in Holland. En daar het wollaken veruuen opgesteld.

Als hij nu daar een wijle tijds gewoond had en begon bekend worden, zo werd hij door het aanhitsen van de vijanden der waarheid ontboden bij de heren te komen in de grote Kerk. Hierdoor Joris wat verslagen zijnde, heeft raad gepleegd met enige lakenkopers daar hij voor verruwde; en daar de lieden van aanzien waren, wat hem te doen stond?

Deze lieden de magistraat alles goeds toebetrouwende, hebben het raadzaam gevonden dat hij daarbij gaan zou en horen wat ze hem te zeggen had.

Als hij nu daar gekomen was, zijn de heren hem ziende verslagen geweest en hadden liever gewild dat hij hun ontbieden voor een waarschuwing genomen had om heimelijk te vertrekken. Want zij niet zeer dorstig waren naar onschuldig bloed. Maar overmits hij daar verschenen was, heeft de Schout als hij weer uit de kerk gaan zou, de hand aan hem geslagen als aan een die volgens het plakkaat van de Keizer, lichaam en een goed verbeurd had. Dit is geschied op de 28e april 1558.

Als hij nu gevangen was, hebben de heren alle middelen gezocht om hem niet te doden. Hij werd naar 's-Gravenhage (dat is het Hof van Holland) gezonden en daar geëxamineerd. Maar alzo hij tot Dordrecht woonde en gevangen was, zo is hij wederom daarheen gezonden en eindelijk daar gedood.

Hij heeft een goede getuigenis nagelaten vanwege zijn mildadigheid tot de armen. Want zelfs toen hij ter dood verwezen was heeft de beul met wenende over beklagd dat hij zulke man moest doden, die zijn vrouw en kinderen dikwijls de mond open gehouden en gevoed had en wilde van zijn Office ontslagen worden. Liever dan deze man te doden die hem en anderen zoveel goed en nooit iemand kwaad gedaan had.

Alzo is hij ten laatste in een wijnvat vol water bij nacht in de gevangenis verdronken door een van de dief-leiders, die naar 's heren bevel het beulsambt aan hem volbracht en hem achterover stiet in het water. Alzo heeft hij zijn leven de Heere opgeofferd de 1e oktober als hij 41 jaar oud was; en werd de andere dag bij de Gerechtsplaats met de benen omhoog aan de galg opgehangen tot een spot der lieden. En hij is alzo als Zijn Meester Christus onder de misdadigers gerekend geworden.

Des anderen daags werden er enige kwaaddoeners geseseld en verbannen. Waarover de beul, nadat hij deze Justitie gedaan had, beklagende nog deze Joris Wippe's dood, heeft gezegd: zij hebben Christus gekruist en Bar-Abbas losgelaten!

Hij heeft in zijn gevangenis enige brieven geschreven waarvan dat er ons 3 ter hand gekomen zijn en zou nog wel meer geschreven hebben maar daar werd zo scherp toezicht gehouden dat hij geen inkt hebben zou dat hij de laatste brief aan zijn kinderen met sap van moerbeziënboom geschreven heeft.

Nadien wij na veel zoeken ter secretarie dezer stad de sententie des doods van deze vriend Gods Joris Wippe gevonden en zelfs uit het stadsboek van de klok-verslag uitgeschreven hebben, vinden wij goed dezelve hierbij te stellen, opdat de zekerheid

van het voorverhaalde, rakende dezès mans dood des te klaarder en onwedersprekelijker blijken mag.

Sententie des doods van Joris Wippe, Joostenszoon, gedaan en geprononceerd in de kamer van Justitie de 4e augustus anno 1558.

"Joris Wippe Joostenszoon, geboren van Meenen in Vlaanderen, omdat hij zich vervordert heeft te laten herdopen en kwaad gevoelen van het doopsel heeft gehad, naar getuigen en waarheid en alle kennis die Schepenen en Raad daarvan gezien en gehoord hebben, en na zijn zelfs belijdenis, zo zal hij daarvoor Gode ter eer, den heren en der Stede tot betering, verdronken worden in een ton en zijn lichaam voortgebracht op het galgoort en aldaar gehangen worden aan de galg en zijn goederen geconfisqueerd en geleid tot des heren Cancel."

Aldus geëxtraheerd uit het boek van klokslag der stad Dordrecht begonnen op de laatste oktober 1554 en geëindigd op de 16e juni 1573.

Dit is de 1e sententie die wij in dit boek gevonden heb dat over geloofszaken in het stuk des doods openbaar tegen iemand is uitgesproken. Of deze uitspraak nu in de kamer van Justitie onder de heren alleen of voor alle mensen in de vierschaar is gepubliceerd wordt niet uitgedrukt. Ook is ons aan de kennis van dien weinig gelegen. Immers dit is zeker, dat zijn dood daarop is gevolgd.

Maar nadien volgens het getuigenis der ouden, de scherprechter tot het doden zelfs dezès mans omwillig was, en de heren der Justitie zelfs daar niet weinig over in bekommering waren, (hoewel hen van de papen en de monniken hadden laten overreden) zo is de Justitie na de gegevens sententie, tot over de 7 weken opgeschort. Te weten van de 4e augustus tot de 1e oktober des jaars 1558. Waarop gevolgd is, dat hij in de volgende nacht door een van de dief-leiders (zoals tevoren verhaald is) op de Vuylpoort te Dordrecht daar hij gevangen was, in een wijnvat is verdronken. Zijn ziel in de handen Gode bevolen hebbende.

Nadere aanmerking.

Over de lot van deze vrome man zijn (volgens de rekening van Johan van Beverwijk, over het Regiment der stad Dordrecht) deze navolgende personen in het gerecht van Justitie geweest:

Adriaan van Blyenberg Adriaensz. (die ook over het vonnis van Digna Pieters laatst had gezeten), Schout van Dordrecht.

En mitsgaders 9 Schepenen:

1. Mr. T. Schook Heeren Pietersz.
2. Cornelis Krooswijk Jansz.
3. Frans Anthonisz.
4. Mr. Aert van der Leden Heeren Staessz.
5. W. Boequet Blasiussz.
6. Adriaan van Nispen Gerrits.
7. Frans Adriaansz.
8. Heyman van Blyenborg Adriaansz.
9. Cornelis van Beveren Claesz.

Maar of al deze personen tegelijk dit vonnis gesloten hebben, wordt niet verklaard. Doch heeft het meeste deel zo het schijnt, daarin bewilligd, 't welk niet zonder, kommer en knaging van hun eigen consciënties had kunnen wezen. Omdat ze onlangs tevoren zochten van deze patiënt ontslagen worden en zij derhalve in Den Haag naar het Hof van Holland gezonden hadden opdat hij daaruit mocht geoordeeld worden. Maar als hij wederom kwam, hebben ze zijn einde bevorderd. Gewisselijk een klagelijke zaak aan hun kant. Maar aan de zijde van de martelaar en zaak van verheuging nadien zij tot een toegang was tot het eeuwig en zalig leven.

De 1e brief van Joris Wippe geschreven aan zijn huisvrouw toen hij van Dordrecht naar Den Haag was verzonden.

De eeuwige vreugde en blijdschap die nooit geen oor gehoord noch ooit een oog gezien heeft nog in geen mensenhart is gekomen, dezelve vreugde en blijdschap wens ik u, mijn hartgrondige geliefde in God, beminde huisvrouw en zuster in den Heere tot een hartelijke groetenis. Amen.

Mijn hartgrondige, lieve huisvrouw en zuster in den Heere.

Ik wens u de vreugde des Heiligen Geestes in uw hart tot een hartelijke groetenis in God onzen Zaligmaker en Heere; welke vreugde des Geestes is liefde, vreugde, vrede, lankmoedigheid, vriendelijkheid, goedheid, geloof, zachtmoedigheid, matigheid; tegen dezulken is de wet niet. Maar dewelke Christus toebehoren die hebben hun vlees gekruist met lusten en begeerlijkheden.

Dus mijn lieve, echt-zuster in den Heere hebt acht op uzelf dat ge met deze kostbare Geest bevrucht zijt. Want waarmee dat men bevrucht is, dat zal men behouden. En acht de vreugde en de geneugten deze wereld niet. Want wat de mens zaait zal hij ook maaien. Wie op het vlees zaait, hij zal uit het vlees verderfenis maaien. Maar wie op den Geest zaait, die zal van den Geest het eeuwige leven maaien.

Och geliefde zuster in den Heere, laat ons goed doen zonder verdrieten. Want te zijner tijd zullen wij ook maaien, zonder ophouden. Als wij dan nu tijd hebben, zo laat ons nu goed doen aan alle mensen, maar allermeeft aan de huisgenoten des geloofs. Aldus zijt altijd naarstig met bidden, waken en smeken in de Geest in al uw aanlegging tot de Heere. En laat uw zedigheid en gehoorzaamheid en uw liefde tot God een voorbeeld en spiegel wezen van al onze lieve gehoorzame kinderen die ons de heilige Heere samen heeft gegeven. Tot lof en prijs van Zijn Vader. En doe uw naarstigheid daartoe met leren en vermanen en kastijden, opdat ze de Heere van uw hand niet eise.

Maar doet uw uiterste best, opdat ik ulieden alle wederzien mag in de Opstanding der Rechtvaardigen en wees weltevreden en stelt altijd uw hart en gemoed op den levende God. Want Hij zal weduwen en wezen niet verlaten. Maar Zijn ogen zien op de bedrukte weduwen en wezen en Zijn oren op hun gebed.

Dus wees lijdzaam en beveel den Heere alle zaken. Hij zal u nu zo liefelijk een Voorstander zijn. Zo gij Hem getrouw blijft dan zal Hij u getrouw zijn; en het zal aan Hem niet falen.

En ik laat u nog weten dat mijn gemoed en hart nog altijd op de levende God staat en hoop door Zijn grote barmhartigheid van Hem niet te scheiden en ben alle dagen verwachtende mijn verlossing. Ik meende wel dat uw zuster te pas gekomen zou

hebben om mijn offerande te zien. Ik wist anders niet, een tijd lang, maar mijn ure was nog niet gekomen. De Heere weet de Zijnen te bewaren tot een bekwame uur.

Och lieve echt-zuster, bid den Heere voor mij zo lang als ik dit arm, zwak vlees aanheb. Ik hoop u ook gedachtig te zijn in mijn gebed en ik dank u zeer hartelijk den Heere dat gij mij zo liefelijke vermaning gezonden hebt, hetwelk een spijze der ziel is. En van dat tijdelijke dank ik u ook.

Hiermee beveel ik u de almachtige God en het woord Zijner genade. Amen.

Groet mij alle broeders en zusters zeer in den Heere.

Geschreven door mij Joris Wippe, uw man en broeder in den Heere, gevangen in Den Haag in Holland om het getuigenis van Jezus Christus

Slot van zijn 3^e bief:

... Hiermee neem ik een eeuwig oorlof aan u mijnjn lieve kinderen, tot de verrijzenis.

En bevele u altezamen de Almachtige God en het Woord Zijnjer genade. Amen.

En de Geest Gods moet vaardig over u zijn om u in alle gerechtigheid te troosten en te sterken.

17. Dirk Willemsz. Levend verbrand, 1569.

Uit de Martelaarsspiegel van de Doopsgezinden.

Bladzijde 387

In het jaar 1569 is te Asperen in Holland een vroom, een getrouw broeder en navolger van Jezus Christus genaamd Dirk Willemsz. gevangen genomen en heeft van de Roomse Pausgezinden zware tirannie moeten verdragen. Maar omdat hij zijn geloof en betrouwen niet op enig drijfzand van mensengeboden maar op de vaste grondsteen Christus Jezus gefundeerd had, is hij tegen alle kwade winden van menselijke leer en de plasregen der tirannie en zware vervolging tot het einde toe onbewegelijk staande gebleven. Waarom hij, als de Opperste Herder in de wolken des hemels zal verschijnen en Zijn uitverkorenen vergaderen zal van alle einden der aarde, dan mede uit genade zal horen: *wel, gij goede en getrouwe knecht, over weinig zijt gij getrouw geweest, over veel zal Ik u zetten; ga in tot de vreugde uws Heeren.*

Van zijn gevangenis wordt van geloofwaardige lieden dit gezegd: dat hij terwijl hij ontluchtte van een diefleider (gevangenisbewaarder) zeer hard is nagelopen. En omdat het wat gevoren had is de genoemde Dirk Willemsz. zoon vooruit over het ijs gelopen waarover hij met gevaar van zijn leven is ontkomen. De gevangenisbewaarder volgde hem en is er ingevallen. Dirk Willemsz. bemerkende dat hij in lichaams gevaar was, is haastig teruggekeerd en heeft deze bewaarder uitgeholpen en zijn leven gespaard. De bewaker wilde hem laten doorgaan maar is van de Burgemeester zeer straf toegeroepen dat hij zijn eed zou betrachten. En zo is hij van de bewaker weer aangetast en op de genoemde plaats in zware gevangenis en groot beproeving van de verleidende Pausgezinden - en van deze bloeddorstige verscheurende wolven - in grote volstandigheid, met een langdurige brand (dat is met een klein vuur op de brandstapel) gedood en heeft het oprecht geloof der waarheid met zijn dood en bloed bevestigd. Alle vrome christenen in deze tijd tot een heerlijk voorbeeld en de tirannie van de Pausgezinden tot eeuwige schande.

Hierbij wordt van geloofwaardige gedachtenis van hen die de dood van deze vrome getuige van Jezus Christus hebben gezien voor waarheid verhaald, dat de plaats, daar deze offerande geschiedde buiten Asperen lag aan de kant van Leerdam. En dat op dezelfde dag de wind sterk uit het oosten waaide, het ontstoken vuur van de bovenste delen van zijn lichaam, - daar hij aan de staak stond - zeer werd afgedreven.

Daardoor is het geschied dat deze goede man een langzame dood heeft gehad in voege dat men hem in de stad Leerdam daar de wind naartoe waaide tot over de 70 maal: *O mijn Heere, mijn God, enz. heeft horen roepen.* Om welke oorzaak de rechter, of de Drossaard, omtrent het gericht te paard zittende, met jammer en berouw over 's mans lijden vervuld zijnde, zijn paard omwende en zijn rug naar de gerechtplaats keerde en tot de scherprechter zei: *doet de man een korte dood aan, enz.*

Maar hoe of in welke manier dezelve met die vrome getuige van Jezus toen gehandeld heeft, heb ik niet kunnen vernemen. Als alleen dat zijn leven door de brand overwonnen zijnde is geëindigd. En dat hij met grote volstandigheid heeft doorgestreden, zijn ziel in de handen Gods overgegeven heeft.

Zo ons de sententie ter hand gekomen is die deze regenten der duisterheid over de gemelde vriend Gods geschreven hebben, heeft het ons goed gedacht de lezer tot

dienst, deze hierbij te stellen opdat ze deze lezende, de waarheid van de zaak zullen kunnen bemerken.

Copie.

Alzo Dirk Willemszn geboren te Asperen tegenwoordig gevangen, buiten pijn en banden van ijzer, of anderszins, voor Schout en ons Schepenen bekend heeft, dat hij oud wezende omtrent 15, 18 of 20 jaar binnen Rotterdam ten huize van een Pieter Willemse herdoopte is; en nog binnen Asperen ten zijn huize tot diverse stonden heimelijke conventikelen en verboden leeringen gehouden en geadmitteerd heeft. Dat hij ook sommige personen binnen zijn voorzijde huis toegelaten heeft te herdopen; ter contrarie van ons Heilige Christelijk geloof en de Koninklijke Majesteits Plakkaat; 't welk niet behoort getolereerd te worden maar grotelijks gestraft tot een voorbeeld van anderen -

Zo is het dat wij Schepenen voorzeggd, met rijpe deliberatie van De Raad, doorgezien en geconcipieerd hebben al hetgeen dat in dezen te constitueren stond in de naam en vanwege hun Koninklijke Majesteits als Grave van Holland etc, den voorzegde Dirk Willemse gevangen, in zijn opinie obstinaat blijvende, gecontamineerd hebben en condemnieren mits dezen, dat hij geëxecuteerd zal worden met het vuur, zodat de dood er op volgt; verklarende al zijn goederen geconfisqueerd tot profeit van de Koninklijke Majesteit.

Aldus gedaan op de 16e mei voor Schepenen,

Cornelis Govertsz.

Jan van Stege Jansz.

Adriaan Gerritsen,

Adriaen Jansz.

Lukas Rutgersz.

Jan Jansz.

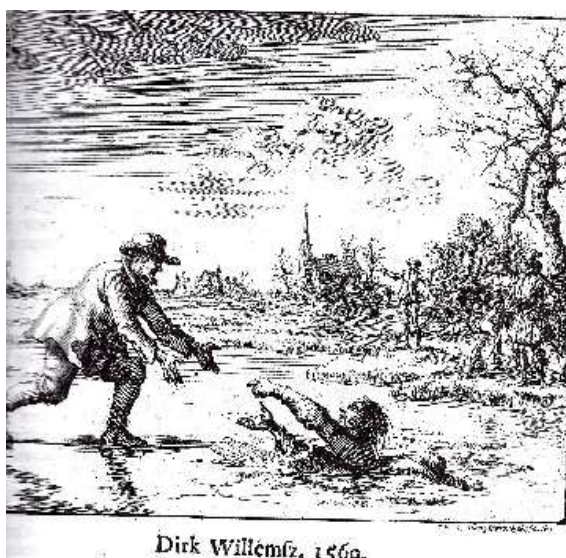
Jan Roelofsz.

1569

Geëxtraheerd uit het register der stad; is deze kopie bevonden te accorderen op de 15e oktober 1600

In kennis van mij secretaris te Asperen.

't Scheerenberg

Dirk Willemse. 1569.

18. Digna Pietersd. verdronken

**Digna Pietersdochter om het getuigenis van Jezus Christus, na veel verdriet, te
Dordrecht op de Puttox-toren, in een zak gestoken en verdronken;
op de 23e november 1555.**

Als men schreef het 1555^e jaar na de geboorte onzes Heeren, heeft men te Dordrecht in Holland zich ook vergrepen aan enige der heiligen Gods. Waarvan onder andere met name wordt uitgedrukt een godvruchtige vrouw, geheten Digna Pietersd., welke een burgerin van die stad was, en meteen ook haar burgerschap had in de geestelijke stad Gods, (versta in de gemeente van Jezus Christus op aarde) ja ook vanwege haar oprechtheid in het nieuwe en hemelse Jeruzalem, dat Daarboven is, waarin en waarvan zij door het woord der waarheid was wedergeboren.

Deze heeft men vanwege haar geloof dat ze met een lieve vriendin en kinderen Gods gemeen had, gevankelijk ingevoerd en op verscheiden wijze hart tegen haar geprocedeerd teneinde om haar van het geloof afvallig te maken. Maar als men de zaak niet verder kon brengen, nadien zij op de onbeweeglijke Hoeksteen (versta Jezus Christus) gefundeerd was, zo heeft men voorgenomen een einde van haar burgerschap en meteen ook van haar leven te maken.

Waarop gevolgd is, dat de Kamer van Justitie, door middel van de Schepenen en Raad deze stad, met openbare klokslag voor de opgang van stadhuis haar ontpoorterd en ontburgerd hebben, op de 17e november deszelfs jaar om dan voorts met haar te handelen zo de heren derzelve Kamer bevinden of oordelen zouden te behoren.

Hiervan deze akte in het boek van de klokslag van die stad ter secretarie aldaar berustende, hoewel bijna door ouderdom vergaan, overgebleven:

Actum per Campanam de 17e november 1555.

Alzo Digna Pietersdochter, poorteres dezer stad tegenwoordig gevangen voor Schepenen en Raad der stad, buiten pijn van ijzeren banden, openbaarlijk geconseseert en bekend heeft herdoopt geweest te zijn, enz. mitsgaders vergaderingen gehouden te hebben contrarie het geloof, de heilige sacramenten andere diensten en ceremoniën der heilige Kerk, zo heeft de Kamer der voorschreven stad de voorzeide Digna Pieters dochter ontpoorterd en ontpoort ze mits dezen om voorts tegen dezelve geprocedeerd te worden zoals de voorzeide Kamer na sectie exigentie en gelegenheid van de zaak bevinden zal te behoren.

Hierop volgt in 't zelfde boek wat de Kamer van Justitie 6 dagen (zo 't schijnt) daarna tegen haar gedaan heeft. Waarvan deze woorden gevonden worden:

Digna Pieters verdronken

Op heden de 23e november anno 1555 is Digna Pieters uit kracht van een zeker vonnis gegeven en geprononceerd bij Schepenen en Raad van deze stad en dit bij mond van Wouter Barthouts, schepen in Wette, gestoken in een zak en in het water verdronken geworden.

Aldus geëxtraheerd uit het boek van de klokslag der stad Dordrecht, begonnen 1554 de laatste oktober en geëindigd de 16e juni 1573.

Dit is het einde geweest van deze kloeke heldin van Jezus, dewelke hoewel heimelijk in een toren vermoord en omgebracht is, gelijk ook **Joris Wippe** en meer anderen, hiernamaals openbaar in de grote dag des Heeren zal tevoorschijn gebracht worden.

En dan zal men zien welk onderscheid er zijn zal tussen degenen die dit gedaan hebben en zij die dit heeft geleden. Want ieder zal in zijn lichaam ontvangen naar dat hij gedaan heeft, hetzij goed, of kwaad. 2 Korinthe 5 vers 10, enz.

De Puttox-toren daar deze martelisatie geschied is, heeft gestaan dicht naast de poort van het Grote Hoofd der stad Dordrecht. Maar is naderhand door een groten ouderdom (of tot een opmerkelijke waarschuwing Gods vanwege deze moord bereid) ongevallen. In welks plaats tegenwoordig een huis gevonden wordt, daar in de gevel in een harde steen deze woorden staan uitgehouwen:

Door 't vallen van de Puttox-toren out
Ben ik gebouwt.

Rakende de personen die in datzelfde jaar ter criminele executie, of doodstraf, gediend hebben en die overzulks dit werk hebben uitgevoerd zijn, volgens de beschrijving van Johan van Beverwijk, over het regime der stad Dordrecht, deze geweest:

Adriaan van Blyenberg Adriaensz. zijnde toen **Schout**.

Mitsgaders deze 9 **Schepenen**.

1. Jacob Adriaensz.
2. Philips van Beverwijk Ogiersz.
3. Maarten Schrevel Dirksz.
4. Jacob Oem heeren Jakobsz.
5. Pieter Muys Jacobs zonen.
6. Schrevel heeren Ockersz.
7. Wouter Barthoutsz.
8. Cornelis van Beveren heeren Claessz.
- 9 Wourick van Drenkaert heeren Willemsz.

[Raden (overgenomen uit: *'t Begin van Holland te Dordrecht*, 1640)

Adriaen van Moeseijenbrouck Govertsz.

Gijsbrecht van Haerlem Jansz.

Adriaen Hertman

Wouter Oem Boudewijsz.

Jan Jan Elantsz.]

Maar of al deze Schepenen benevens de Schout in het voorgeschreven vervolgens bewilligd hebben of dat Wouter Barhoutsz die bij haar dood present was, wel de voornaamste aandrijver van dit werk is geweest, wordt niet uitgedrukt. Evenwel laat het zich aanzien dat het meeste getal niet veel behagen daarin moet gehad hebben. Naardien zich Wouter Barhoutsz alleen (zo het schijnt) met de scherprechter en de dienaren der Justitie bij de dood van deze vrouw zich heeft laten vinden.

**19. Vernieuwing van de voorgaande bloedige plakaten van de keizer Karel V
door Philips de IIe koning van Spanje, tegen de Doopsgezinde of
zogenoemde Wederdopers. Anno 1556.**

Tot nog toe had keizer Karel V alleen of immers voornamelijk op zijn rekening, de uitstorting van het bloed der heiligen in de Nederlanden alsmede de zeer gruwzame tirannie die door middel der inquisitie en door hetgeen daarna volgende, zo door vuur, water, zwaard als anderszins, over dezelve werd in 't werk gesteld. Maar in dit jaar heeft zijn zoon Philips de IIe koning van Spanje, zijns vaders voetstappen volgende (in plaats van verlichting in de dwang der consciëntie) alle voorgaande oude bloedige en wrede plakaten die zijn vader tegen de zogenoemde ketters uit gegeven had, doende vernieuwen en bevestigen.

Inzonderheid het ganse wrede plakkaat dat op de 25e september van het jaar 1550 gepubliceerd was. Welks inhoud wij tot nog toe gespaard hebben, maar nu gelijk het anno 1556 vermeld werd, hier zullen neerstellen. Doch niet met alle omstandigheden, dan alleen voor zoveel het tegen de Doopsgezinde en derzelve leer ten principale is ingesteld.

In het traktaat waarin zich de **Prins van Oranje Willem de I** verantwoord, tegen de valsheden daarmee hem zijn wedersprekers ten onrechte zochten te beschuldigen, gedrukt 1569, wordt hiervan gewag gemaakt op pagina 165 letter L vj.

Met deze woorden: van de ordinantiën en plakaten voor altijd in het generaal gemaakt en alom verkondigd van datum de 25e september 1550 maar vernieuwd en bevestigd bij de Koninklijke Majesteit in het jaar 1556, enzovoort.

Bladzijde 536

20. 10 personen zo mannen als vrouwen, om het getuigenis van Jezus Christus te Dordrecht verbrand, omtrent het jaar 1570.

Ons werd uit het oude en geloofwaardige Memoriam voor ontwijfelbaar verhaald, dat omtrent het jaar onzes Heeren 1570, twee zeer godvruchtige lieden, een man met een vrouw, wiens namen de wij niet hebben kunnen vernemen, door de Schout van de stad Dordrecht (omdat ze Wederdopers genoemd werden) zijn onderzocht en eindelijk gevonden in de Mariënbornstraat van die stad, in een huis daar de Leers uithing. Dewelke bij hun geloof volstandig blijvende, korte daarna, op het marktveld voor de Waag waar toen de rechtsplaats was, beide verbrand zijn geworden.

Als ook dat er nog 7, zo mannen als vrouwen van dezelfde religie die van Breda gekomen waren, wanneer deze door generlei middelen daarvan waren af te brengen, gelijke straf geleden hebben, te weten, door het vuur, dat er de dood opvolgde. Hetwelk geschiedde op het plein niet verre van de Menne-brug, voor de Kruidtoren, zijnde een andere plaats der Justitie.

Omtrent het einde van het jaar, te weten in de maand november, als die grote en verschrikkelijke watervloed op de Allerheiligstendag gekomen was, (daar bijna ieder van weet te spreken) een einde genomen had, wordt verklaard, dat zekere **Doopsgezinde weduwe** in de Armeteis-straat uit een kamertje, ter zijde van een trap gehaald werd, door de Schout en Stedehouder. Dewelke enige tijd daarna (als die niet van hun geloof begeerde af te wijken) mede door het vuur haar leven heeft moeten eindigen. Exantiqu; memor etc.

En wij hebben de examinatie en doodsvonnissen der voor gedachte personen in de Ordinairis Criminele Stadsboeken van die tijd nagezocht, waar niets gevonden werd; alsook niet van J.W. Van Cuijk en Adriaanken Jansz. van Molenaarsgraaf, die 2 jaar daarna gedood zijn. Daar nochtans tot onze tijd verscheiden levendige getuigen van geweest zijn die de dood van deze lieden met alle omstandigheden aanschouwd hebben.

Dit zo zijnde laat het zich aanzien dat de Papisten zich geschaamd hebben de rechtsplegingen en doodsvonnissen derzelve lieden in de stadsboeken te zetten. Naardien zich het Land en ook meteen deze Stad korte daarna van Regiment en Religie scheen te zullen veranderen. Hetwelk omtrent 2 jaar daarna door de komst van Willem de 1e, de prins van Oranje, geschied is.

En zo heeft toen meteen de dwang over het geloof en de consciëntie ter zelve plaats opgehouden. Betreffende de personen die toentertijd (versta in het jaar 1570) in het gerecht waren en de Justitie bedienden, waren volgens de aantekening van Johan van Beverwijk in zijn register van de magistraten van Dordrecht deze volgende:

Adriaan van Bleyenburgh Adriaansz., zijnde Schout derzelve stad, dewelke zijn ambt al in het jaar 1549 had begonnen en hetzelfde in het volgend jaar anno 1571, beëindigde.

Arent van der Mijle Heeren Cornelisz. zijnde burgemeester der Gemeente.

Mitsgaders 9 schepenen:

1. Gijsbrecht van Haerlem Jansz.
2. Cornelis van Diemen Jakobsz.
3. Huybrecht Jonge Adriaansz.

4. Jan van Slingeland Heeren Ottensz.
5. Waalwijk van Drank waard Heere Willemsz.
6. Jan Jansz. Elandsz.
7. Boudewijn Heerman Gijsbrechtsz.
8. Dierik van Beverwijk Heeren Philipsz.
9. Corelis van Moseb-broek Heeren Cornelisz.

Doch of die alle in dit vonnis bewilligd hebben of alleen enige ervan, is ons onbekend.

Bladzijde 603.

21. Zeven broeders te Breda. Anno 1572.

**Jan Pietersz.
Gelyn Cornelisz.,
Pieter de Gulicker
met zijn knecht,
Arent Block,
Cornelis Gijselaer
en een genaamd Michiel.**

In het jaar 1572 als op de Nieuwvaart bij Breda veel ballingen woonden en daar wat meer vrijheid genoten dan elders, onder welke ook enigen waren die om de getuigenis en navolging van Jezus Christus van andere plaatsen daarheen gevlucht waren, zo is het gebeurd in het begin van de maand augustus van hetzelfde jaar dat daar veel broederen en zusteren van buiten gekomen zijn uit Brabant, van Breda, Zevenbergen en enige omliggende dorpen, ook uit Holland, van Leiden, Haarlem en elders. Hetwelk verspied zijnde is het de Schout aangebracht daar hij tot Gerrit Vorster zat en dronk met de rentmeester; dewelke zulks horende ontstak in toorn en zei: *dat nest willen wij verstoren en die hoopt te enenmale uit te roeien.*

Daarop hebben ze zich sterk gemaakt met volk en geweer tegen de avond op de 5e augustus omtrent de 9.00 of 10.00 uur dat deze vergadering om predicatie te houden en een paar te trouwen, in een huis staande aan de Voorstraat, daar vóórin woonde Pieter de Gulicker een snijder en achterin Jan Pietersz. een wever; daar er wel omtrent 100 mannen en vrouwen bijeen vergaderd waren.

De rentmeester en de schout met hun volk zijn tot tweemaal toe komen luisteren aan het huis zonder iets anders uit te richten. Maar ten 3e maal zond de rentmeester een knecht; die vond ze vergaderd en met veel licht ontstoken, hen de predicatie doende. Daarop zijn dan gekomen de rentmeester, de stadhouder en schout met al hun knechten en volk wel toegerust met zinkroers, hellebaarden, zwaarden en anderszins; en de deuren van het huis open stotende hebben ze toegegrepen en gevangen enige die ze konden krijgen. Maar de meestendeel door de wanden, wegen en het dak van het huis uitbrekende zijn het ontkomen.

Onder alle zijn er gevangen geworden Jan Pietersz. van Vlaardingen die achterin het huis woonde en de vergadering met het woord der waarheid bediende.

Pieter de Grieken een snijder, die voorin het huis woonde met een van zijn knechten die maar 16 of 17 jaar oud was.

Geleyn Cornelisz. een schoenmaker van Middelharnis bij Zomerdijk. [=Sommelsdijk]
Arent Block van Zevenbergen en Cornelis de zoon van Koppen de Gijselaer van **Dordrecht**. Met nog 2 of 3 vrouwenlieden.

Deze gevangen zijnde werden gebracht ten huize van Gerrit Vorster en het manvolk in boeien gezet. Maar de vrouwen zette men ongeboeid in een kamertje alleen; vanwaar zij het ontkomen zijn.

Des anderen daags 's morgens is bij deze 6 gevangenen gekomen Michiel de oom van Cornelis de Gijselaar getrouwd zijnde met de weduwe van Valerius [Geneff] de schoolmeester die in het jaar 1568 omtrent 3 jaar voor deze, te Brouwershaven, opgeofferd was. Die, also hij zijn vrienden was komen bezoeken om hen uit het woord Gods in hun druk te vertroosten, zo is de Schout daar overgekomen die hem mede

gevangen genomen heeft, zeggende: *gij zijt mede van dit volkske gij moet al mede hierbij blijven.*

Deze gevangenen werden terstond al hun goederen opgeschreven en verbeurd verklaard, alzo dat vrouwen en kinderengans beroofd en ontbloot hebben moeten vluchten hetwelk menig mens bejammerd heeft. Door deze dingen is het volk op de Nieuwvaart zo verbaasd geworden dat vele van hen zich niet langer daar hebben durven ophouden. Temeer alzo de rentmeester aan Duc d'Alva vanaf geschreven had, en weder schrijven ontvangen had, zelf persoonlijk daarheen getrokken is. Onder alles zijn er wel 30 zowel broeders als zusters gevlucht van degene die op de Nieuwvaart woonden, behalve alle anderen die vanbuiten daar gekomen waren.

De schoolmeester van Nieuwe vaart genoemd meester Pieter Claessz. van der Linden die wel 5 uur lang met Jan Pietersz. gedisputeerd had, behalve dat de pastoor daar ook wel 2 of driemaal mee had gediscussieerd, en zeer verbitterd op dit volk was, geeft nochtans dit getuigenis daarvan, dat hun meeste en voornaamste dwalingen zijn:

- dat ze jonge kinderen niet dopen;
- dat ze niet kunnen geloven dat Christus vlees en bloed van Maria zou hebben;
- en dat ze zich voor het kleine hoopje de uitverkorenen Gods houden.
- Maar dat behalve dit hun leven en wandel beter is dan van veel andere mensen.
- Dat ze ook hun kinderen in beter tucht en vreze Gods zoeken op te brengen dan veel andere lieden.
- Dat hij ook van deze kinderen in zijn school gehad hebben, die geschikter en beter lerende waren dan enige andere.
- Dat het hem en vele anderen ook zeer deerde de grote vervolging en het verdriet die men de lieden aandeed; en zonderling dat men om der mannen wil, de arme vrouwen en kinderen zo jammerlijk in ellende en van alle haar goed beroofd zijnde, verjaagd.

Deze gevangenen hebben alzo in boeien gezeten in het voorgenoemde Gerrit Vorsters huis van de 5e augustus af, toen zij 's nachts gevangen werden, tot op de 7de des middags, dat ze gelijk naar Breda opgevoerd werden.

Daar heeft men hem zo hard aangevallen met examinatie, beloften, dreigementen en pijnigingen, om van hun geloof te doen afvallen, dat Pieter de Guliker hetzelfde niet kon weerstaan, en het geloof en zijn God verlaten heeft. Daarmee hij nochtans geen vrijlating verworven heeft maar is met het zwaardgericht gedood. Maar de andere en hun medegenoten, zijn alle volstandig tot het einde toe gebleven hoe ongenadig dat men ze in het pijnigen behandelde. Want de een werd op de pijnbank zeer wreed gerekt en gewoeld en alzo neerliggende met pis in de mond begoten en op het lijf gesprongen en

met de voeten onder vastgemaakt en met de handen op de rug gebonden; en alzo van achter opgehaald en geselsd.

Maar aller-ongenadigst is gepijnigd Geleyn de Schoenmaker die zij naakt ontkleed gehangen hebben aan zijn rechterduim met een gewicht aan de linkervoet en alzo hangende werd hij met kaarsen en vuur onder de armen gebrand en geselsd, zo lang totdat het de 2 commissarissen van Duc d'Alva die daarbij waren, zelf moede werden en toen vandaar gingen zitten met een Kaartspel, daar de scherprechter bijzat en keek wel een uur of anderhalf. Terwijl liet men Geleyn daar alzo hangen; terwijl hij binnen al de tijd dat ze speelden geen pijn gevoeld heeft, maar het was alsof hij in een zoete slaap of bezwijming geweest had. Ja, dat hij zelf naderhand getuigd heeft, dat hij nooit zijn leven met minder pijn op zijn bed rustte dan hij daar gehangen had.

Als zij nu al uitgespeeld hadden, zeiden zij tot de scherprechter: *tast hem wederom aan, hij moet ons wat zeggen; een verdronken kalf is goed te wagen*, enz.

De scherprechter bij hen komende riep: de man is dood! Zo vast was hij in slaap of in een bezwijming. Toen stond een van de commissarissen op en scheurde hem zo ruw bij de ene arm dat hij hem verwrikte; en die was nog niet terdege als hij verbrand werd.

Als hij nu weer tot zichzelf begon te komen werd hij neergelaten en heeft niemand bezwaard noch ook zijn geloof niet verzaakt. Zodat hij eindelijk met Jan Pietersz. en de **jonge knecht**, ten vure werd veroordeeld om levendig verbrand te worden.

Als ze nu aan de paal stonden en half verbrand werden, zo is het vuur zozeer van Geleyn afgewaaid dat de scherprechter met een vork hem aan de andere zijde van de paal heeft moeten in 't vuur houden. Alzo hebben deze, vroom bij de waarheid blijvende, daarvoor hun leven gelaten.

En kort daarna als Cornelis de Gijselaer en Arent Block ook ter dood geleid werden om verbrand te worden, heeft Arent een briefke dat hij geschreven had, laten vallen menende dat het iemand van de vrienden zou opgeraapt en gekregen hebben. Maar het is per ongeluk in der tirannen handen gekomen, die deze 2 terstond wederom in de gevangenis lieten leiden. Daar zij zeer vreselijk nogmaals gepijnigd zijn.

Maar als zij altijd even moedig gebleven zijn en niemand gemeld hebben en van hun God in generlei tormenten afweken, zo zijn ze eindelijk evenals de 3 voorgaande ook veroordeeld en verbrand.

En zeer kort daarna is ook Michiel, de oom van Cornelis de Gijselaer met gelijke offerande de andere nagevolgd.

Alzo liggen deze nu samen onder het altaar en verbeiden de vervulling van hun broederen getal; om dan met die in altijddurende vreugde bij het gedode Lam en al Gods vrienden eeuwig in blijdschap te leven en het nieuwe Lied te zingen.

Rakende de gerechtshandelingen en doodsvonnissen der voornoemde martelaren.

Ons heeft niet verdrotten door middel van zekere onze goede vrienden te Breda in de tegenwoordige griffie of secretarie van het jaar 1659 door de klerk van de griffier daar te laten nazoeken, alles wat van de gevangenis, het lijden en de dood der voornoemde vrome getuigen van Jezus zou mogen genoteerd en naar de aantekening der Paapse regenten van het jaar 1572 te vinden zijn.

Maar na lang daarna gezocht hebbende, werd bericht gedaan dat de griffie of secretarie daar deze geschriften en andere dergelijke in bewaard werden, voor enige verlopen jaren door een verschrikkelijke brand vernield en ten ondergebracht is. Weshalve daar niets van kon tevoorschijn komen.

Uitgezonderd de particuliere memorie der ouden, waaruit het bovenstaande is aangetekend. Dit dient tot indachtmaking.

Zie ook: **De Martelaren.**

'T Merg Van De Historien Der Martelaren. Behelsende De voornaamfte Getuygeniffen, Schrikkelike Vonniffen, Stantvaftige Belijdeniffen, en wreede Tormenten die defelve geleden hebben; Beginnende met het Lijden van Chrifthus, en eyndigendemet het jaar 1671. Alles in 't kort by eengetrokken, uyt de groote

Martelaars Spiegel der Doopsgefinde van Tileman Jansz. van Bragt, Door J. B.
Vignette : le roi David jouant de la harpe.
Te Haarlem, Gedrukt by Izaak van der Vinne, Boekverkooper in de Warmoes-straat,
1699. In 80y 10 ff. lim., 345 pp. chiffr. et 19 pp. sanschiffr. Car. goth. et car. rom.

22. JAN WOUTERSz (VAN CUYCK)

Geb. ? 1572, gehuwd met Adriaenken Jansd. Van Molenaersgraef, van Dordrecht

Dochter: Trijntje Jansd. Wouters van Kuyk, geb. 1600

KUNSTSCHILDER EN MARTELAAR.

*De kroon is niet zo waard en zoet,...
Waaraan men licht geraken kan,
Dan die, gehaald door zweet en bloed
Niet staat gereed voor alle man.*

D. Rz. KAMPHUYZEN, Stichtelijke Rijmen.

Zeer waarde lezers!

Wij voeren u naar de werkplaats van een Hollands schilder. Dat niemand zich echter door zijn verbeelding late verleiden, om hier te denken aan een ruim, prachtig atelier, voorzien van alles wat kunstzin en goede smaak kunnen samenbrengen, om de kunstenaar bij zijn werk tot hulpmiddelen te zijn en zijn oog behaaglijk aan te doen; met één woord, wij leiden u niet in bij enig schilder van onzen tijd, die allen in meerdere of mindere mate het geheim verstaan. zich door de kunst te laten dienen, terwijl zij. haar dienen, en die dus hun omgeving in overeenstemming weten te brengen, zowel met de eisen van hun werk, als met die der weelde en die van hun smaak. Onze kunstenaar is niet van onzen tijd, en daarbij, hij verkeert in omstandigheden, die hem geen gelegenheid laten, om aan zijn comforts te denken, zelfs al had men de betekenis van dat woord in 1572 zo goed begrepen als in onze eeuw.

Het armelijke bovenvertrek op de Rietdijk te Dordrecht dan was een schilderkamer, in zover men er de volstrekt onontbeerlijke hulpmiddelen vond om te schilderen, en er door het enige hoge kruisraam een licht viel, dat vrij gunstig was, naar het oordeel van de schilder zelf. Er kon dus gewerkt worden en er was ook gewerkt, getuige een klein schilderstukje op een ezel, dat bijna voltooid was, doch over welks kunstwaarde wij geen onderzoek gaan instellen; maar hiermede was dan ook alles gezegd, men vond er niets dan het onmisbare; geen sieraad, geen meubel was er te veel, en zelfs een stoel te weinig, want behalve die, waarop een paar kostuums onachtzaam waren neergeworpen, was er geen andere dan die van de schilder zelf, en zo er bezoek komen mocht... maar op bezoekers was er zeker niet gerekend, en wie toch kwam, moest hier dus heel gemeenzaam zijn, of zou zeer onwelkom wezen.

Wij haasten ons het te zeggen, de schamele omgeving, waarin wij onzen kunstenaar aantreffen, is geen gevolg van armoede en onbekendheid; het is Jan Woutersz. van Cuyck, dien wij u voorstellen, en zijn naam was in zijn stad, in zijn vaderland, geheel geen onbekende, geheel geen ongeachte. Hij werd er mede geteld onder de beroemde kunstenaars van zijn tijd, en was bovenal vermaard om zijn vaardigheid in het schrijven en schilderen op glas, een talent dat toenmaals hoog geschat werd en ruim beloond.

Wij zouden in van Cuyck dus zowel een rijk als een geëerd man zien, zo er niet dit een aan gehaperd had, dat hij op een slechten voet stond met de justitie der goede stad Dordrecht. Dit dwong hem zich schuil te houden om hare aandacht te ontgaan dit dwong hem somwijlen plotseling van verblijf te verwisselen, om hare vervolging te ontkomen en schielijk de eerste de beste woning in te trekken, die zich gastvrij voor hem opende en hem tot een stille en veilige schuilplaats kon zijn, terwijl het kortstondige en 't onzekere van zijn verblijf hem noch lust noch gelegenheid liet; om er zich een thuis te bereiden, zoals hij het liefst zou gewenst hebben. zo was Jan Woutersz. dan een misdadiger?

Niet in onze ogen althans; niet in de uw zo wij hopen. zijn misdaad was dezelfde, waaraan duizenden Nederlanders te dier dagen schuldig waren, of liever, waarom zij als schuldigen vervolgd werden, naar de bevelen van hun eigen Landheer, Koning Filips II, die geen gewetensvrijheid duldde in zijn Staten, hierin vlijtig gediend door de Rooms-katholieke geestelijkheid, die in deze hare eigene zaak de zaak harer Kerk te beschermen had. In de ogen dier Geestelijkheid was van Cuyck schuldig, omdat hij, met het woord in 't harte en op de lippen: "Men moet Gode meer gehoorzamen dan de mensen", geweigerd had in zaken van religie andere voorschriften te volgen dan die van zijn overtuiging en van zijn consciëntie, en de wereldlijke macht was te dier tijd te Dordrecht nog de onderdanige dienaar van der Priesterschap. Voor 't overige was van Cuyck..." maar wij zullen hem zien handelen.

Eerst echter een blik op zijn uiterlijk, dat de stempel dragen van 't geen hij is, een waardig zoon van zijn krachtige eeuw. Er ligt vastheid en volharding op zijn rustige trekken, er spreekt geestdrift en levenslust uit zijn donkerblauwoog, ondanks al de ernst van het leven, dien hij heeft onderkend, ondanks al de zwaarte van de druk, waaronder hij leeft op dit ogenblik. Het frisse rood der gezondheid is er niet door verbleekt op zijn wang, de gulle glimlach der vrolijkheid is niet voor altijd verstorven om dien mond.

Het lichaam is gezond en krachtig, de ziel is helder en blijmoedig; men ziet het hem aan, diens mans rust en geluk zijn niet afhankelijk van de uiterlijke omstandigheden; zij kunnen hem veel ontnemen, hem met erger bedreigen, maar ze zullen er hem niet toe brengen, bij gemis troosteloos te jammeren, of zich door schrik te laten verslaan; zijn kleding is zelfs in deze afzondering niet verwaarloosd, hoewel streng eenvoudig. Hij draagt het deftig zwart lakens wambuis en de zeer smal geplooid en halskraag der aanzienlijke burgers; de mouwen van het eerste zijn losgeknoopt tot boven de buiging van de arm, en laten fijn linnen ondermouwen zien, wier heldere witheid groot gevaar bedreigt, want de schilder is bezig de verven op zijn palet te schikken, en het is waarschijnlijk, dat hij daarbij de zorg voor zijn kleding vergeet... Nee toch, hij denkt er aan, want hij slaat de mouwen op, en nu zien wij een krachtvolle; gespierde arm, die zwaarder werktuig had kunnen voeren dan het lichte penseel. Een harde en haastige tik aan de binnendeur van 't vertrek leidt zijn aandacht af van zijn arbeid. Hij staat op en opent zelf.

"Vrouw Zegers!" riep hij met kennelijke teleurstelling, terwijl hij een persoon binnenliet, gekleed in 't blauwen grijs karsaai, naar de wijze van de geringen burgerstand; het was zijn hospita van het ogenblik. Een knappe burgervrouw, met helderbruine ogen, een goelijk gelaat, die, zonder acht te slaan op 't geen zijn trekken uitdrukten, met zeker welgevallen uitriep:

"Ik zelve! en met uw noenmaal, me dunkt ik zal welkom zijn, Meesters Woutersz.!"

"Gij zijt het, goede Marij! doch ik hoopte, dat mijn huisvrouw zelve..."

"De toezending komt van de jonkvrouw ," hernam Marij, terwijl zij haar korf op de tafel zette en begon uit te pakken. "Te droes! " ging zij voort, "wat de edele joffer goed gezorgd heeft! een koude runderharst, vruchten, een gierstkoek en tweeërlei wijn, Rijnse bleker en zoete malve zei; voorzeker, Meester! ge gaat goede sier maken of 't slempdag ware!"

"Neem er af wat u gelust, Marij! zo delen we samen; doch zeg me, weet ge niets van mijn vrouw, zij had toch beloofd mij ons dochterke toe te schikken!"

" Uw harte jooft naar 't oevle bericht, dat mijn tonge niet dan schroomachtig overbrengt..."

"Ik ben bereid ook het kwade te horen," hernam hij vast, en zag haar aan met een rustigen blik, "spreek toch."

" Wel dan!" hervatte zij met enige verlegenheid, "de uwen moeten mijn huis mijden, omdat wij vernomen hebben, hoe des Schouts dienaren op hun wegen letten... daarom zond jonkvrouw van Beveren haar ouden Simon, daar niemand op achten dat een vertrouwd dienaar is."

"Ook dit nog!" hernam Cuyck met een pijnlijke zucht, "sinds het huiselijk geluk mij ontzegd werd, was het mij de beste vergoeding, mijn Brechte en haar kind somwijlen hier te zien, ware het ook kort, ware het ook ter sluik... doch! rust, mijn ziele!" sprak hij, de ogen naar boven slaande, "rust ook hierin. 't Is Gods wille, die 't u oplegt."

Een wijle liep hij in gepeins verdiept, het vertrek op en neder, zonder acht te slaan op vrouw Zegers, die nu geheel hare opmerkzaamheid gaf aan het keurig maal, dat ze rangschikte.

"En toch," vervolgde Woutersz. half fluid, "is dat gestadig peinzen simpel op mijn veiligheid niet wat overdreven zorg... Voorwaar, 't zou vrij beter zijn, zo mijn liefsten mij de troost van hun aanzicht bleven schenken en minder omzichtigheid gebruikten om mijnentwille."

"Bij mijn zonden! dat 's een zotte inval van zo'n wijs man! sinds we weten, dat een enkele onbedachtheid van hun zijde u de Schout in handen kan voeren. En als Heer Jan van Drenkwaart eens iemand van de Doperse sekte in zijn macht heeft, dan weten we God betert uit de exempelen wat daarna volgt!"

Van Cuyck schudde het hoofd. "'t Valt me soms in, of angstige vreze voor lijfsbehoud wel groot bewijs is voor Christelijken moed, en als die bekommring mij aangrijpt, dan bejammer ik het, dat ik deze sluipwegen der voorzichtigheid ben ingeslagen; betaamt het mij niet veeleer vrij uit en zonder omzien mijns weegs te gaan, zonder op hun vervolging te achten..."

"Maar mijn simpel verstand zou dat nietwes zijn dan vertwijfelde reuckeloosheid, Meester Woutersz.!" zei vrouw Zegers, "nog verschoonlijk, daar het in de aard der mannen ligt stoutelijk perikelen tegen te gaan, zo gij een ongelikte borst waart; doch hoe acht ge dat vrouwen kind daarbij staan zouden? Uw ouders, die vrome Christenluiden zijn! Om niet te zeggen hoe spijtig dat wezen zou, als zulk een braaf kunstenaar, daar de gehele stad u voor roemt, door 't gespagnoliseerde gerecht voor ketter stond gevonnist te worden..."

"Waar gesproken! dank voor uw trouwhartig vermaan, beste Marij!" riep van Cuyck, terwijl hij op haar toeging en haar de hand reikte met een verhelderd gelaat, dat bewees, hoe zijn innerlijke strijd was geëindigd.

"Ja ik mag, ja ik moet mij bergen tegen nieuw aanslagen, God kan ze verijdelen uit de kracht Zijner almacht, doch 't past mij niet Hem te verzoeken, en ik wil leven en vrij zijn ter liefde der mijnen, ter liefde mijner nobele kunst, zolang Hij het mij gunt, die

wel weet, dat ik bereid ben, beide te leven en te sterven in zijn dienst en der waarheid getuigenis te geven in banden als in vrijheid, zo men deze enge beperking vrijheid mag noemen!" vervolgde hij, met een weemoedige blik rondom zich ziende, "en 't is nog de vraag, of de vier muren van een kerker mij nauwer zouden omklemmen, dan deze droeve wanden, nu ik er mij verstoken zal zien van 't aanzicht mijner liefsten..." "Alleen ge vergeet, Meester! dat dit eng vertrek op de wijdeste kerker dit groot voordeel heeft, dat ge, de deur links uitgaande, u bevindt in mijn woning, dat wil zeggen, bij luiden, die, zoveel in hun vermogen is, u in nood en dood zouden bijstaan, en ter andere..."

"Marij! Marij! breng me niet te binnen, dat de andere rechtstreeks heenvoert naar de volle vrije lucht! Ik mocht in verzoeking komen, tegen hetgeen ik als mijn plicht heb onderkend, de verkwikking te zoeken van in de frisse ruimte te ademen; laat mij liever eniglijk gedenken aan uw trouw... aan uw goedheid, zo welverzekerd als zeldzaam voor een van uw geloof, tegen een, dien men u leert ketter te noemen."

"Niet zo zeldzaam, Meester! ge moogt het geloven. Velen van ons, schoon ze trouw houden aan de H. Kerk, achten het te schendig een stuk, dat ze in ons vrij en goed Holland de Spagnoolse Inquisitie invoeren, en wat de paters ook zeggen mogen, het hangen en blakeren om des geloofswille van goede ingezetenen gelust de meesten onzer niet.

Daarbij ge weet, ik voor mij heb driedubbele redenen om op uw veiligheid toe te zien, vooreerst: mijn gegeven woord aan joffer van Beveren, mijn nobele weldoenster, daartoe, de goede wil van mijn man te uwaart, sinds hij in 't heimelijk ook al te preek loopt bij de Martinisten... en allermeeest nog, "voegde zij er bij met tranen in de ogen, "omdat, uitgezonderd de Doperse dolingen daaraf ze u betichten, ik voor mij nooit iets anders in uw gezien zou hebben dan een goed Christenmens, die iedereen het zijn geeft, nooit zweert, noch liegt, noch kwade taal voert, en die noch beeldenstormer, noch sacramentschener zou kunnen zijn! zoals de herdoopers en hun snode aanhang!"

"Dank voor uw goed gevoelen, vrouw Zegers! dat ge mij onbekwaam acht tot zulke dingen; mijn nieuw geloof verbiedt mij zelfs op rouw wijze de hand te leggen aan 't geen anderen achten tot hun religie te behoren, of geweld te plegen anderen tot schade of ergernis.

Herdoopers en Doopsgezinden zijn niet één; ik heb het u meer gezegd, en Menno Simonsz. heeft niets gemeens met Jan van Leyden, dan afscheiding van de Pause Kerk, zonder volkomen samenstemming met de leer van Luther noch Calvijn.

Wij condemnere de dollen hoop der Munstersen; wij verfoeien de ongoddelijke leer van David Jorisz. en zijn adherenten; wij zijn stille luiden, die in eenvoudigheid des harten onze zaligheid zoeken op de enge weg, en die trachten ons onbesmet te houden van de wereld, gelijk dat past aan uitverkoren kinderen Gods..."

"Eilieve!" viel Marij in half schertsend, half in ernst, "ga me niet aan met uw godkundige redeneringen; ik voor mij ben bagijn noch docteres, en geheel niet voornemens, mij van onze Heilige Kerk af te scheiden; ik blijf bij mijn geloof, al heb ik de zwakheid om een der afvalligen tegens vervolging te bergen, ondanks 't geen paters en priesters ons bevelen."

"In die zwakheid, vrouw Marij! zie ik de sterkte der ware Christelijke liefde, die vromelijk luistert naar 't geen God haar in 't harte geeft, en niet naar het onchristelijk verbod door wereldzin opgelegd; ik acht er u goede Katholieke om naar de rechte betekenis van het woord."

Zij schudde het hoofd met verduisterden blik. "Ik weet dat mijn biechtvader niet van uw opinie zal zijn; maar dat moet er nu zo mee door, wat ik beloofd heb, dat zal ik houden: mijn harte als mijn gegeven woord porren mij daartoe; de Heilige Moeder Gods, mijn Patrones, redde daarna mijn ziele van het verderf, en hoede mij op aarde tegen de gramschap der paters..." dat laatste sprak zij half binnensmonds, als ontviel het haar ondanks zich zelve, en als ware het niet bestemd door hem gehoord te worden; maar hij had het toch verstaan.

"Ge zoudt in last en lijden komen om mijnentwille! " riep hij met zekere drift, "dat zal niet zijn, Marij! veel liever zoek ik elders een heenkomen."

"Of gij u nu weg begaaft, het zou er mij niet te beter om gaan, noch slechter zo gij blijft, Meester! peis daarop niet meer, zet u liever aan de dis. Joffer van Beveren heeft laten zeggen." dat de giersttaart wel haastig diende aangesneden te worden. Zij heeft die zelve voor u gekneed!"

"Zoo zou 't ondankbaar zijn niet met graagte toe te tasten," zei van Cuyck en schoof zijn stoel bij de tafel.

Dit scheen voor vrouw Zegers als het signaal van haar aftocht.

"Wil blijven, beste Marij!" riep hij haar toe.

"Al goed, Meester!" hernam ze, "mijne kinders zullen vastenavond houden van 't geen er overschiet."

Zeker dreef een andere prikkel dan die van plotselinge eetlust Woutersz. aan, om met zoveel haast het mes in zijn gierstkoek te zetten; was het nieuwsgierigheid naar enigen geheimzinnige inhoud, zo werd die onmiddellijk bevredigd, want bij de eerste insnijding stuitte het mes, en vertoonde zich een klein rolletje perkament, dat hij schielijk wegnam en ontvouwde.

De inhoud scheen hem echter onaangenaam aan te doen.

"Kan 't wezen, ik zou in deze woning geen vier en twintig uren meer veilig zijn?" riep hij halffluid, ten toch, als zij het zegt, moet het waar zijn, zij heeft zulke berichten uit de naaste bron! Een zwaar lot voorwaar, viermaal van woning veranderen binnen drie maanden tijds! Als een gejaagd hert te vluchten voor het aanzicht mijner vervolgers! Doch mij betaamt het, de stem der waarschuwing gehoor te geven en mijn tent op te rollen, als die mij toeroept: "trek heen!" Vreemd toch! wie ons verklikt mag hebben...

"Marij is getrouw; maar Schout Jan is fel op zijn prooi en heeft arendsogen om die uit te vinden. Vandaar zeker die wenk, om hier ten spoedigste alles weg te ruimen wat arg kon geven van mijn verblijf; ik ben 't aan mijn goede gastvrouw schuldig! Maar certain nooit was dáár kunstenaar in zo jammerlijke conditie... ik ga bij zulker manier alle geschiktheid gelijk alle occasie verliezen tot de oefening van mijn schoon handwerk, dat mij zo treffelijk bijstaat, dit droeve, eenlijke leven vrolijkmoedig te dragen! Doch wat zwakheid is dit; zou ik opzien dit offer te brengen! Is 't niet dat Hij, die mij dit lot toeschikt, mij gestadig wil doen gedenken aan mijn vreemdelingschap op aarde, en hoe dit leven een reis is, die heenleidt naar 't Hemels Vaderland, naar 't rustige Vaderhuis, de woning, daar Christus mij plaatse heeft bereid?

En daarom getroost mijn toebereidselen gemaakt tot een nieuwen aardse zwerftocht. Alles dient vaardig te zijn, eer de jonkvrouw komt om mij af te halen. Overtreffelijke vrouw! trouw Christelijke ziel als zij is, zich zelve met de bezorging van mijn logies te verledigen, en nog daartoe zich te belasten met mij derwaarts in te leiden!" Al sprekende met zich zelf want de eenzame komt er toe, het vol gemoed in zulke ogenblikken door woorden lucht te geven al sprekende dan, had de kunstenaar werkelijk al die beschikkingen gemaakt, die men hem scheen te hebben aangegeven.

De kleine schilderij, het palet met zijn verven, die bestemd scheen daarop ongebruikt weg te drogen, de penselen, de kostuums en alle verdere zaken, die tot zijn arbeid behoorden, werden in een grote schilderkist bijeengepakt; twee of drie boeken, die hier zijn gehele bibliotheek uitmaakten, werden daarnevens gelegd, met die zekere, behoedzame zorg, die bewees, dat voor hem die eenvoudige lederen banden enigen geheimzinnige schat omsloten.

Eerst toen dit alles volbracht was, zette de schilder zich aan de dis; zijn gelaat was kalm, maar diep ernstig; dat afstaan van zijn arbeid, voor wie weet hoe langen tijd, had hem moeite gekost, maar toen het gedaan was, voelde hij zich rustig en getroost. De stemming van de waren Christen: droevig, maar altoos blijde, was nu de zijne. Hij kon nu rustig de komst van zijn edelmoedige beschermster afwachten, want zij had beloofd, dat zij tot hem zou komen, nog dien eigen avond, om alles met hem te regelen voor zijn veiligheid. Ook deed Jan Woutersz. van Cuyck zijn gebed met gelovig vertrouwen, en gebruikte zijn maal welgemoed en met luste.

Pas was dit verricht, of dezelfde deur, die vrouw Zegers toegang had verleend, werd geopend zonder omstandigheden; een jonge vrouw, dicht in de huik gewikkeld en een klein meisje aan de hand leidende, trad binnen en wierp zich schreiende in de armen van Jan Woutersz.

"Brecht mijne, allerliefste vrouw!" riep hij, "die stoute verrassing treft me wonderlijk. Geloofd zij de Heere, die u de moed daartoe in 't harte gaf!"

"'t Gebrak me juist aan moed om weg te blijven, beste man! ze hadden mij welopgelegd niet meer tot u te komen, en ik meende het te kunnen volbrengen; maar daar kwam vrouw Zegers, barmhartige ziel als ze is, mij in stilte zeggen, hoe gij 't genomen hebt, dat ik achterbleef. Toen bezweek mijn harte ik beidde tot de schemering viel; maar die nam ik te baat, ik moest hierheen, wil vergeven. De Heere erbarme zich over ons en were het, dat mijn reuckeloosheid onheil brenge over uw dierbaar hoofd!"

"Aan de reuckeloosheid ben ik schuld; dat gij de drang van het liefhebbend harte niet kon weerstaan, is een blijk van uw tedere, vrouwelijke aard, dien ik dit vriendelijk weerzien dank."

"Het moet van korten duur zijn... Ik worde gewacht," sprak. zij met zelfbeheersing, de huik afwerpende en zich neerzettende: op een der beide stoelen.

"Luister, Woutersz.! de gemeente gaat zich verstrooien om de hitte der vervolging; bij de broederen en zusteren is besloten, dat we al t'zamen, zovelen we daar vrijheid toe hebben, zouden heentrekken. Ik zou meegaan en gij zoudt kunnen volgen, zo ras de waakzaamheid niet meer op u is gericht... de voorganger oordeelde, dat het dus zijn moest, wat zegt gij daartoe?" en zij zag hem angstig vragend in de ogen.

Hij sloeg ze ten Hemel, werd zeer bleek en bleef een tijdlang zwijgend in ernstig beraad; daarop sprak hij met vastheid: "Mijne vriendin en zuster! ik wil, dat gij doet zult de wille van de voorganger en u voegen bij de gemeente. Wel zijn wij hier vereend om samen te gaan; maar als het enge pad te nauw is voor het vlees, dan dient er aan gewaagd te worden, wat hier op aarde blijven moet. Wij zijn toch één naar de geest, en in Christus blijven wij samen. Het zijn geen tijden voorgeveinsdheid, en nademaal de Heer ons beiden de genade heeft verleend, ons voor de zijnen aan te nemen, zo moeten we dit heden voor een lichte zake achten. We komen toch weer samen, zij het in de vreemde hier op de aarde of thuis, bij Christus."

En daarop drukte hij haar de hand en kuste haar op het voorhoofd.

Zij kon niets antwoorden, zij waste zich haastig de tranen af; had zij een andere uitspraak gehoopt?

"Zegen ons dochterke!" sprak zij na een poos, het kind bij de hand nemende, dat wat vreemd en schuchter om zich heen stond te kijken. Hij nam het op zijn knieën en sprak het toen met zachten, vaderlijke ernst, eer hij zegenend de hand op het blonde hoofdje legde.

"Dat ze toch naarstig lere schrijven en lezen, opdat ze de Schriftuur moge onderzoeken en dat dagelijks onderhouden. 't Is het grootste goed, dat wij haar geven kunnen, de kennis van Gods Woord."

"Zoo zal ik, mijn beste man en broeder! Verder over tijdelijke belangen zult ge me hierna schrijven," hernam zij opstaande. "Ik mag niet meer toeven..."

"Nog een wijle, ik heb u zoveel te zeggen... , doch luister, ik hoor voetstappen op de buitentrap."

"Wat mag dit zijn?" vroeg zij verschrikt.

"Niets, wees gerust... ik wacht... iemand, die wellicht mij te spreken heeft zonder getuigen... eilieve, ga bij vrouw Zegers... ga toch," hernam hij, terwijl ze aarzelend staan bleef, "ik wil niet, dat men u zien zal;" hij legde in die laatste woorden een zekere uitdrukking van ongeduld, die haar ijlings deed gaan; zij vergat hare huik om te slaan; ze vergat zelfs, dat zij zich scheidde van haar kind.

"O Heere! 't is een goede zaak, uw beproevingen," sprak van Cuyck bij zich zelf, "hoe meer Gij ons vraagt, hoe beter wij geven kunnen; straks viel het mindere mij zwaar, en nu vindt Ge mij tot dit meerdere bereid."

Een heftige tik op de buitendeur, bewijs der driftige begeerte om binnengelaten te worden, stoorde zijn vrome overdenking. Waarom de joffer juist de buitendeur kiest, dacht hij, zich stellende om te openen, 't mag zijn om vrouw Zegers in niets te moeien, eer het tijd is; met vaardige snelheid opende nu Wouterz.: het was geen vrouw, die toen binnentrad, het was niemand anders dan de gevreesde Schout Jan van Drenkwaart, in eigen persoon.

De goede van Cuyck was zo getroffen door die verschijning in plaats van de liefelijke, die hij wachtte, dat hij terugdeins en zelfs de uitroep van schrik in zijn keel werd gesmoord.

De Schout zag langzaam en oplettend rond, van zijn zijde ook met de uiterste verwondering. Men had hem een andere uitduiding gegeven van het verblijf des kunstenaars, dien hij niet persoonlijk kende en van wiens arbeid hij wist, dat nog in de laatsten tijd de voortbrengselen werden verkocht.

"Woont hier Jan Woutersz. van Cuyck!" riep hij, half ondervragend en. half in bevreemding, terwijl hij zijn donker haviksoog op de schilder richtte.

Deze had zich intussen hervat; hij begreep, dat hij zich redden kon door een logen; maar hij voelde ook, dat hij het niet mocht.

"Ik verloochen zomin mijn naam als mijn geloof! ik ben, ik ben 't zelf," was zijn moedig antwoord.

"Zoo zijt ge geknipt, vermaledijde doper! ., riep de Schout met triomf, en zich omkerende, riep hij zijn dienaren toe, dat zij opstijgen konden en de schuldige vatten. Van Cuyck werd door hen zonder barmhartigheid aangegrepen en geboeid.

"Mannen! hoe bindt ge mij dus, alsof ik een kwaad mens ware!" riep van Cuyck met luider stem, opdat zijn gade gewaarschuwd zou zijn om te vluchten. Van de dienaars kreeg hij een ruwantwoord; maar zijn doel was bereikt, zijn vrouw kwam niet terug; de Schout deed geen verder onderzoek en vergenoegde zich met deze prooi. Naar het

kind, stom van verslagenheid, zag, niemand om, dan even de vader met een steelse blik.

Toen werd hij heengesleurd langs Dordrecht's straten tot aan de Vuilpoort, de stadsgevangenis.

II.

De stad Dordrecht was, gedurende de eerste drie jaren van Alva's schrikbewind, verschoond gebleven van "geloofsonderzoek" (zegt [een Historiekenner](#),) wiens uitspraak in dezen gelden mag); geloofsonderzoek, die vreselijke nieuwigheid, waarmede de Oude Roomse Kerk zich in Holland zocht te handhaven tegen die andere nieuwigheid, haar zo gevaarlijk, waarbij de mensen het recht namen, zelve onderzoek te doen naar de gronden van hun geloof, aan de enige zuivere bron, waaruit Christenen nodig hebben te putten: het levend water van Gods Woord; maar toch moest ten laatste de Dordtse Regering bewijs geven van gehoorzaamheid, in dit opzicht, aan Koning en Landvoogd, en zo stelde zich ook daar omstreeks 1570 het kettergericht in, en werden er de bloedplakkaten uitgevoerd.

In de aanvang schoorvoetend en met matiging, vooral onder de leiding van de schranderen, edelaardigen burgemeester Arend Cornelisz. van der Mijle, een goed Roomsgezinde, maar geen priesterslaaf, en de Schout Adriaan van Bleijenburg, een rustig en billijk man, die verschoning gebruikte waar hij kon, en die ten laatste, uit weerzin aan de verschrikkelijke en stuitende plichten, die hij zich zag opgelegd, zijn ambt nederlegde en zich van de regering terugtrok, Maar zijn opvolger, Schout Jan van Drenkwaart, was van anderen zin. Jong, eerezuchtig, vurig van geest, gebruikte hij alle middelen, die onder zijn bereik lagen, om gevreesd te worden in zijn stad en geprezen aan 't Hof van Brussel.

En hij wist het, niets zou hem meer zeker leiden tot dit dubbel doel, dan de strengste toepassing der scherpe ordonnantiën tegen de ketters, die hij, als een overijverig Spaansgezinde, en als een volstandig voorvechter en dienaar der Priesterschap, in gemoede haatte, en met volle gerustheid te vuur en te zwaard vervolgde, zonder enige aarzeling en zonder enig bezwaar, niet anders dan of het de vraag ware, enig schadelijk gedierte uit te roeien. In de handen nu van dezen man, en als overgegeven aan zijn genade of ongenade, bevond zich onze kunstschilder, geapprehendeerd onder suspicie van Doperse ketterij, een suspicie, die de moedige van Cuyck bij het voorlopig verhoor, dat de Schout hem afnam, tot volkomen zekerheid had gemaakt.

Maar de Achilles der Dordtse Justitie had één kwetsbare plek, al was het niet juist aan de hiel. Verfijnd zingenot trok hem aan; bij oppervlakkige begrippen van de schilderkunst had hij die zekere eigenschappen, die de liefhebber daarstellen. Hij had meer opgewondenheid dan diep gevoel; doch waar hij tot bewondering was geprikkeld, daar steeg de zucht naar bezit bij hem tot passie. Hij was van hen, wier belangstelling soms afdaalt zelfs tot de persoon des kunstenaars, zo haast die zekeren graad van vermaardheid heeft verkregen.

De laatste was aan van Cuyck niet te ontszeggen; de Schout was een vurig bewonderaar van zijn talent... en daarom zien wij hem nu binnentreden bij zijn gevangene tot een onderhoud, dat wij zullen afluisteren. Het bezoek was zeker meer officieus dan officieel, want de Schout had zich door dienaren noch assistenten laten volgen, had zelfs de cipier weggezonden en groette de gevangene met een goedwillige hoofdknik, al hetwelk hij zeker niet zou hebben gedaan, zo hij voornemens was dezen in zijn kwaliteit in 't verhoor te nemen; De gevangene zat in een hoek van het kerkerhol, met het hoofd tegen de muur geleund, verzonken in een stil gepeins; de

stoornis was hem blijkbaar onaangenaam; hij hief het hoofd op naar de Schout, met een blik, of hij zeggen wilde: "Stoor toch niet de vrijen loop mijner gedachten en ontnem mij niet het enige, wat men mij hier gelaten heeft, de ruste der eenzaamheid." Heer Jan van Drenkwaart scheen iets van die uitdrukking te begrijpen; want zijn antwoord op het zwijgend verwijt klonk als een verontschuldiging.

"Dat ge mij hier ziet, is een uitwerking mijner goedgunstigheid t' uwaarts, Meester van Cuyck!"

"'t Was me niet aangezegd, Achtbare Heer! dat ik daarop te rekenen had," hernam van Cuyck droogjes.

"Ge zult het contrarie van dien ervaren en smaken, zo ras ge wilt."

"In trouwe! bij aanvang heb ik ze beproefd," hernam van Cuyck, even een blik werpende op zijn voeten,

Ze waren van schoeisel ontbloot en in ijzers geklemd.

"Ge acht zoveel op die lichte kwelling; alleenlijk een voorsmaak van 't scherpe verhoor, dat men u naar rigueur van justitie had kunnen aandoen! wel dan, ge kunt er van ontslagen zijn, zo ras ge wilt... , eniglijk door uw complicen te noemen."

"Ik ben geen kwaaddoener, Heer! heb dus ook ge ene complicen."

"Dezulken zijn 't, die zich laten vinden in de gruwelijke ketterse vergaderingen, daarin gij u gesteld hebt leider en voorganger te zijn; noem de anderen, en men zal al aanstonds wat goedheid met u gebruiken."

"Ik kan noch wil dat, in die vergaderingen kennen wij maar één naam, dien van broeders in Jezus Christus; naar 't overige, vragen we niet."

"o! Gij verfoeilijke WederDopers, die ge daar zijt," viel de Schout uit, zijn drift niet meester, "ge weet toch wel, dat deze samenkomsten zijn tegens de plakaten des Konings en tegens de ordonnantiën van de Magistraat?"

"Heer Schout! dat ik u bidde, *noem mij geen Wederdoper, ik ben 't niet*; ik heb u bij uw eerste ondervraging klaar uiteengezet, wat ik houde van de Christelijken doop. Ik ben maar eens op mijn geloof gedoopt, de kinderdoop houde ik niet voor een doopsel: toen ik een kind was, zo is mij gedaan als een kind, zo mij mijn ouders leidden; nu ik een man ben, denk ik als een man; een Anabaptist ben ik niet, met de Libertijnen heb ik niets gemeens, en wat onze samenkomsten belangt, ik wist, dat ze van de overheid verboden waren; maar ik weet ook, dat men Gode meer gehoorzamen moet dan de mensen, en ik had in mijn consciëntie de verzekerdheid, dat de Koning en de Magistraat, het zij met eerbied gezegd, hier meer wijlden nemen dan hun toekwam, en zo gehoorzaamde ik niet."

"Ge erkent dus zelf, dat ge schuldig en straffelijk zijt voor de wet."

"Wel dan, Heer! ik ben in uw geweld, zo oordeel mij en veroordeel naar uw wil; het zegt niet zo veel, door een menselijk oordeel getroffen te worden, zo maar God de Heere ons vrijspreekt om de wille en door de verdienste van Zijn Zoon; het zegt niet zo veel, wat gijlieden met dit lichaam doet; maar de geest, dien de Heere heeft levend gemaakt, dien zult gij noch dood en noch uitblussen!"

De Schout stampvoette van ergernis, meest over zich zelf; want hij gevoelde, dat hij het gesprek op een terrein had gebracht, dat hem rechtstreeks afvoerde van zijn doel; ook om het niet te missen, wisselde hij plotseling van tactiek; hij liet zich de ware bedoeling van de spreker te misverstaan en hernam:

"Ge hebt gelijk, mijn eële kunstenaar! gij zijt nu alreeds onsterfelijk door uw werken, ofschoon, 't geen tegens mijn wil en wensen zou zijn, ofschoon Mijne heren van de Gerechte u tot enige smadelijke en smartelijke dood kwamen te verwijzen; die

treffelijke schildergeest, die in u leeft, is u door mensendaad niet te ontroven, ook... zelfs wie uw dolingen haten hebben daar liefde voor en verschoning, of weet ge ook anderszins, waarom ge simpellijk aan de enkels zijt geklemd niet aan de polsen... Men heeft u tot hiertoe de duimschroeven gespaard, mijn brave Meester! en met voordacht."

"Neen, heer Schout! ik rade niet," hernam van Cuyk, pijnlijk aangedaan door de valse uitlegging, die hij hoorde geven aan zijn blijden geloofsroem.

"Wat ge onwillig of stompzinnig zijt! 't Is opdat die vaardige vingers nog weder kunstig als vroeger het penseel zouden mogen hanteren!"

"Ge meent, mij zou nog weer occasie gegeven worden om , schilderen?" vroeg van Cuyck, terwijl een flauw blos zijn bleke wangen even kleurde.

"Zoo meen ik het juist," hernam de Schout, nader tredend, "mits 't u gevallig kan zijn."

"Ik zou een veinsaard moeten wezen, zo ik anders kon spreken, dan om dankelijk aan te nemen; alleen, ik kan toch niet denken, dat men er op zint, mij de vrijheid weder te geven!"

"Dat staat niet bij mij! alleen een anderen kerker, die geschikte logies zou zijn voor u, met een bekwaam licht voor 't oefenen uwer kunst, voorzien van al zulke geriefelijkheden en wenselijke aangenaamheden des levens, die het lot voor een gevangene verzachten kunnen, en strekken, om hem de zuurheden zijn inkerkering te doen vergeten..."

"Voorwaar, Heer Schout! dat luidt als treffelijke gunst, en zekerlijk, ik ben niet van de luiden, die eigenwillig leed zoeken, menende, daarmede Gode welbehaaglijk te zijn. Gereed wat Hij oplegt, gewillig te dragen, zou ik met vreugdigheid aannemen linderig van des kerkers lasten, als een goede gave van zijn hand."

"Wil echter niet overzien, dat het soulaes u zou toekomen door mij."

"En als ik vreze op conditiën, die ik niet zal kunnen vervullen," zuchtte de schilder met zekeren argwaan. "Is 't niet op hope, dat ik broederen in last en lijden zal brengen, of zelf afstaan van mijn geloof, dat ge mij door goedheid wilt trekken?"

"Ik zegge u neen, ik ken u reeds te wel, stijfhoofd! om u in dezen een eis te stellen, dien ge toch niet zoudt vervullen. Wel dan, luister. Mij gelust te sinds lange naar enig werkstuk van uw kunstrijke hand, en 't geval heeft gewild, dat ik tot heden toe nimmer ietwes van u heb kunnen machtig worden; nu is dit mijn verlangen, dat gij hier in de kerker zijnde, enig doek zult bemalen en mij dat afstaan..."

"Ik ben geheel gereed tot uw dienst, Heer!" sprak van Cuyck levendig; "te mogen werken, acht ik in mijn toestand een zonderling groot voorrecht. Ook de getrouwheid jegens mijn huisvrouwen kind gebieden het mij, die niet hebben om van te leven, zo ik ze verweesd achterlaat."

"De winst van uw arbeid zal u zuiverlijk worden toegelegd."

"En," vroeg de kunstenaar met enige aarzeling, "laat Uw Edelheid mij vrijheid in de keuze van hetgeen ik wil voorstellen? Of wel heeft zij hare gedachten daarover zelve laten gaan."

"Dat juist nog niet, maar het dient een goed Christelijk tafereel te zijn, niet een van die barbaarsche Heidensche voorstellingen, als waarmede gij de glazen van mijn collega van Beveren's boekvertrek hebt bemaald..."

"Barbaarsche voorstellingen: de dood van Socrates de strijd bij de Thermopylen Alexander de Grote en..."

"Altemaal goed voor van Beveren, die zich vermeit in 't gedenken aan die Heidense oudheid; ik voor mij wil, dat men aan de keus mijner schilderijen zien kan, hoe ik een

goed Christen-mense ben; het dient ietwies stichtelijks te wezen, dat als een reuke van heiligheid heenspreidt over de wanden, waar 't hangt..."

"Dus iets gewijds.... iets stichtelijks," hernam van Cuyck, zich bezinnende, "iets uit de Bijbelse Geschiedenis?"

"Bah! wat een inval, bij zulker manier zoudt ge ten leste nog wel van mij eisen, dat ik u een dier ongoddelijke geuzenboekskens, die ze in Duitsland prenten en voor Bijbels venten, in de handen zou voeren, ter voorlichting bij uw onderwerp 't zij van die dolle rank! ge weet toch wel, dat Bijbels hier verboden zijn, op scherpe poene, en dat het geen goed Christen past, zich met Bijbellezen af te geven! Bijbel-Geschiedenis, woord riekt naar de mutsert. Oordeel zelf, wat de schilderij zou geven! en dat in mijn huis, waar de Geestelijke Heeren als vrienden inen uitgaan!"

Woutersz. schudde het hoofd en beet zich de lippen. Hij begreep, dat hij de Schout niet door zijn woorden van zijn ingeroest vooroordeel zou kunnen genezen, dat hij hem nutteloos zou verbitteren, door alles uit te spreken, wat er op dit punt in hem oprees... Toch kon hij zich niet weerhouden te zeggen: "Ik voor mij heb de Bijbel gelezen en herlezen, zoveel en zo vaak het mij doenlijk is geweest, en dank er God vuriglijk voor, dat ik daartoe occasie had, sinds ik daaruit te allen tijde en in alles licht, troost en raad heb mogen scheppen, als geen menselijke mond of enig menselijk geschrift mij had kunnen aanbrengen.

"Och zwijg doch! meent ge, dat men zonder die bekentenis niet weet, welk een verwerde Hemelbestormer gij zijt, die meent zonder voorbede van de Moeder-Gods en de Goede Heiligen zalig te worden, simpellijk door het lezen van een boek..."

"Het lezen, Gestrenge Heer! zou weinig baten, zonder 't gelovig aannemen van de goede boodschap des Heils, die ons er door wordt verkondigd, zonder de biddenden wens om te betrachten... zonder de verlichte ogen des Geestes..."

"Al wel, we kennen ulieden voor werkheiligen! de Schout mag niets van dat alles gehoord hebben, de kunstliefhebber van Drenkwaart bespreekt nu liefst uw schilderij... en zie, ik kom daar op een treffelijke inval."

"Laat horen of die uitvoerbaar is."

"Ze is het, want ik zag haar uitgevoerd in een kleine dorpskapel, waar het tafereel tot altaarstuk strekte. Ons Lieve Vrouwe, in haar statelijk gewaad, als Koningin des Hemels, dragende haar Kindeken zoet, omstuwd door de Heilige Engelen, vertreden met de voet de serpent en voerende de scepter der wereld.

Zoo gij me dat schildert, zal ik het stellen in mijn bidvertrek, en daarvoor dagelijks mijn devotie doen en nog daartoe u gedenken in mijn gebed, of de Heilige Maagd zich ontfermen mocht over u, en u afbrengen van uw dolingen..."

"Ik ben zonderlinge zeer bewogen door uw goedheid, lieve Heer! doch een zulke voorstelling mag ik niet schilderen; dat verbiedt mij mijn consciëntie..."

"Uw consciëntie, en dat waarom?" vroeg de Schout in de hoogste verwondering...

"Eerstens, omdat het strijdt tegen het tweede gebod: Gij en zult u geen beeld noch geen gelijkenis maken van 't geen boven in de Hemel is..."

"Dat 's Oud-Testaments en aan de Joden gericht; maar wij Christenen hebben ons daaraan niet te binden; de Kerk staat het toe, ja moedigt het aan, dat we door zulke hulpmiddelen onze devotie verlevendigen."

"Christus, de Heer der Kerke, heeft tittel noch jota van de Wet te niet gedaan; ja, zo de Evangelische voorschriften in iets mogen verschillen van de oude Wet, is 't daarin, dat het die meer vergeestelijkt, bijgevolg, nog sterkere eisen doet tot onthouding, en zo ik bestaan durfde zodanig tafereel te contereiten, als gij daar aangeeft, zou ik grotelijks schuldig zijn ook aan uw ziele, als die uw superstitie had helpen voeden en daartoe

occasie had gegeven; maar boven alles zou ik gezondigd hebben tegen de Majesteit Gods en tegen de Hoogheid des Heeren Christi, diens eer daarbij wordt verkort, onder schijn van Hem te vereren in zijn Moeder. Dat is een eigenwillige godsdienst, door het vleselijk hart der mensen uitgevonden, dat liever knielt voor hout, zilver of steen, dan zich te willen opheffen tot de zuiveren Godsdienst, dien de Heer zelf hun wil leren!"

"Ge zijt een verweerde rhetorijker! maar ik versta niet, hoe ge zoveel ergernis kunt nemen uit die schone voorstelling, van de Gebenedijde Maagd met het kindeken Jezus, daaraan alle goede Christenen zich stichten!"

"Zeker, de Heer is een kindeken geweest en heeft zich alsoo zeer voor ons vernederd tot dien staat; doch wat gaat men toch altijd de Heer, die de wereld verlost heeft, vertonen in de gedaante van een onnozel kindeken, op de arm zijner moeder, alsof Hij, die de zonde heeft verwonnen en de dood heeft te niet gedaan, in eeuwige momberschap dient gehouden te zijn door een vrouw; dit alles tot meerdere glorie der gezegde welzalige Maagd, maar tot verkleining van de Koning der ere; en verschoon mij, Heer Schout! maar de tegenwoordige Roomse Kerke is grotelijks te berispen, dat ze al zulke misbruiken onbestraft laat, ja zelfs steunt bij exempel; daaruit volgt, dat sommige onwetende en doldriftige luiden onder de nieuw gelovigen, niet aanziende, dan wat voor ogen is, en niet kunnende scheiden de leer van de abuizen, en aanmerkende, hoe zondige afgoderij men huiden ten dage is plegende, tot ongerechte kerkschennis en beeldenstorm gedreven zijn."

De Schout was zo overbluft door de ongehoorde stoutheid van zijn gevangene, die zich op eens tot beschuldiger verhief dat hij zo dadelijk geen antwoord vond, enigszins geëvenredigd aan hetgeen hij had moeten aanhoren, en hij antwoordde alleen in een zekere verstrooiing, als bleef hij nog onder de dwang van dien indruk.

"Voorwaar... voorwaar, als we u naar de houtmijt leiden, zal 't niet gestolen zijn. En gij belgt u, dat we u sacramentschennis noemen! de beeldenstormers in 't gelijk te stellen, en u te verkloeken, Onze Heilige Moeder, de Kerk, te oordelen!"

"Niet ik! overzeker niet ik, 't is de Heer, die door een nadrukkelijk verbod haar alreeds heeft geoordeeld, en de Apostelen Paulus en Barnabas, als die van 't Heidendom hun goddelijke ere wilden toebrengen, wezen die haastelijk af, en met grote ontsteldheid, roepende, dat ze niet waren dan mensen van gelijke beweging als zij, en juist gekomen om hen af te brengen van die ijdele dingen, dewelke nu toch weder in de Pause Kerk geleden worden, als erende men daar creaturen, zowel door aanroeping en. ..."

"Mij bangt van dijne taal, onverbeterlijke drijver! ik zorg, ik ga besmet worden door de pestilentie van dijne opiniën, simpellijk door en naar te luisteren; zeg me zonder omhaal van woorden of ge 't doet of niet!"

"Ik mag niet, Heer Schout! De kunstvaardigheid, die God mij heeft verleend, meen ik niet te gebruiken tegen Zijn geopenbaarde wil."

"Hebt ge dan geheel geen barmhartigheid met u zelf! en beseft ge dan niet, dat het aan mij staat u zo drijvend aan de palije te laten klinken!" riep de Schout toornig en moedeloos over dien rustige weerstand.

"Dat zou de voorzeide schilderij niet veel vorderen," hernam de schilder koel; "Gij kunt deze vingers vermorzelen; doch ze niet dwingen datgene uit te voeren, wat mijn wil en geweten u moet ontzeggen; en zo handelende in de hitte der verbolgenheid, zoudt ge mij oorzaak geven u uit te beelden in de gedaante van de onrechtvaardigen rechter..." voegde hij er bij met een glimlach, die de scherpte van het woord trachtte te matigen; maar de Schout glimlachte niet.

"Ik sprak in vollen ernst; het zal me een lust zijn, het openlijk en beslissend onderzoek naar uw schuld te verschuiven... mogelijk wel... mits ge mijn intentiën steunt, breng ik het daartoe, dat ge met lichte straffe wordt vrijgelaten; doch ik versta, dat gij in uw wederhorigheid besloten zijt nietwes te doen, noch voor mij, noch voor u zelf!" en de toon, waarop Jan van Drenkwaart dit zeide, was veeleer droevig dan toornig. Ondanks zich zelf voelde hij zich al meer en meer gedwongen tot hoogachting voor de man, dien hij als kunstenaar vereerde, doch als scheurmaker en afvallige meende te moeten minachten, en wie hem juist als zodanig eerbied afdwong, nu hij hem hoorde spreken met al de ernst ener vaste overtuiging, en met al de vrijmoedigheid van een vrij man, schoon in nauw banden geklemd.

"Dat zij verre, Heer!" riep Woutersz. door de zachtheid van zijn toon getroffen. "Ge weet, ik schroom geenszins onderzoek; ik ben voorwaar wel gezind rekenschap af te leggen van mijn gelove en van de blijdschap, die in mij is, schoon ik wete wat daarna volgen moet; doch ik ben geen drijver, die eigenwillig de dood zoekt. Ik heb vrouwen kind; ik heb ouders, die mij innig dierbaar zijn, en wie met mij de staf hunner grijsheid ontvalt; mij jooft geheellijk niet naar het martelaarschap; en dan dat uitzicht dat ge mij biedt: ik zou nog weer een wijle mogen leven voor de kunst, in stede van weg te kwijnen in die afstompemde ruste, voorzeker, dat is me te kostelijk een gifte, om zonder leedgevoel af te wijzen. Alleen wil u bezinnen op iets, wat voor mij uitvoerbaar is, of gun me zelf op een onderwerp te peizen."

"Het mijn is gevonden!" riep van Drenkwaart levendig; "ik achte," voegde hij er aarzelend bij, "dat gij geen. zwaarigheid maakt... de gestalte van de lijdenden Christus uit te beelden..."

"Ook dit bidde ik af," hernam de kunstenaar, maar op een geheel anderen toon, er sprak leedgevoel uit, en hij hield de ogen neergeslagen, als schaamde hij zich deze herhaalde weigering.

"Hoe kan 't zijn! hoort dat ook tot de artikelen van uw nieuw geloof, om daarin gevaar te zien, dat men de gedaante van onzen Heer ter verering uitbeeldt!"

Van Cuyck zuchtte. "Zekerlijk, eere en aanbidding komt Hem toe, die het zich geen roof behoefde te achten Gode gelijk te zijn, en zo waar 't enigszins in 's mensen macht is Hem te prijzen, te loven en ere toe te brengen, daar kan dat niet onderlaten worden zonder schuld en ondank; doch ik acht Hem daarmede noch gediend, noch geëerd, dat men zijn lijfelijke gedaante gemaald, gesneden of uitgehouwen aan de wand hangt; maar daarmede, dat men zijn beeltenis draagt in 't harte, uitdrukt in het leven, zijn exempel navolgende, zoveel men dat in zwakheid vermag."

"Het een doende, volgt daaruit niet, dat men 't andere zou nalaten," hernam de Schout.

"Niet noodwendig; alleen er is vreze, dat de zinnelijke en zondige mens, met dat uiterlijk bewijs van vroomheid, zal menen te kunnen volstaan."

"Ik houde veeleer, dat het tot prikkel moet strekken, om 't andere niet te verzuimen; aanzien doet gedenken!"

"Heer! waar Zijn exempel, Zijn evangelie, zijn wonderen, zijn lering, zijn dood, niet dat onweerstandelijk vermogen hebben, om de zondaar tot Hem te trekken, wat zal daar dan een gesneden of gepenseelde beeltenis, door onwaardige mensenhand onwaardiglijk voorgesteld..."

"Ik wacht betere dingen van u; waar ik mij tot u wendde, vroeg ik een waardige voorstelling!"

"Ei! welke, door mensenkunst daargesteld, kan enigszins Hem waardig zijn? Wat mensenhand is waardig, die taak op te vatten, welk mens is zo rijk aan gaven en bezieling om daarbij niet zo geheel zijn onvermogen te voelen, dat zijn hand verstijft,

zijn geestdrift versuft door geestdrifts overmaat, dat hem de moed ontzinkt en de arm als verlamd nedervalt! En wie zich niet dus verplet voelt door de hoogheid van 't onderwerp, gemeten aan de zwakheid zijner krachten, dien zult ge toch wel niet achten, dat het waardiglijk zal weten te malen?"

"Zoo hebben dan naar uw inzien allen gedooeld, die het hebben bestaan en ook volbracht, daaronder gij weet, dat niet weinigen en van de roemruchtige kunstenaars zijn geweest."

"Zij hebben geleefd en gewerkt naar 't licht, dat hun gegeven was... 't Zij verre. van mij, dat ik hen zou oordelen of hun werk de roem onthouden, die hun toekomt van de mensen... alleen, meer dan dat alles zou ik eisen, en weet toch dat ik het niet zou kunnen volbrengen! Voormaals in 't prille mijner jonkheid, toen ik nog van mijn kunst het hoogste wachtte, en van deze aarde het meeste, toen zou ik het mij veellicht onderwonden hebben; doch sinds de levende Christus in mijn harte gestalte heeft verkregen, kenne ik mijn onvermogen, en zou ik het vergriep achten te onderstaan, wat gij mij vraagt; dus verg het mij niet, tenzij gij besloten zijt mij ook in mijn kunst, mij ook naar de ziele te martelen, en die schrikkelijke pijniging op te leggen naar het hoogste te trachten tot de ellendigste uitkomst!"

"Ik zal 't u niet afdwingen," hernam de Schout, zelf verwonderd, dat hij geroerd was door 't geen hij een ijdel gemoedsbezwaar achtte; doch! 't is te jammerlijk, wat er van uw arme kunst gaat worden, zo dit nieuw geloof stand houdt en toeneemt, dat haar hier zoveel verbiedt, elders zoveel vergt, tot het hare krachten te boven gaat."

"Voorzeker! 't zou een arme kunst zijn, zo ze eniglijk leven kon bij dwaallicht of doling, zo ze eniglijk in 't verbodene grijpen moest of ontberen, zo ze niet rijp kon worden met de mensheid, niet rijker met de nieuw denkbeelden, die deze verovert, en zo zij alleen bewegingloos moest blijven, en geboeid aan een plek, het kerkelijk grondgebied.

"Voorwaar, wat er van haar zijn zal, wie zal het haar nu aanzeggen; maar mij dunk, dat ze leven kan en leven moet zonder Heiligen-glories en kruisbeelden; dat zij God dienen kan, al rukt zij de Hemel niet neder op de aarde; zo de invloed van 't gezuiverd geloof haar kan doden, dat zij sterve. zo men haar geen bezieling weet te geven, dan miraculeuze aanblazing van wonderdoende Heiligen, dat ze dan, verga met de tempelen, die haar hebben nodig gehad! Maar zo is 't niet, zo zal het niet zijn. Wien de Heere het verstand heeft verlicht om aan te nemen de Evangelische waarheid en die Hem plaatse heeft gegeven in het harte, diens werk is rein, en getuigt van Gods werk in hem, die sticht zijn naasten en spreekt tot Gods ere, wat hij ook aanvangt; die mijdt het heilige te ontwijden, en die zorgt ook het ongewijde een goeden reuk van eerbaarheid te geven die zoetelijk maant tot zuivere tucht. Zal het .hierna anders gaan, dan ik meen? dat staat niet bij mij vooruit te zien; doch naar mijn verstand zal de Hervorming, daarvoor wij nu strijden, ook de maalkunste [schilderen, afmalen] zuiveren van 't kwade, zonder het goede te schaden, zo waar dat schone handwerk niet van die is, welke een ieder kan aanleren, maar een liefelijke gave Gods, die haar verleent wien Hij wil."

"Dat gij althans met miraculeuze overredingskracht begiftigd zijt, erbaar ik zelf," viel nu de Schout in; "want zo lange reeds aanhoor ik van u met matige spijt, wat uit eens anders mond verstaan mij de haren zou doen te berge rijzen, en tot heftige grimmigheid zou verwekt hebben; zo maar die wondere overmacht niet van onderaardsen oorsprong is, en daar heksenkunst of duivelkunstenarij onder speelt!"

"Zijt des geruste, Achtbare Heer! ik schuw Satan en de booze geestenwereld niet minder dan gij, en ofschoon in mijn moedertaal bid ik getrouwelijk het Vader ons..."

"Ik hoop, dat het u bate moge!" viel van Drenkwaart in, de schouders ophalende.

"En daarbij, zo ik u vervoeren wilde, zou ik u door macht van fraaie beloften willen winnen; in stede van dien, kon weleens mijn straffe weigering..."

"Ge hebt gelijk, door goeden wil verlokt ge mij niet; en toch, een weinigje van dien moet ge mij tonen, zal ik anderszins niet als uw heftige vijand scheiden; want mijn begeerte naar een werkstuk van uw penseel is tot felle brand van passie opgevoerd door uw weerstand. Zeg dan zelf wat ge mij geven wilt."

"Luister, Heer!" hernam Woutersz., "ik zou wel iets weten... maar ik heb wat schroom het u voor te leggen. Nog voordat ik gedwongen was als een voortvluchtige uit mijn huis te vlieden, had ik een schets ontworpen, die 't mij een groot soulaes zou zijn vóór mijn dood te mogen schilderen, en u als aandenken na te laten; alleen 't is een onderwerp uit de Joodse Geschiedenis..."

"Dat kan wel gaan, dunkt me, Koning David blijkt geen ketter, sinds de Kerk zijn Psalmen in gebruik heeft gehouden."

"Zijn zoon Salomo is 't, wien ik had willen voorstellen."

"De grote Koning Salomo, in al zijn pracht en luister op de troon zittende..."

"En recht doende; zijn eerste recht; een Koning, die wijsheid heeft gevraagd van God, als de uitnemendste gave, en die al aanstonds blijken geeft, dat zijn bede werd verhoord."

"Maar dat kan een wonderheerlijk kunstgewrocht worden!" riep de Schout in verrukking. "Een vraag: ge vertoont ons zeker de oneerlijke vrouwen en hare zogelingen?"

"Zoo was mijn voornemen; doch ik vreze de uitvoerigheid, de zwaarigheid van gewaden en wat dies meer zij..."

"Niets daarvan zal u ontbreken; wat ge aanvraagt, zal u geworden."

"Het allereerst mijn schilderkist... mijn eigene?" vroeg van Cuyck in zekere spanning, "Geheel gewis! Het is me bewust, hoe kunstenaars zekere eigenheden hebben, en aan sommige noodwendigheden zijn verslaafd, daarin men niet kan veranderen, zelfs niet ter verbetering, zonder dat ze klagen van gemis en verstoring... die kist zal uit uw logies worden gehaald en hierheen gebracht in alle zorgvuldigheid."

Van Cuyck hief de ogen ten Hemel met zwijgende dank, en met een uitdrukking van blijdschap, die de Schout wellicht verwonderd zou hebben, want die toestemming scheen niet zo beduidend, zo hij bij het vallende schemerlicht, in de vrij somberen kerker, dien blik nog had kunnen onderscheiden.

"Best, nog een bezwaar: de schilderij is op grote schaal aangelegd; reden, waarom ik haar niet heb kunnen voortzetten in de dagen mijner omzwerving: zij vraagt veel ruste en vordert ongemeen veel tijd."

"Ik zal zorgen, dat men u beide laat."

"Maar zal het geen schijn hebben, oft ik op zulker manier mijn leven wilde rekken?"

"Welnu! daarmee zoudt ge nietwes doen, dan hetgeen men van u begeert! Die tijd wint, heeft veel gewonnen, en wie weet wat voordeel men wederom trekken kan van deze winst?"

"Gij zegt dat op een wijze, Heer Schout, alsof werkelijk mijn uitredding uw wens ware," hernam van Cuyck verrast.

De Schout glimlachte en knikte met het hoofd.

"En dat treft me zonderling zeer, na de bijstere scherpheid van uw voorgaande vervolging, en na de heftige ijver, dien ge hebt getoond om mij in boeien te klinken."

"Wat zal ik u zeggen. Ik kende u toen niet van persoon; en juist de reverentie, die ik voelde voor de naam van de roemruchtige kunstenaar, maakte mij diens dolingen nog meer hatelijk! Dus jammer ik het vond, dat ze bij een zodanigen post hadden gevat;

dat ik u en hen al t' zamen verfoeide, en wenste niets liever, dan u door een haastigen dood van de aarde te verdelgen, dat daarmede die ergernis voor mij uit had: doch wat gebeurde... Bij uw gevangenneming zag ik u kalm en onversaagd kerker en foltering te tegemoet gaan, die ge door een tijdige noodleugen nog hadt kunnen mijden; dit trof mijn harte, en ik voelde voor u opleven een wondere toegenegenheid met eerbiedenis doormengd. Voeg hierbij nu de vierige wens, dien ik heb naar enig kunstgewrocht van uw hand, en het zal u niet vreemd schijnen, zo ik er op peis hoe u respijt te geven... Er worden nieuw orders uit Spanje gewacht aan 't Hof te Brussel; misschien minderen ze de strafheid der ordonnantiën, en wie weet of gij niet een van de eersten zult zijn, die daaraf het profijt geniet..."

"Dat gij het wenst, Achtbre Heer! dwingt me tot dankbaarheid t' uwaarts; alleen, hoe zullen de andere Heeren van de Magistraat dit nemen?"

"Ze hebben er vrede mee, wees er zeker af. Van Beveren heeft stout en sterk voor u gesproken in de Raad en men is 't eens geworden, het beslissend verhoor zolang te verschuiven als doenlijk is, en verders de ogen te luiken voor 't geen er staande uw gevangenschap u ter verlichting geschiedt."

Alles wat de Schout Jan van Drenkwaart hier sprak, was waar; maar de gehele waarheid zeide hij niet. Hij vermeed te zeggen, dat de inhechtenisneming van Jan Woutersz. van Cuyck, zo ras zij ruchtbaar werd, niet enkel de levendigste deelneming had verwekt bij de inwoners van Dordrecht, maar zelfs een hooggaande verontwaardiging, die zich bij de lagere volksklasse door luid gemor had geuit. De vrome kunstenaar was door al zijn medeburgers bemind en geëerbiedigd; wie zijn talenten niet konden waarderen, hadden achting voor de goeden zoon, de trouwen echtgenoot, of eerden in hem de vriend, de weldoener, wien men niets kon verwijten, dan dat hij zijn eigen begrippen had in geloofszaken.

Ook waren Rooms en Onroomsen het ditmaal eens in hun afkeuring over de handelwijze van de Schout, dat hij de verdienstelijken stadgenoot als een misdadiger geboeid over de straten had heengeleid, en een groot deel der Regering, de bloedige strafoefeningen moede, die zij gedwongen waren op hun medeburgers toe te passen, hadden van die stemming onder het volk gebruik gemaakt om de andere partij in de Raad over te halen tot die verschoning jegens de algemeen beminden man, waarvan de Schout zich nu de grootste eere toedichtte, gelijk hij er het grootste voordeel van wachtte. Wat hij echter van zijn gewaarwordingen had uitgesproken, was volkomen juist, Hij had zich om velerlei redenen met ruw blijdschap verheugd, toen hij na een langdurige vervolging eindigde met van Cuyck als gevangene weg te voeren! En hij meende het deze eens recht te doen gevoelen, hoe groten afschuw hij had van die rebellische gezinte.

Maar welhaast begon hij na te denken over de handelwijze van dien man, die zijn vrijheid had kunnen redden door een leugen, en die terstond zonder aarzeling de waarheid had gezegd; hij was een vinnig ketterjager, maar geen stompzinnig mens; voor het eerst begon hij in te zien, dat men afdwalen kon van "de Kerk," zonder af te dwalen van burgerdeugd en zedelijkheid. Reeds berouwden hem de eerste ruw mishandelingen, die hij de kunstenaar had aangedaan, en nog vóóordat van Beveren's stem in de Raad zich verhief, om de zaak van van Cuyck te bepleiten, was van Drenkwaart alreeds besloten tot die verschoning, welke hij zich echter liefst door de meerderheid liet opdringen, dan haar uit zich zelf te oefenen. zijn verhouding tot de Spaansgezinde partij dwong hem daartoe; maar hij achtte daarmede toch nog niet het recht verloren te hebben, om zich bij de gevangene verdienste te maken van 't geen hij bij zijn collega's liet doorgaan voor een toegeven aan de drang der omstandigheden.

In 't belang van van Cuyck heeft men echter geen recht, de Schout deze dubbelheid kwalijk te nemen.

III.

De Schout Jan van Drenkwaart hield woord, De meest geschikte, of liever de minst ongeschikte gevangenkamer der Vuilpoort werd van Cuyck tot verblijf gegeven en ingericht, zoveel dat zijn kon, naar de wensen en behoeften van de schilder. zijn schilderij, die wij hem met zoveel zorg hebben zien inpakken, was te zijner beschikking gesteld, en aan ieder verlangen, ter bevordering van zijn arbeid, werd voldaan, Daarbij werden hem allerlei vrijheden en voorrechten toegestaan, om zijn gevangenschap te verzachten en te verhelderen. Papier en schrijfgereedschap waren hem niet ontzegd; het nachtelijk duister werd vervrolijkt door een vriendelijk lamplicht en wijdde hij gemoedelijk de gehelen dag aan het opgelegde schilderwerk, zijn avonden bracht hij door met schrijven, en hieraan danken wij het, dat we een blik konden slaan in het gemoed van de vromen en blijmoedige Christenbelijder, zowel waar hij zich uitsprekt aan geliefde betrekkingen, als waar hij in de vorm van zelfbekentenissen getuigenis geeft van 't geloof, dat in hem is, of geloofsgenoten en medeburgers vermaant en troost, waar ze tot enigen gelijken strijd mochten geroepen worden.

Een grote vreugde was hem geworden: bij de toezending van schildersbenodigdheden, ontving hij somtijds brieven van vrienden of verwanten. Eens gewerd er hem een van zijn vrouw, die hem meldde, hoe zij met haar dochtertje veilig buiten Dordrecht was geraakt, en hoe zij zeer in zijn nabijheid leefde, te midden van getrouw geloofsgenoten; hoe zijn brieven haar toekwamen, en hoe zij zelve zich zo moedig en gesterkt voelde, door hetgeen zij van hem vernam; dat zij wel zou begeren zijn gevangenschap te delen, maar niet hem daaraan te onttrekken, "nademaal die toch vorderlijk was tot zijn blijdschap en eer als een geroepene om voor Christi zake uit te komen."

Zo ging het destijds. Wie te lijden had om des geloofs wille, werd niet door de zwakke verslagenheid zijner liefsten tot zwaarmoedigheid neergedrukt. Maar hij werd getroost door de vrome berusting der zijnen en door hun geloofsroem over zijn standvastigheid.

Toch betuigde van Cuyck, dat hij God dankte voor die grote barmhartigheid, dat vrouwen kind zijn kerker niet hadden te delen. Hij was goed Christen, maar ook teder zorgend vader; hij heeft het in alles bewezen.

Onder dit alles verliepen er weken, maanden zelfs, en de schilderij is reeds merkkelijk gevorderd, nu het ons voor 't eerst gegund is er een blik op te werpen; wij geloven niet het recht te hebben, haar te beschrijven als een zeldzaam meesterstuk, als een voorbeeld van geniale conceptie en meesterlijke uitvoering. Het ging de kunstenaar als menigen zijner kunstbroeders van latere tijd, hij wilde meer van zijn talent dan het kon volbrengen; en al was hij zijn tijdgenoten al vooruit met zijn denkbeelden, hij had niet de macht om ze uit te drukken op het doek, zoals hij onbestemd voelde, dat het zijn moest. En daarbij al was hij met vrolijke geestdrift aan het werk getogen, al arbeidde hij met volhardende ijver, al trachtte hij met gemoedelijke trouw het beste te geven wat hij vermocht, de langdurige kerkelijke opsluiting verkilde welhaast de bezieling; de bijgedachten, ditmaal van de arbeid onafscheidelijk, waren alles behalve opwekkelijk, en nog daarbij, de Christen-kunstenaar had, ondanks alles, te veel het oog gericht op de kroon van de bloedgetuige, die hem aan 't eind aan zijn loopbaan

wachtte, om met onverdeelde aandacht te streven naar de lauwer der kunst, een kroon, die lager hing, die lichter bereikbaar was, en die zijn blik niet meer het sterkste aantrok. Maar wat hem aan gloed en aan geestdrift mocht hebben ontbroken, had hij door gemoedelijke arbeid willen vergoeden, en zo was hij geheel niet gebleven beneden de eisen van de aanstaanden bezitter van zijn werk.

Een bijzonderheid van de schilderij moeten wij aanwijzen.

Koning Salomo, gedost in het rijke vorsten kostuum van dat tijdperk had een treffende gelijkenis met de strengen Schout, wel is waar, een veredelde gelijkenis; maar toch zij was zo onmiskenbaar en zo sprekend, dat zij voor portret had kunnen gelden. Zij was portret; de toekomstige eigenaar had het dus gewild, en de kunstenaar had niet te veel zwaarigheid gemaakt om hem dezen eis in te willigen, Zekerlijk, zijn ideaal van Salomo's wezen, met een glimp van goddelijke wijsheid bestraald, was wel een ander, een meer verheven, dan de stoute, bruske uitdrukking van de bitteren vervolger der arme Doopsgezinden; maar toch, veel keuze van modellen zou hem wel niet geboden worden in de kerker, en op het fiere, schrandere voorhoofd van Jan van Drenkwaart lag een vastheid van wil, die de Israëlitische tempelbouwer geen oneer zou hebben gedaan. Zijn trekken waren voor 't overige fijn en bevallig; zijn donker oog had een grote levendigheid zo vaak hij het opsloeg; daarbij was hij nog jong en droeg geen baard, dat hem in jeugdigheid van voorkomen winnen deed, zodat het de schilder geen al te grote inspanning van verbeelding kostte, om uit dit gelaat zich de jeugdigen Koning van Israël samen te stellen, wiens vroomheid en wijsheid hem reeds als jongeling tot de ernsthaftigheid van de man hadden gerijpt.

De schilder behoefde zijn kunstgevoel dus geen geweld aan te doen bij het schetsen van zijn hoofdfiguur; hij vond er een zeker behagen in, die trekken als te veredelen en te verzachten, en waar hun oorspronkelijke ruste en waardigheid mocht geleden hebben onder de indruk van heftige hartstochten of bittere zielsstemming, wist hij die daarop terug te brengen, en er de stempel op te drukken van iets beters en iets hogers, dan hetgeen ongelukkig de ziel van het model vervulde.

De Schout voelde zowel zijn ijdelheid als zijn kunstzin gestreeld, door de wijze, waarop hij zijn voorkomen zag teruggegeven. Aan geduld had het hem niet ontbroken; hij had zich willig geleend tot de houding, die de schilder hem aanwees, en hij scheen er zijn lust in te vinden, de uren van samenzijn te verlengen en te vermenigvuldigen, door de kunstenaar somwijlen uit te lokken tot een gesprek, dat hem afleidde van zijn arbeid.

Zoo was er tussen hen een soort van vertrouwelijkheid ontstaan, allervreemdst zeker bij de verhouding van gevangene en kerkermeester; doch niet onnatuurlijk door de betrekking, die de kunstliefhebber gevoelde op de kunstenaar. zo had de laatste van hem opheldering gekregen wegens iets, dat hem zeer ter harte ging; vrouw Zegers had hem niet verraden, daar was hij zeker van; maar was ze ook door hem in last en lijden gekomen? De Schout verzekerde hem van neen: "de goede vrouw schijnt niet eenmaal geweten te hebben wien zij huisde, op last van jonkvrouw van Beveren"...

Woutersz. was niet weinig verschrikt, toen hij dien naam hoorde uitspreken onder zulke beschuldiging; maar de Schout stelde hem lachende gerust. "Ik begreep wel, dat van Beveren als een groot liefhebber der kunst, en nog daartoe tot zachtheid geneigd jegens de afvalligen, er zijn werk van zou gemaakt hebben, u tegens vervolging te bergen, zo achtte ik het allermeeest op de gangen en gesten van zijn luiden, nasparende, welke huizen hem in eigendom behoorden, en op welke wijze die bewoond werden, en toen ik zo omtrent mijn zekerheid had, liet ik mij zo in 't Schepen-collegie een paar woorden ontvallen van de goede hope, die ik had, u binnen de vier en twintig uren machtig te zijn. Van Beveren meende, dat hij blikte noch

bloosde; maar ik zag 't hem aan, dat zijn wezen veranderde, en zo zei ik tot mij zelf: Let nu op, Mr. Jan! want ze gaan hem waarschuwen en een bode tot hem zenden... Gelijk ook geschied is, en ik, niet links, liet geen vier en twintig uren verlopen... Ge weet het vervolg!"

"Ik kan niet anders dan uw goed beleid prijzen, Mijnheer! schoon het mij tot schade heeft gestrekt," sprak Woutersz. verlicht van een groten last; geen vrienden, geen vreemden zelfs hadden hem verraden; de list van de tegenpartij was eniglijk oorzaak van alles.

"Het en belge u niet, dat ik mij dat winst achte," hernam de Schout, "ware 't simpellijk het welaangename voorrecht van uw kennismaking... Schoon ik nu wel van harte wens, dat ze u niet te duur moge te staan komen."

"Daarvan zal zijn wat God wil!" had Woutersz, geantwoord, met de kalmte, van wie zijn lot zonder aarzeling, zonder voorbehoud, in Gods handen heeft overgegeven.

En werkelijk, een zodanige was de zielsstemming, waarin Jan Woutersz. van Cuyck leefde en werkte, sinds zijn verblijf de kerker ,

De uitzichten, hem door de goeden wil van de Schout voorgespiegeld, misleidden hem niet, althans zij verleidden hem niet, om zich te laten slingeren door wisseling van hoop en vrees, gemeenlijk droeg zijn rustig, blijmoedig gelaat de afdruk zijner welverzekerde ziele. Toch treffen wij hem nu bleek en ontdaan; zijn ogen staan dof; hij zit voor zijn ezel, houdt palet en penselen in de handen, maar toch, hij schildert niet. "

"Ik vermag 't niet voor heden," roept hij uit, "de kunst is een onvolkomen hulpmiddel tegen zulken indruk; ik heb beter troost van doen," en uit de diepte van meergemelde kist ziet men hem een dier kleine boekskens te voorschijn halen, die wij hem voormaals hebben zien bergen. Het was een Nieuw Testament met de Psalmen, naar de berijming van Datheen, toenmaals nog door alle Nederlandsche Hervormden, van welke gezinte ook, in gebruik.

Hij sloeg de [142sten Psalm](#) op:

*Ik roepe God van herten aan.
Ik smeke Hem gans onderdaan.*

Al lezende, werden zijn trekken rustiger; een zachte blos van geestdrift begon zijn bleke kaken te kleuren; het tweede vers las hij niet meer alleen met de ogen, maar halffluid murmelden zijn lippen, als was het hem nodig, de woorden tot de zijne te maken, door ze uit te spreken:

*Als mijn geest en mijn hert met nood
Gantsch beswaert is en met anghst groot,
Noch weet Gij Heer in desen al,
Hoe ik daaruit verlost sijn sal.*

De laatste woorden riep hij uit met volle overtuiging des geloofs, en toch scheen hij niet volkomen rustig. Op eens wendde hij het hoofd om en luisterde; voetstappen naderden; ijlings verstak Woutersz. het boek tussen zijn schildergereedschap, en hernam zijn palet; de deur der gevangenkamer ging open. Het model van Salomo trad binnen.

"Gegroet, mijn brave kunstenaar!" riep hij hem toe; "naar ik zie, wacht ge mij al werkende."

"Ik heb getracht te werken; maar het ging niet, ik was kwalijk gestemd; als ik u tegen mij over heb, zal 't beter gaan, wil ik hopen," hernam Woutersz. met neergeslagen ogen; terwijl matte lusteloosheid zich weder teekende op zijn gelaat.

De Schout sloeg hem opmerkzaam gade. "Verpijn u niet al te zeer we hebben niet zo'n bijstre haast; ge zijt al te gezet op de arbeid; uw wezen staat versuft door de dwang, dien gij u zelf oplegt; bijlo! dat is mijn mening niet; gij moet u wat wils geven; de kunst heeft hare luimen, die men viere moet."

Tegen dien lof was de eerlijke van Cuyck niet bestand. "Die prijze doet me kleuren van schaamte!" hernam hij; doch waarheid is 't, Achtre Heer! dat ik niet heb gewerkt; ik had troost, ik had kracht nodig; ik heb gezocht mij te versterken met de Psalmen Davids ... ik was lezende, toen gij binnenkwaamt."

Een schok voer de Schout door de leden; toch verbeet hij een uiting van heftige toorn. "Zoo hebt gij verboden boeken?" sprak hij beslissend. "Gij zijt er de man niet voor, om u te genoegen met die, welke men in onze getijboeken vindt."

"Ik mag het niet ontkennen, Heer!" hernam van Cuyck, "ik heb zodanige boeken."

"Dus van mijn goed vertrouwen misbruik gemaakt, om ze in te sluiken?"

"Niet aldus, Heer! daar was tussen ons veraccordeerd, dat mijn schilderkist met de inhoud mij zou worden toegeschikt, zonder navraag."

"O achterlist, o spitse geuzenranken?

Wiens vernuft is op zulke loosheid gescherpt... gij hebt mij heerlijk verschalkt."

"Zo gij acht, dat ik kwalijk jegens u gehandeld heb, wil vergeven," sprak van Cuyck ootmoedig, "doch wil bedenken, dat niets mij beter heeft gediend om de druk van de kerker te weerstaan, dan de troost, dien ik scheppe uit mijn boeken."

"Ge zult u toch daarbuiten behelpen moeten, want ik eis ze op."

"Sta af van dien eis, Gestrenge Heer! zo ge anderszins enige vriendschap voor mij hebt opgevat..."

"Maar, ongelukkige! mijn plicht daargelaten, die het mij instantelijk gebiedt, is het bovenal uit genegenheid t' uwaarts, dat ik op die vordering sta... Luister," en de Schout kwam naderbij sprak fluisterend: "Gij weet van nietwes wat buiten deze muren omgaat; maar ik weet het, en naar het zich laat aanzien, zult gij niet lang meer die ongestoorde ruste genieten, die ik u toezeide, hopende, dat ik hierin eniglijk meester zou blijven... doch het staat te vrezen, dat de paters zullen komen en u aanzoeken tot terugkeer in de schoot der Kerk, en..."

Woutersz. haalde de schouders op. "Zij kunnen daarin doen wat zij believe; maar des te meer zal het mij nodig zijn, mijn boeken te behouden, tot versterking in mijn geloof."

"En in welke mening acht gij, dat zij versterkt zullen worden, als zij zodanige boeken bij u zullen vinden?"

"Wees wel verzekerd, dat ze zorgvuldig geborgen zijn... ginds onder al de verven en penselen, wie zal ze daar zoeken?" liet zich van Cuyck ontvallen in zijn onergdenkendheid.

"Wel, allereerst ik! en wat de monniken belangt, die zouden: schilderkist en al met zich nemen, ja noodzijnde de schilderij, als ze eens argwaan hadden gekregen... en om u daartegens te beveiligen, zullen wij ze vóór zijn!" en al sprekende, was de Schout de aangewezen plaats genaderd, had de schilderkist doorzocht, en haalde

daaruit triomfantelijk het kleine Testament te voorschijn en nog een paar andere boeken, de grootsten en dierbaarste schat van de armen gevangene!

"Laat ze mij! laat ze mij!" bad deze met tranen in de ogen: "gij weet niet wat ge mij ontnemt, als ge mij van deze berooft."

"En gij weet niet, waaraan ik u zou wagen en mij zelf, daartoe, als ik de zwakheid had ze u te laten houden..."

"Voor 't minst, laat me dat een, 't is het Nieuw Testament, 't is het Evangelie, 't is Gods Woord! en overkome mij dan wat mag, ik zal getroost zijn!"

"Juist dat is het ergste; die beide andere boeken, naar ik zie.

Henricus Bullingerius *Huisboek* en Menno Simonsz, *Verantwoordinge*, zijn minder gevaarlijke bewijzen tegen u; maar dat een, in uw handen gevonden, is alles wat uw vijanden nodig hebben; dat kan u het leven kosten."

"Hoe korter ik verkere in dezen staat van overgang, in dit levend sterven, hoe beter 't mij zijn zal, zonderling, waar ik verstoken worde van deze goddelijke bron van troost, daar ik mijn kracht scheppe!"

"Fij van u, gij drijver! Hoe! ge scheldt ons Katholieken van bijgeloof, omdat we hechten aan het Heilig kruisbeeld en de relieken, onderwijl gijlieden, die zegt, God in geest en in waarheid te dienen, met zo zonderling bijgeloof verkleefd zijt aan 't bezit van een boek."

"Is gij oordeelt, dat ik uit bijgeloof daaraan hechte, zo neem het van mij weg. God zij geloofd! 't voornaamste van de inhoud ligt mij in 't hoofd, en bovenal in 't harte," hernam Woutersz. en schoon hij een traan wegvaagde uit het oog, liet hij af van dringen.

De Schout, bewogen door dien diepen weemoed, en half beschaamd over de wijze zijner overwinning, liet langzaam het Nieuw Testament uit de hand vallen in de vorigen schuilhoek, en zeide toen: "Nu dan, wond're man! verspeel er uw leven voor, als gij wilt; alleen, zorg hierin mij buiten 't spel te laten."

"Wat dat belangt, Heer! ik verhope, gij zijt zeker van mij zonder eed of gelofte."

De Schout knikte.

"En wat mijn leven aangaat, zekerlijk, ik zou geen vrijheid hebben, daarmede een reuckeloos spel te drijven, doch antwoord mij in volle oprechtheid: Was het niet alreeds verbeurd, toen ge mij hierbinnen voerdet? Het respijt, dat naar Gods raad uw jonste [gunst] mij gunt, zij wat korter of langer, het einde is te voorzien..."

"Waarheid is, dat ik hard word aangezocht, om u ten verhoor te laten roepen... en gij weet wat u dat brengen kan bij uw voornemen, om te volharden in uw opiniën."

"Ik weet het, en houde mij bereid, als een getrouw dienstknecht, wachtende op de Heere te ieder stond," hernam van Cuyck, de hand op het hart leggende. "Ik heb mij gesierd met het bruiloftskleed zijner gerechtigheid. en Hij, die mij genood heeft, zal mij niet beschamen, en Hij zal zich niet onbetuigd laten aan mij in de ure der zwarigheid."

"Nu, nu, ik acht ze nog niet nabij," hervatte de Schout, die, ook voor zich zelf, liefst de gedachte verwijderen wilde aan 't geen komen kon.

"Eer zij dáár is, en om niets onafgedaan te laten van 't geen mijn hand nog vindt om te doen, zo gelief u te zetten, dat ik Uw beeltenis voltooi eer de tijd ons ontschiet..." antwoordde de schilder met die tegenwoordigheid van geest, die van waren moed getuigde; maar ondanks al de ijver, waarmee hij aanving te schilderen, ontging het van Drenkwaart niet, dat hij scheen te kampen met blijkbaar lusteloosheid en ongeschiktheid tot zijn werk; het penseel weifelde in zijn vingeren, en somwijlen liet hij het hoofd op de borst nedervallen en sloot de ogen, als had hij behoefte aan rust.

"De arbeid past u voor heden niet; naar 't mij toeschijnt, hebt ge ruste nodig, Meester van Cuyck!" sprak de Schout meewarig, zonder zich echter op te richten uit de Salomo-pose, die hem was aangewezen,

"Waarheid is, dat ik mij overheerd voele door een drukkende matheid; de oorzaak ligt in 't gebrek aan nachtrust, ik heb in drie nachten de oog en niet geloken."

"k versta het, in een gevangenkamer slaapt men niet goed... alschoon ik u daaraf nog niet heb horen klagen,"

"Gemeenlijk slaap ik hier rustig; doch in de laatste nachten werd mijn slaap reeds bij de aanvang gestoord door jammerlijke kreten en klachten, die ik hoorde slaken boven mijn hoofd, op zulke wijze, dat de huiverlijke onrust over 't geen daar geschiedde, mij de gehele tijd wakende hield, ook zelfs toen doodse stilte dit akelig gerucht had vervangen."

"Laat u dit noch ontrusten noch verwonderen. Uw vertrek ligt vlak onder de pijnigingzolder, en men heeft in de laatste nachten een beschuldigde in 't scherp verhoor genomen."

Van Cuyck rilde en sprak met een zucht:

"Ik vermoedde zo iets. Het scheen een vrouwenstem; die ongelukkige was dan wel zeer verhard en wel schuldig, dat zij hare foute niet wilde bekennen of dat niet durfde..."

"Verhard was ze zeker, en schuldig ook, schoon ik achte, dat gij anders zult oordelen, want hare foute is dezelfde, daaraf men u beticht... ze loopt mee naar de conventikelen der Dopersen, en zij beleeft hun leer en kwade praktijken...."

"Mijn zuster in den gelove! en is dat al wat men haar te laste legt"

"Mij dunkt, het is meer dan genoeg. Of meent ge, dat de verschooning, die jegens u wordt gebruikt, kan geoefend worden jegens allen? Veleer is 't er zo mee gelegen, dat we groter rigueur moeten plegen jegens anderen, om de schijn te mijden oft wij in ijver verkoelen."

"Zo is 't veellicht om mij te sparen, dat gij die vrouw dus handelt?"

"Gij tast de waarheid... Onder ons gezegd, de heren Geestelijken begonnen zo wat te mompelen van slappen voorstand der Kerke, van slechte uitvoering der ordonnantiën, en wat dies meer zij, en ik meen hun te tonen, dat ik dezelfde gebleven ben en blijven zal in ijver voor de religie en in getrouwheid jegens de Koning, al is 't ook dat ik verschooning oefen jegens een enkelen... Dus heb ik mij voorgisteren gesteld een wisse greep te doen in zeker verdacht huis, en zo is die vrouw, schoon ze tot Molenaarsgraaf thuis hoort, in mijn macht geraakt.

Haar proces zal spoedig opgemaakt zijn; de verhoren hebben plaats gehad ter overstaan van Broeder Franciscus Mierbecanus, Gardiaan der Minrebroeders, nieuwelings aangesteld tot geloofsrechter alhier; bij het laatste onderzoek heeft zij geconfesseerd, herdoopt te zijn geweest uit vollen, vrijen wil; ze zal alzo tot de vuurdoop gedoemd worden, en de executie zal metterhaast plaats hebben, opdat al de wereld wete en ervare, dat er goed recht wordt gedaan tegen de ketters en scheurmakers in deze welvermaarde stad Dordt!"

"Hoe heet die vrouw?" vroeg van Cuyck bijna gebiedend. Een koortsachtige gloed had zijn bleke wangen gekleurd, terwijl hij luisterde; zijn matte ogen begonnen te tintelen van opgewekte aandoening

"Adriaantje Jansz; haar man heet van Dort; hij is mede verdacht, doch niet in onze handen. "

" Heere mijn God!" barstte nu Woutersz. uit en liet palet en penselen uit de hand vallen.

De Schout haalde de schouders op en schudde het hoofd. "Hoe is dat, mijn vriend! laat gij u dus zonderlinge zeer bewegen door 't geen een ander wacht; hoe zult ge dan zelf dragen wat u niet kan gespaard worden, tenzij ge grotelijks uw vlijt doet, om onzen goeden wille t' uwaarts te ondersteunen..."

"Hierin vergist gij u, Mijnheer! dat ik voor mij zelf zou vrezen; zwak zult ge mij niet vinden ter ure der beproeving, tenzij die Enige mij verliet, die mijn sterkte is; maar te weten, dat een vrouw, dat deze vrouw, door mij allereerst tot het licht des Evangelies gebracht en bewogen, de ruimen weg der wereld te verlaten..."

"Zwijg doch! zwijg!" riep de Schout opspringende, en legde hem de hand op de mond; "wie zegt u, dat niet de Eerwaarde Broeder oft een van zijn verklikkers hier rondwaren in de kerker? Een zodanige bekentenis van u zou 't mij geheel ondoenlijk maken, u te verschonen van hare straf."

"Maar ik wil niet verschoond zijn, ik wil die delen. Ik wil niet, dat men een zuster folteren zal uit oorzaak van religie, mij ontzie, die, zo 't bij u lieden schuld is, God naar zijn consciëntie te dienen, tot de voornaamste der schuldigen behore..."

"Och!" riep de Schout verdrietelijk, "wil uw cause goed bezien; men spaart in u niet de ketter. Alle goede Heiligen des Hemels bewaren mij voor die zonde! we sparen eniglijk de kunstenaar. Of zeg me, zou uw hand niet te onvast zijn, om, naar uw belofte, dit contereitsel te voltooien, zo men u te pijniging had gelegd; gij, die reeds van de wederschok die smarten met ongewisse vingers 't penseel hanteert!"

"Gij bespot mijn zwakheid," hernam van Cuyck smartelijk, "en dat met schijn van recht; zo dan, indien 't u lust, verschoon mij; maar spaar ook de andere."

"Eerstelijk, staat dat niet meer in mijn macht, sinds er brieven gekomen zijn van de Zeer Welwaarden Heer Peter Titelman, Deken van Ronssen, die de Gardiaan heeft aangesteld, om in deze zaak uitspraak te doen; doch ik zeg u, al vermocht ik zulks, zo zou ik mij wel wachten, zelfs te uwer bede, zulk, een blijk te geven van verdoemelijke flauwhartigheid!"

"Leider, ja! ge zijt een Saulus in ijverige haat tegen wie ge afvalligen noemt! och! oft de Heer gave, dat gij nog in een Paulus mocht verkeren, die zijn gemeente tegens vervolging kwam te schutten, in stede van haar te verdrukken!"

"Maar mij dunkt, ik sta aan de zijde, waar St. Paulus heeft gestaan na zijn bekeering. Nog Saulus zijnde, zo men ons onderwijst, vervolgde hij 't geen toen de Kerke Christi uitmaakte; ik ter contrarie, vervolg eniglijk wie haar aanranden, in macht verkorten en in eere schenden!"

Van Cuyk schudde het hoofd, met een uitdrukking van droefheid. "'t Is maar al te waar, gij meent Gode een dienst te doen, met al zo te handelen."

"Zo doe ik; mijn geestelijke leidslieden verzekeren het mij... Ik heb geleerd nietwes te raadplegen dan hun uitspraak, en mij rustig op hun gezag te verlaten."

"O, die klagelijke gerustheid! Mocht ge daaruit nog bijtijds kunnen opschrikken; laat u niet omvoeren door die geleerden, het zijn blinde leidslieden der blinden, in wereldse wijsheid abel, in geestelijk dingen stikziend; onderzoek met eigene ogen, en zie toe voor u zelf, dat zal vrij beter zijn."

"Gezalfd en gewijd tot de dienst onzer getrouw Moederkerk, acht ik ze voorgelicht door de H. Geest."

"Dienaren der Kerk! helaas ja, ze zijn het en maar al te zeer; maar ze behoorden wat anders te zijn, zouden zij zich anderszins mogen beroepen op de voorlichting van de geest der waarheid, die in alle kennis inleid; zij behoorden dienaren van Christus te zijn en... ze zijn het niet, het verscheelt zoveel, dat men ze gelijken mag bij de Farizeeën en Schriftgeleerden, ten dage van onzes Heeren leven op aarde; die hebben

Hem laten kruisigen, omdat hij de tempel bedreigde en met de tempel hun gezag; de priesters van onze dagen, ik meen hen, die zo ijverig het Pausdom voorstaan, zouden Christus zelf op nieuws laten kruisigen en niet in Hem willen geloven, als Hij kwam en verkondigde hun zelf dat zuivere Evangelie, dat leert, niet aan te zien wat voor ogen is, en dat geen macht geeft aan mensen over de conscientiën hunner broederen. Ze zouden zich door Hem verkort achten in hun rechten, en ze zouden Hem valse Messias schelden en hun kleed over Hem scheuren, als over een Godlasteraar, in stede van dat te doen over zich zelve, en ze zouden Hem verloochenen, omdat ze zich zelve niet wilden verloochenen, en over Hem het doodvonnis spreken, liever dan de heerszucht te doden in hun eigene harten.

De Paus van Rome en zijn adhaerenten, dat is nog altijd Kájafas en het Sanhedrin. Ze willen de Schriften niet onderzoeken, die van Hem getuigen, en zij willen die verduisteren voor de mensen, om daarvoor hun inzetten in de plaats te stellen, Zij voelen het, dat kunstig en wonder heerlijk gebouw hunner Kerk moet invallen, waar zijn gemeente wordt opgebouwd; zo Hij wast, moeten zij minder worden, en dat willen ze niet; liever stellen zij een Koningin des Hemels aan, en geven die aandeel in zijn heerschappij, opdat zij met die gebiedster van eigen maaksel mogen heersen over de zinnelijke harten der mensen; liever stellen zij kettergerichten in tegen wie Hem alléén eer en heerlijkheid willen geven, hopen de door schrik en doodsangsten de arme gelovigen te versagen en te beproeven, of 't hun niet mogelijk is deze dingen, die ze nieuwigheid noemen, te niet te doen... Maar 't is geen nieuwigheid, 't is het reine zilver en goud, dat nu gereinigd uit de smeltkroes te voren komt, ontdaan van hun slijk en hun onreinheid; maar dit is uit God en alsoo vermogen ze niets daartegen; het bloed der martelaren, daar mede zij de aarde bevochtigen, wordt kostelijke dauw... die het mild gestrooide zaad doet gedijen... en zo 't Hem behaagt, geve ik daartoe het mijne..."

"Het is aangenomen!" sprak een stem, die niet die van de Schout was.

Jan Woutersz. van Cuyck zag om: een Priester in de kleding der Minnebroeders stond achter hem; een lange, magere gestalte met uitgebleekte wangen en glinsterende ogen, die deze woorden koel en statig had uitgesproken, en om wiens mond een sarcastische glimlach speelde bij de verrassing van de schilder. Het was de Gardiaan Franciscus Mierbecanus. Sinds enigen tijd had hij toegeluisterd, zowel als de Schout.

Binnengetreden, krachtens zijn recht als geloofsonderzoeker, had hij een paar woorden opgevangen van de stoute taal des gekerkerden, die hem in het vuur van het gesprek niet had opgemerkt; hij had meer willen horen; hij had van Drenkwaart toegewenkt geen opmerking te geven aan zijn binnentreden, en deze was blijven zitten roerloos van schrik, half wezenloos van spijt en ontroering. Mierbecanus, Gardiaan der Minnebroeders, was nu vrij wel ingelicht, wien hij te zien had in de kunstschilder Jan Woutersz. van Cuyck.

IV.

Na dat uur zag van Cuyck het model voor zijn Salomo niet weer terug in die kwaliteit. Niet vreemd: de Deken had de Schout later met al de nadruk van zijn geestelijk gezag gewaarschuwd tegen "de perikelen van al te vierige kunstliefde," en Jan van Drenkwaart had verstaan. Toch verdedigde hij met vastheid zowel zijn eigene rechterlijke oppermacht als de belangen van zijn gevangene tegen de eisen van de geloofsrechter, die onverwijld diens proces wilde opmaken. Hij dekte zijn weerstand

met het besluit van de Magistraat, om voorshands geen onderzoek te doen in de zaak van de schilder, omdat de uitkomst daarvan niet twijfelachtig was, en men te dier oorzaak vreesde voor opschudding onder het volk. De Gardiaan moest zich voor 't oogenblik met dien uitvlucht tevreden stellen; maar hij wist waaraan hij zich te houden had, en van toen aan begonnen de paters uit de conventen en de wereldlijke Heeren al tezamen te prediken tegen de ketters, en wie ze steunden; bedreigden en scholden openlijk de Magistraat; spraken de grofste beledigingen tegen dezen uit, en ontzagen zich niet met ronde woorden te zeggen en te herhalen: "dat de Schout de ketter van Cuyck maar gevangen had genomen om voor hem te schilderen!"

Die ophitsingen, de laatste aantijging vooral, maakten geheel de indruk, dien men er van wachtte, op een zeker deel der volksklasse, dat van zijn zijde zich nu gestemd toonde, de eisen der priesterpartij tegen de regering te steunen, en deze verloor hierdoor haar voorwendsel. Om zwaarigheid onder het volk te mijden, scheen het nu juist nodig, dat zij de "wederdoper" prijs gaf aan de geloofsrechters. De Schout haastte zich de vlek van lauwheid en eigenbaat, die men op hem wierp, uit te wissen, door te wijzen op de Raad, over welken hij geen gezag hield, en welks bevelen hij slechts was nagekomen. De Raad zag in deze verklaring van de Spaansgezinden Schout een verwijt van het verleden, dat men de moed niet had te trotseren. Had de Schout volkomen oprechtheid geoefend, en was hij er voor uitgekomen, dat hij van Cuyck's behoud wenste, wellicht zou de Magistraat, zich door zijn steun gesterkt voelende, de moed hebben gevonden om weerstand te bieden aan de bloedgierige vorderingen der geestdrijvers. Doch waar die het zwaard der uitvoerende macht tegen zich gekeerd zag, zowel als het kruis der Inquisitie, voelde die zich te zwak tot tegenstand; hij versaaigde, en hij gaf toe.

Hij liet van Cuyck voor zich brengen tot een openlijk verhoor. Wat van Cuyck aangaat, hij versaaigde niet, schoon hij allen tegen zich wist, nu het de vraag was, getuigenis af te leggen van hetgeen hij voor waarheid hield, en rekenschap te geven van dat geloof, dat hem was geworden een kracht Gods ter zaligheid.

In het vuur van zijn ijver, om de tweeden doop te verdedigen, dien hij had ondergaan, sprak hij met bitterheid en geringachting van de kinderdoop. en haalde zich daardoor de heftige toorn op de hals van de heimelijke Calvinisten en Luthersgezinden, die het vrije onderzoek der Schrift voor zich zelf begeerden; maar die verschrikten en zich ontrustten, waar het voerde tot zulke afwijking van hun gevoelens; noodlottige bekrompenheid, die er hun een gemoedsbezwaar van maakte, om voor van Cuyck uit te komen als voor een broeder. Ook verhief zich geen stem te zijner gunste, zelfs niet die van Van Beveren, die te fijn was en te voorzichtig om zich advocaat te stellen van een proces, dat vooruit verloren was.

De Kamer van Schepenen en de Raad stelden van Cuyck ter dispositie van de kettermeesters, met belofte dezen de wereldlijke arm te lenen in al wat zij zouden bevelen en goed achten. En dat was niet weinig. Het was zelfs zoveel, dat wij ons niet de kracht kennen, het te beschrijven, al heeft hij kracht gevonden het door te staan. Het was meer dan genoeg, om geheel Dordrecht als een kreet van mededogen en verontwaardiging af te persen.

De Gardiaan der Minrebroeders, door geen kunstzin tot verschoning bewogen, en door wiens verstompt gevoel zelfs de natuurlijke stem der menselijkheid niet meer werd verstaan; de Gardiaan der Minrebroeders voerde de schilder naar de pijnigingzolder op de Vuilpoort, Het is niet duidelijk met welken glimp van noodwendigheid men die wreedheid omhulde. Immers niet om hem te doen bekennen wat hij zonder enigen dwang reeds bekend en beleden had, en herhaald aan wie 't horen wilde; immers niet,

omdat Mijnheer de Substituut-Geloofsrechter enig gemoedsbezwaar kon hebben, of hij ook misschien in de gewaande ketter een rechtgelovig Rooms-Katholiek ter houtmijt zou voeren? Broeder Franciscus Mierbecanus had op dit punt zijn volkomen overtuiging gekregen, en uit de beste bron; hij kon dus in volle gerustheid des gewetens de schuldige overgeven tot de doodstraf, zonder die nog vooraf te bezwaren met de ijselijke pijnigingen van het "scherp verhoor." Maar niet alzo procedeerden Mijneheren van het Heilig Ambt; zij waren geroepen tot onderzoek, en zij onderzochten, zelfs dáár, waar de klare waarheid hun zuiver was voorgesteld; zij onderzochten zoveel en zolang en bovenal zóó scherp (niet enkel in geestelijken, maar ook in vleselijke zin), dat somwijlen de patiënt voor de overmacht van 't onderzoek bezwijkende, er toe gebracht werd tegen de waarheid te getuigen, die hij eerst had beleden; en het was bovenal in de hoop van zulke tegenspraak uit hem te krijgen, dat men dit onderzoek in al zijn verfijnde wreedheid toepaste op Jan Woutersz. van Cuyck. Zeker, indien men het op hem verkregen had, de triomf ware geen zwakke geweest.

Na de stoutheid, waarmede hij voor zijn begrippen was uitgekomen; na de vijandschap, waarvan hij blijk had gegeven tegen Rome's kerksysteem en priesterschap; na de afkeer, dien hij had getoond van de misbruiken en de ergernissen, die daar heersende waren, kon niets haar zo volkomen genoegdoening geven, dan zijn terugkeer tot haar moederschoot, of enige zwakke verloochening van zijn eigene Belijdenis, ware die dan ook door der scherpste der folteringen afgeperst, Zijn dood, dit wisten ze vooruit, zou niets bewijzen in het voordeel der Kerk; niets, dan dit een, dat zij het ruw geweld te harer beschikking had. Maar herroepen, maar schuldbelijden, zo hij er toe te brengen ware, die geen vergiffenis had begeerd, die geenszins zich een schuldige wilde belijden, die zich gesterkt roemde door de kracht Gods, en zich steunde op het gezag van het Evangelie; dat ware de rechte voldoening voor de bitteren hoon, Rome aangedaan in het aangezicht; dat zou hare eer herstellen, ten aanzien des volks, en de zaak der vermetele sekte zonk er door zo diep, als zij hoger rees, zo het tegendeel plaats vond.

Doch ja, men had hem ook nog wat te vragen, waarop hij bij 't gewone verhoor het antwoord was schuldig gebleven, niet (als hij zeide) uit kleinachting voor de Magistraat, maar omdat zijn consciëntie hem te machtig was." Men wilde namelijk, dat hij de schuilplaatsen zou aanwijzen van zijn gevluchte geloofsgenoten, onder welke zijn vrouw, zijn bloedverwanten, zijn meester, en dat hij verder zoude uitzeggen wie er te Dordrecht tot de hunnen behoorden;" een verzoeking tot verraad, door de schrikkelijkste bedreigingen en gewelddaden gesteund, die de vrome Christenheid herhaaldelijk afwees, met de eis van zijn Heere: "Gij zult uw naasten liefhebben als u zelf," "en zo is 't aan mij," voegde hij er bij, "en te veiligen tegens uw verdrukking."

Men gaf hem wel te verstaan, dat hij dusdoende zijn naasten liever had dan zich zelf; maar hij voerde aan, "dat hij daarin, in allen ootmoed, het exempel volgde van de goede Herder, die ook zijn leven had gesteld voor de schapen;" men bracht zelfs Casuïsten tot hem, die wilden bewijzen, dat hij het verraad behoorde te plegen om de wille Gods; maar hij beschaamde hun spitsvondige redekunst door een eenvoudig beroep op klare uitspraken van 't Evangelie.

Na iedere dergelijke overwinning, die hij echter niet had behaald, dan ten koste van nameloos lijden, dankte hij God vuriglijk, "die zijn mond had bewaard," en voelde hij de moed klimmen voor 't geen daar verder te dragen viel; want immers, "voor de Getrouwen Heer was 't een lichte zake hem verder te bewaren voor zwakheid of

afval." En zijn hope werd niet beschaamd! "Toen ik maar eens met Abraham mijn enigen zone (dat is mijn vlees) de Heere geofferd had (betuigt hij), dat Hij Zijnen heiligen wille met mij doen zoude tot mijn zaligheid; zo veranderde de Heere mijn bangigheid in blijdschap, in zulke heerlijke onuitsprekelijke blijdschap, dat mij de ogen overliepen, en dat ik de Schout wel had willen omhelzen (schoon nog niet weder gekleed van 't pijnigen), zóó vond ik mij gedrongen door een tedere ontferming jegens hen, die mij dit aandeden, want, lacien! [helaas] zij vervullen de mate hunner vaders, opdat het rechtvaardig bloed bij hen zal bevonden worden."

Dan er is genoeg gezegd, om te bewijzen, dat men langs dien bloedige weg van scherp onderzoek niets verkreeg op van Cuyck, dan dit, dat zijn standvastigheid te sterker uitkwam, en dat zijn geloofskracht onverwinnelijk bleek. De vrijheid tot schrijven schijnt men hem gelaten te hebben, en de lust er toe bleef hij behouden tot de einde. zijn brieven (getuigt zijn geschiedschrijver) smaakten naar de ernsthaftigheid ener welverzekerde ziele, die, reeds gescheept met de smarte, de dood en een beter leven tegemoet ziende, der wereld de laatste adieu toeroept!

Dat zegt zeker veel, en het is toch niet alles; zij ademen een zo volkomen Christelijke blijdschap, dat men er niet op zien kan, zonder bevredigd te wezen met zijn lijden, zowel als hij zelf; ze verheffen zich somwijlen tot zo hogen apostolischen zin, dat men de ongewijd en schrijver in hem vergeet. En toch zijn ze zo echt menselijk; toch voeren ze nooit de overspannen toon een ziekelijke verbeelding, door hare eigene hersenschimmen begoocheld. Dezelfde brief aan zijn gade, die aanvangt met een vromen en dankbare juichtoon over hetgeen hij noemt, "mijne zegepraal op zijn vijanden," daalt af tot een klare en kalme beschouwing van de toestand zijner vrouw, als zij zijn weduw zal zijn. Hij vergeet niet hare aardse behoeften; maar hij vergeet evenmin de vermaning: "Ist dat ge in enige neringe blijft, zo wacht u. dat ze niet te groot en wordt, opdat uw hart niet daardoor bezwaard worde, alzo dat gij kwalijk uw gebed doen kondt," Hoe diep die blik in 't menselijk hart, hoe teder die voorzorg! Al 't overige is in dezelfde geest, de geest der liefde, de geest der getrouwheid, de geest des gebeds. Zijn afscheidswoord aan die vrouw is roerend van eenvoud.

"Ik bedanke u zo minnelijk al dat ik u bedanken kan van uw lieve goede gezelschap, getrouwigheid en liefde, 't welk ik mij zelf onwaardig acht van zo goeden deel. Nu heeft de alleen goede, barmhartige God mij, onweerdige, tot een hoger staat beroepen, en gij en meugt mij, uwen allerliefsten op aarde, tot geen hoger staat de Heere opofferen. Aldus, troost u met elkander, want uw druk zal maar wezen voor eenn kleinen tijd."

Hij eindigt met een gebed, vol heilig geloofsvertrouwen. Ook tot zijn dochttertje spreekt hij de taal van vrolijken geloofsroem, zonder boven hare bevassing te gaan, en zonder te verzuimen, minzaam, maar ernstig, bij haar aan te dringen op het vervullen harer kinderlijke plichten. Hij zelf vervulde de zijn als een goed zoon jegens zijn ouders, ook nog in die dagen; hij vervulde ze in iedere betrekking, ook in die, waartoe hij stond tot wat hij noemt "de Gemeente Gods tot Dordrecht, die alsnu verstroot is om 't getuigenisse Christi."

Hij troost en sterkt haar met al de ijver van wie besloten is, door eigen voorbeeld zijn vermaningen kracht te geven, Zelfs aan zijn vervolgers, aan de regenten van Dordt, heeft hij een bewijs zijner liefde nagelaten. Een Testament, als hij 't noemt, een Belijdenisse des geloofs, wel geschikt om hun zelf de ogen te openen voor de waarheid, die hij beleed en zeer zeker over hun eigene schuld, bij het onderkennen, wat zij eigenlijk in hem vervolgd hadden.

Maar genoeg over zijn schriften; uit een woord daarin (een verzoek om verven) blijkt, dat hij zich nog heeft ingespannen om te schilderen, ware 't ook om zijn belofte aan van Drenkwaart af te doen, en hem te bewijzen, dat hij zich door eigen lijden niet zo diep liet neerslaan, als deze van hem had ondersteld. Toch moet hem dat niet licht zijn gevallen; want meer dan eens verontschuldigt hij zich bij de zijnen met grote naïveteit over "zijn kwaad schrift," wijl hij toen korts was gepijnigd. Wat de Schout later wel bij die schilderij mag gedacht hebben? hij, die, bij alles wat men tegen van Cuyck pleegde, aanvoerder en getuige moest zijn; hij, die de houding der alleruiterste strengheid tegen hem moest aannemen, om de gramschap en de verdenking der Spaanse partij en der ijveraars van zich te weren. Er zijn bewijzen, dat zijn innerlijke betrekking op de schilder niet was verloren gegaan, maar slechts werd overstemd; zijn gedurig smeken en dringen, dat deze toch zou toegeven, zijn beloften, die verleidend moesten werken op het menselijkste in de mens, zijn verwijt: "Gij hebt het liefelijk aangezicht van een engel, maar uw harte is harder dan Pharaos harte;" zijn aanhouden midden onder de folteringen, dat van Cuyck toch zou spreken, en "zijne leden ontzien om de wille van zijn schoon handwerk:" dat alles maakt het ons tot zekerheid, dat Jan van Drenkwaart de beul is geweest van de Christen, met de innige begeerte in 't hart, om de mens te sparen.

In de verscheuringen van zulken tweestrijd, ligt hellestraf. Het gerucht van 't geen men Woutersz. aandeed, en de vastheid, waarmede hij het doorstond, drong heen door de muren van zijn kerker, en bracht de gemoederen dus in beweging, dat men nodig vond, met hem te eindigen, al had men ook niets op hem verwonnen, en zo werd de uitvoering van zijn vonnis vastgesteld op de **28sten Maart**, tegelijk met dat van de vrouw uit Molenaarsgraaf, wier lijden zijn medegevoel had opgewekt.

Wij achten het nutteloos, uw verbeelding en de onze te pijnigen met de afgrijselijkheden van zulke executie: wij geloven niet, dat iemand, zelfs niet hij, die het meest begerig het hoofd omwendt naar het verledene, met leedgevoel, dat het voorbij is, zich zou vermeien in de voorstelling der brandstapels, door het Spaansch gedrocht, de Inquisitie, ontstoken op onzen vaderlandse grond.

Één bijzonderheid kunnen wij echter niet terughouden, zonder van Cuyck onrecht te doen. Altijd had hij van zijn dood gesproken als van "zijne offerande;" nog hoger steeg zijn toon, toen hij stond tegenover het volk om die te volbrengen.

"Dit is de dag der zaligheid," riep hij vol vrolijke moed; doch hij werd bestraft over dien roem, en terstond op hem toegepast, hetgeen het gebruik medebracht, dat men de slachtoffers bij het naderen van de strafplaats de mond stopte, opdat noch hun blijde geloofsroem, noch hun vertrouwend gebed, "van kwaad exempel mocht zijn," of wel een hulpgeschrei of een angstkreet de omstanders tot ontferming mocht bewegen. Hij echter wist daarna de beklemde tong te ontboeien, en riep, in luide en roerende woorden, tot God om hulp en uitkomst in die uiterste ure.

Dit bewoog een onbekende vriend, uit het gewoel des volks tot hem door te dringen, en hem troostend toe te spreken: "Strijd vromelijk, broeder! gij zult hierna niet meer lijden!"

Maar van Cuyck had niet van lijden geklaagd, schoon hij de Heer als Helper had aangeroepen, Met de opgewekte geestdrift van de lijder, die de overwinning in 't oog heeft en de zegetekenen reeds toon en kon, rukt hij zijn boetekleed open, toont de volke zijn bebloede borst, door felle geselslagen aan de paleie doorvlijmd, en spreekt, met de ogen gericht naar dien Hemel, waar hij in de geest zijn Heere reeds aanschouwt: "Ik drage alrede de littekenen des Heeren Jesu in mijn lichaam!"

Mijneheren de Kettermeester en die van de Gerechte hadden wel gaarne de moedigen trooster gegrepen, wiens toespraak tot zulken zegetoon had uitgelokt; maar de volksstroom had zich bliksemsnel voor hem geopend, en door zijn kronkelende golving was hij bedekt en verdwenen, eer het bevel der gevangenneming kon gegeven worden.

Mijneheren van de Inquisitie en van de Gerechte ervoeren het uit deze proeven en uit nog meerdere: hun wijze van het geloof voor te staan en de Koning te dienen, was niet populair. Het volk toonde zich minder verschrikt en versaagd door de ijselijkheid der straffe, die men zag uitvoeren, dan afgeschrikt van en verbitterd tegen een Kerk en een gezag, die zulke middelen nodig hadden, om zich staande te houden.

Men had de poorten gesloten en veel krijgsvolk op de been gebracht, omdat men oproer vreesde; voor dat ogen blik bleef het bij gemor, maar het gedenken der martelaren bleef leven in de harten des volks. Het getuigde daarvan zowel door schimpliedjes op de Regering, als door lofliederen op de slachtoffers, waarin hun laatste zegevierende woorden werden herhaald, en een van welke dus eindigt:

*„Deze twee schaepkens zijn door, voor 't Tempeest,
Wat heeft al haar lijden nu geweest?
Zij hebben de kroon
Der martelaren verworven,
Die hebben zij nu voor haar loon.“*

Zekerlijk, zij waren martelaren gekroond; Jan Woutersz van Cuyck had een betere kroon verworven, dan die de kunst hem had kunnen geven; zekerlijk, het was hem geen klein genot geweest in de dagen zijner vrijheid, te mogen leven voor de kunst; maar bovenal heeft hij het groot gewin geacht, en is het hem tot hemelse blijdschap geworden, te mogen sterven voor de getuigenis van Christus.

De Regering van Dordrecht voelde zich te sterker getroffen en ontrust over die bewijzen van 's volks afkeuring in dezen, daar zij geheel niet de bewustheid bij zich omdroeg, van gehandeld te hebben als een waardige Magistraat, Zij achtte het nodig voor hare eer en dienstig voor hare veiligheid, de processtukken te vernietigen, die op deze rechtszaak betrekking hadden, "opdat daarvan geen getuigenisse meer overblijven zoude;" maar men vernietigt papieren, men verduistert geen feit, dat men zelf door de vlamme der houtmijt heeft toegelicht.

Het volk wist te onthouden; onwil en ontevredenheid klommen met de dag; welhaast, nog in de loop van dien zomer, stak het "Tempeest" op, brak het onweder los over de hoofden der Regering, over de geestdrijvende dienaren der Kerke, en Dordrecht wrong zich los uit de Spaanse boei. Toen durfde men vrij uitspreken en neerschrijven wat men had geleden en aanschouwd.

Jan Woutersz, brieven waren niet verloren gegaan; allen leefden nog, die voor en van hem getuigen konden; de historie nam dat alles in bewaring, en bracht het tot ons als een kostelijken erfschat, en wij oordeelden, dat het van de dingen was, die men moet voortzeggen.

ENIGE AANTEKENINGEN.

Toelichting. *Een zang op de Van Beverens.*

De stof tot deze novelle was, zoals men heeft kunnen opmerken, niet rijk, waarlijk niet rijk genoeg om er mede verlegen te zijn, zoals de recensent van de *Holland* voor 1854 (in de *Gids*, Januari 1854) schijnt te onderstellen. Zeker, ik had haar voller kunnen maken, zo ik haar met beelden en toestanden van mijn schepping had willen aanvullen; maar ik had geen uitvoerige roman te schrijven, en voor een kleine novelle was het onderwerp mij niet te arm. zo ik er van mijn fantasie aan toegevoegd had, zou het zeker niet geweest zijn, om een liefdeshistorie daar te stellen tussen van Drenkwaart en joffer Maria. De strijd tussen de hartstocht der liefde en de overtuiging des geloofs was door mij reeds eenmaal geschetst in *Het Huis Lauernesse*, en ik vond onnodig om er juist in deze novelle op terug te komen. Het onderhoud tussen Maria van Beveren en de jongen Schout, dat ik als inleiding, en ter ontwikkeling van beider karakter, gemoedsgesteldheid en positie laat voorafgaan wordt in zijn ogen een hors d'œuvre, omdat het niet tot een belangrijke daad voert. Alsof de woorden en gedachten, die er gewisseld worden, niet voor zovele daden konden gelden; alsof er voor het doel, dat wij beoogden, enige andere daad moest en kon geschieden dan de ontmoeting van de Schout, die Maria van het wezenlijke doel harer wandeling afkeert, om haar heen te leiden dáár waar de handeling aanvangt!

Recensent vindt het zeer vreemd, dat joffer van Beveren een man, dien zij "niet eens van aangezichte kent," gaat waarschuwen voor het hem dreigend gevaar. Men komt tot de onderstelling, dat hij zich al een zeer bekrompen denkbeeld vormt van de Christelijke broederliefde, in die tijden van geestdrift en vervolging. Geloofsgenoot, geloofsverwant te zijn en bedreigd was toenmaals genoeg om aanspraak te hebben op de belangstelling, op de hulp, op de zelfverloochenende liefde der broederen en zusters beiden, en waar er anders werd gehandeld, wordt het als treurige uitzondering op dien regel vermeld. Maar het is geen fictie van mij die ik behoef te rechtvaardigen, 't is historie. "Cornelis van Beveren (zegt Balen, *Beschrijving van Dordrecht*) was alleen niet die godsdienst toestandig (die van Calvin), maar was ook met de Doopsgezinden bewogen; wanneer hij hoorde dat men de Bloedplakkaten scherper wilde aanbinden en doen uitvoeren, gaf hij het aan zijn Huisvrouw, juffrouw Maria van der Valk te kennen, die dan weder hare dochter, joffer Maria belastte zulke luyden te waarschuwen."

Het is dus hare gewone liefdetoon, die ik haar laat volbrengen, en die zij ook werkelijk volbracht heeft, ter aller ure en aan iedereen sterk in de kracht des geloofs, hoewel zeker niet zonder velerlei gemoedsbeweging en strijd.

Van dit laatste schijnt de Heer S. niet veel te begrijpen, waar hij zich zo verwonderd toont, dat ik Maria voorstel als een, die veel had gewaagd en geleden in die laatste ure. om de wille van Adam Voogd. Hetgeen ze gewaagd had was niet weinig, waar zij zich waagde aan de toorn van de machtigen en bitteren Schout, die haar straffen kon zowel in de haren, als in haar zelve; hetgeen ze geleden had was niet minder. Naar het lichaam was haar generlei kwelling aangedaan maar naar de ziel? naar het harte? Was het gesprek met de Schout de onrust hoe ze tot zijn bestemd slachtoffer zou doordringen de onwil van Voogd, om naar hare waarschuwingen te luisteren geen diep folterende, zedelijke marteling voor een fijn voelend harte en een aandoenlijk gemoed?

Zijn er geen minuten van lijden, die voor jaren van smart kunnen gelden en zou de Heer S. (die, zo ik mij niet bedrieg in de persoon, onder onze jongere dichters en auteurs een eervolle plaats bekleedt), deze aanmerkingen wel gemaakt hebben, zo hij zijn eigene poëtische intuïtie hadde geraadpleegd, en zijn eigen goed oordeel uitspraak had laten doen, in stede van gehoor te geven aan de instigaties van vooroordeel en partijzucht? Maar er is nog een verwijt, waarmede hij der arme jonkvrouw hard valt en dat eigenlijk op ons nederkomt als zouden wij de grofheid gepleegd hebben, haar bij de eersten blik te laten verlieven op Heer Adam Voogd, een gehuwd man, en daarop, om deze kostelijke donné tot goede uitkomst te brengen, de vrouw van dezen man selon notre bon plaisir hadden laten sterven. "De auteur maakt welwillend plaats voor Maria van Beveren, die haar dan ook spoedig inneemt zij werd zijn gade." Zeker, ik neem van tijd tot tijd vrijheden met de geschiedenis, in 't belang van de roman nooit echter, waar het er als geschiedenis op aan komt en zelden sans dire gare; maar tot zulke schamele ontknoping waartoe iedere alledaagse romanschrijver zijn meest ordinaire helden en heldinnen heenwendt het grote vraagstuk van de gewone romanlezer: "of zij elkander ook kregen?" tot zulke schamele ontknoping zou ik mij niet gerechtigd achten de geschiedenis geweld aan te doen. Maar ik vond bij Balen vermeld, "dat Adam Voogd trouwde na de dood zijner Huijsvrouw, van wier zijde hij, had moeten opstaan en vluchten, joffer Maria van Beveren, Heeren Cornelis dochter" dat zij hem een dochter schonk, na zijn dood geboren, en dat hij reeds in 't jaar; 1575 is gestorven.

Een Dordrechts oudheidkundige van onzen tijd, de geleerde Dr. G. D. J. Schotel, die zo goed thuis is in de Dortsche familiegeschiedenissen van vroeger eeuwen, bevestigt Balen's geloofwaardigheid, daar hij zijn eigene uitspraken mede op dezen grondt. Volgens Balen en Schotel nu, keerde Adam Voogd eerst in rustiger tijden terug; dit, en zijn verblijf buitenslands in aanmerking: genomen, kon die terugkomst bezwaarlijk plaats vinden voor 1573. De dood van zijn vrouw moet dus óf in zijn absentie óf spoedig na zijn terugkomst zijn voorgevallen. Die dood zoomin als. dat huwelijk zijn dus van mijn vinding, en ik had alle recht om dat laatste voor te stellen als niet lang na de terugkomst gesloten. Maar ik begreep, dat zowel de critiek als mijn lezeressen. mij rekenschap zouden vragen van een uitkomst, die al te verrassend en al te ongemotiveerd zou zijn, zonder enige voorafgaande toeneiging der partijen; daarom liet ik niet op de eersten blik, maar na een belangrijk gesprek, vol afwisselende aandoeningen en gemoedsbewegingen, in het hart der jonkvrouw ontkiemen, niet een zodanige zinnelijke passie, als waarvan de Heer S. haar schijnt te verdenken, en waarbij het de vraag kon zijn, of de man al of niet gehuwd was maar een zekere tedere belangstelling en genegenheid, die zij kon geloven dat de geloofsbroeder de vervolgde gold; maar die haar te ongewoon aangreep, te sterk preoccupeerde, dan dat zij er zich niet met onrust en zelfverwijt van zou hebben afgewend.

Zich zóó te laten aftrekken van hoger, heiliger gedachten en beschouwingen door een mens, ware het dan ook een geloofsbroeder was voor hare tere, gemoedelijke, Christelijke consciëntie een zwakheid, waartegen zij strijden moest; zich aan die gedachten over te geven zonde; maar zonde in de meest ideale en toch zeer reële betekenis. Het was een strijd in en tegen haar zelve, waarvan niets naar buiten zou komen, dan een kinderlijke uitstorting aan het moederlijk harte.

Hier kon geen kwestie zijn van enige overtreding der jonkvrouwelijke zedigheid (zoals de vraag van de Heer S. schijnt te bedoelen: "voor welke zwakheid moest het Christendom haar hier hoeden, en op welke wijze had zij, zonder haar naam van eerbare jonkvrouw prijs te geven, zich ener zwakheid kunnen toegeven?") Ik geloof

dat ik deze vraag genoegzaam beantwoord heb. En indien niet ik, zo zoek gij de beantwoording in het belangrijke woord over *le péché idéal*, van Adolphe Monod, wiens diepe mensenkennis uitgaat van een streng en altijd vernieuwd zelfonderzoek, en die de bewijzen levert, dat men Christen kan zijn, uitnemend Christen, bijna volmaakt Christen, en toch, bij verfijnde en hooggemoedelijke zelfkennis, verschrikt zijn van de ontdekkingen in 't eigen hart.

Wij zouden het onnodig hebben geacht, dus lang stil te staan bij een punt van beschuldiging, dat wij hadden kunnen bestrijden met de eenvoudige opgave der historische bijzonderheden, indien het niet had samengehangen met de grote levensvraag der mensheid: "wat is zonde? en wie is zondaar?" levensvraag, waarvan de beantwoording allereerst noodzakelijk is voor ieder mens als mens maar waarmee het mij voorkomt, dat ,ook de poëzie, ook de roman, ook de critiek te rekenen hebben, zullen zij voldoen aan hun hogere roeping.

Men meen nu toch niet, dat ik dit alles gezegd heb om de voortreffelijkheid en de onberispelijkheid der novelle *De Van Beveren* te bewijzen. Zulke aanmatiging, al gold het ook mijn beste geschrift, is zeer verre van mij. Ik wil gaarne erkennen, dat ik de zielstoestand der jonkvrouw Maria uitvoeriger had moeten schilderen, en meer helder had kunnen doen uitkomen dat ik niet had moeten rekenen op lezers, qui entendent à demi mot en dat er verder leemten en zwakheden in dit stukje zijn, die niemand mij vergen kan zelve op te sommen, En zo ik het ditmaal heb trachten te verdedigen tegen de aanvallen der critiek, was het alleen, omdat zij uitgingen minder van een litterarisch standpunt, dan van zekere politieke antipathiën, waarover wij in een voorwoord hebben uitgeweid. Het is om dezelfde oorzaak dat ik heb te spreken over Van Cuyck.

Allereerst heeft men van dezen geoordeeld in tegenstelling van hetgeen ik had gemeend dat het niet was van de dingen, die men moest voortzeggen. Gelukkig vind ik behalve in mijn eigene overtuiging, en de instemming van vrienden, wier goedkeuring voor mij veelbeteekenend is voor mijn gevoel en handelwijze in dezen, steun bij een vreemdeling, wien men bezwaarlijk zal kunnen verdenken van deelgenootschap aan onze tegenwoordige politieke en kerkelijke partijschappen, en wiens uitspraken al zo wel enig gezag zullen hebben: Mr. Lothrop Motley, in zijn historisch werk: *The rise of the Dutch Republic*.

Nadat hij een uitvoerige voorstelling heeft gegeven van de ijzingwekkende gruwelen en gruweldaden, in de vorm van justitie gepleegd tegen personen, die geen andere schuld hadden, dan dat zij zich niet aan consciëntiedwang hadden willen onderwerpen in één woord, nadat hij een reeks van schetsen had gegeven van die soort, als wij leverden in Van Cuyck besluit hij op devolgende wijze: "Are these things related merely to excite superfluous horror? Are the sufferings of these obscure Christians beneath the dignity of History? is it not better to deal with murder and oppression in the abstract, without entering into trivial details? The answer is, that these things ARE the history of the Netherlands at this epoch; that this hideous details furnish the causes of that immense movement, out of which a great republic was born and all ancient tyranny destroyed" zo moet het ons Hollanders dan toch wel geoorloofd zijn van zulke bijzonderheden gebruik te maken, ter aanschouwelijke voorstelling in de roman, in de poëzie, in de schilderkunst, vooral dan, als zij kunnen strekken tot opwekking en versterking van de oud-vaderlandschen zin en geest; en al moge men aanmerken, dat deze stof tot zulk einde reeds veel is gebruikt en misbruikt wellicht bij de pogingen die men ziet aanwenden, van een partij in ons vaderland, om diezelfde geschiedenis te falsifieeren en te ignoreeren ten oorbaar van zekere

intentiën, die te bekend zijn om hier nader aan te duiden; bij die pogingen, heeft het zeer zeker zijn nut als zijn recht, dat men deze geschiedenis in hare bijzonderheden van tijd tot tijd doe herleven en als opfrissche in de herinnering van het nageslacht dergenen, die deze dingen hebben gedragen, geleden en gedaan niet alleen voor zich zelf, maar ook voor hun nakroost. En al mochten er dan onder mijn landgenoten zijn, die mijn pogingen laakten, ik zou mij beroepen op zulke vreemden (en hun getal neemt toe), die uit een diepe en ernstige studie onzer geschiedenis belangstelling hebben geput voor zulke lijdens en eerbied voor de helden, die zich hebben opgemaakt ter verlossing.

... Van Cuyck moet ergens in een Rooms-Katholiek orgaan zijn aangewezen als een martelaars-romannetje, opgesteld en verlicht in de geest der Aprilbeweging.

Wat daarvan is, heb ik gezegd in de regels, die de novellen voorafgaan. Historiekeners en letterkundigen weten dat de betichting mij niet treft, dat ik er niets van het mijne heb bijgevoegd, waar het de hoofdpunten gold: de marteldood, het lijden, het vroom gelovig gemoed, en het standvastig karakter van mijn held en zelfs niet zijn verhouding tot de Schout.

Dezulken onder mijn lezers, die geen historiekeners zijn, kunnen zich van mijn eerlijkheid in dezen overtuigen, als zij naslaan:

- Van Braght Geschiedenis der Doopsgezinde Martelaren, pag. 618-651, waar men ook vindt de liedekens, die door het volk in 't openbaar werden gezongen;
- Vervolgens Balen 843
- Brandt, Historie der Reformatie, deel I, bladz. 525 –
- Barenth, Hollands en Zeelands jubeljaar –
- Schotel, Kerkelijk Dordrecht –
- Houbraken, Grote schouwburg der Nederl. Kunstschilders, enz. en
- Immerzeel, Levens en Werken der Holl. en Vlaams.

Kunstenaars, welke laatste bewijzen, dat ik van Cuyck zoomin de lauwer der kunst, als de palmtak der martelaren heb verleend uit mijn eigene autoriteit.

...

De schimpen lofliedjes, en nog meer de gehele houding der Dordtsche bevolking, staande de executiën, bewijst, dat ik alle recht had te zeggen: "dat deze wijze van de Kerk voor te staan en de Koning te dienen niet populair was."

En toch zullen Doopsgezinden en andere Hervormingsgezinden dáár wel niet de meerderheid hebben uitgemaakt te dier dage; zóó waar is het, wat sommigen zoeken te loochenen, en wat wij met blijdschap en dankbaarheid herhalen, dat een goed deel weldenkende Rooms-Katholieken de dwingelandij van Filips II, en de moordschavotten van zijn Alva en de brandstapels van zijn Inquisitie even hartelijk moede waren en in even groten afschuw hielden, als de voorstanders der Hervorming, die zij in de bevrijdingskamp manmoedig en standvastig hebben ter zijde gestaan. De afscheuring van Spanje is niet huns ondanks geschied, maar met hun instemming en samenwerking.

Zeker, er was een partij onder hen, die, met geestdrijvende ketterjagers, monniken en heerszuchtige priesters, het vreemde dwangjuk liever heel Nederland wenste opgelegd te zien, dan de vrijheid van consciëntie toegestaan, die het beginsel was der reformatie; maar de overigen zij het de meerderheid, of een minderheid, te meer prijzenswaardig om hare zelfstandigheid voelden zich nog eerder Nederlanders dan Roomsgezinden; en ik twijfel niet of er zijn onder hun geloofsbroeders van onzen tijd

velen, die zich even ver en vreemd houden van de meningen en machinatiën ener drijvende en dwepende partij, die zich eerder thuis voelt over de bergen, dan in onze vlakke Nederlandsche beemden; zij al zo zullen vrede hebben met mijn afkeurende voorstelling van geloofsvervolging, waarvan gelijkdenkenden onder hun broederen in 1571 niet de werktuigen, maar de tegenstanders zijn geweest.

Het was op dezulken denkende, dat ik van Cuyck schuilplaats heb laten vinden bij een Rooms-Katholieke vrouw. De onderstelling is niet uit de lucht gegrepen; maanden lang heeft van Cuyck geleefd in Dordrecht, wijkende van de een schuilplaats naar de andere. Bij geloofsgenoten in te keren, ware hem al te onveilig het allereerst toch zou men hem bij Doopsof Hervormingsgezinden hebben gezocht; gesteld dat dezen voor hun zelf enige veiligheid aan huis en haard ware gebleven; om werkelijk verborgen te zijn, moest hij verblijf nemen bij Rooms-Katholieken, die als zodanig ter goeder naam en faam stonden en onverdacht waren; dus enigszins verzekerd tegen huiszoeking.

Waaraan zulke Katholieke Christenen zich blootstelden van de zijde der onchristelijk-Roomse overheid, kan men beoordelen uit de strengheid der Dordtsche keuren bij klokkeslag afgekondigd, waarin tegen het herbergen van Anabaptisten en andere sectarissen wordt gewaarschuwd: "en een iegelijk die dezelve gehuist oft gehooft, oft dair of weten' oft enigszins van deze gehoord hebben, dat zij dat van stonden aan de Schout en de Burgemeester aanbrengen. Want indien yemant naermaels dair of bedragen, oft bevonden worde geweten te hebben, en 't selve rechtewaerts niet an en brochte, dat zouden die Goede Luiden (NB I) an hem zo zwairlick corrigeren als principael, ende oft hij zelf een Anabaptist ware aan hair lijf ende goet ten exemple van alle anderen."

... Dat zulke plakaten uitgevoerd werden was maar al te zeker; de exempelen, die er gesteld werden op dit punt, waren velen. Mr. Lothrop-Motley haalt er een aan, dat te Utrecht gegeven werd, in 1568, aan een vrouw van aanzien en vermogen, die vier en tachtig jaar was en Rooms-Katholiek. Zij, of eigenlijk een bloedverwant, die bij haar inwoonde, had één nacht huisvesting gegeven aan de reformatie-prediker Jan Arendz. en zij moest deze onwillekeurige misdaad boeten met haar leven. Zij werd op het schavot in een stoel gebonden en onthoofd.

... Volgt de beschrijving van de pijniging, die wij ons zelf en onzen lezeressen sparen en waarvan Motley terecht zegt: "The imagination sickens when striving to keep pace with these dreadful realities."

Maar wij weten genoeg om de vraag te opperen, of dit niet iets meer was dan censuur en onderzoek naar de kerkleer? en of dat onderzoek niet wat heel onzacht werd ingesteld, en de Nederlanders wel recht gaf om ongerust te worden over de toepassing?

Maar, zegt men, dit gold de Spaanse Inquisitie, en deze heeft toch nergens recht kunnen aarden dan op haar eigen bodem. Hetgeen intussen de Koning van Spanje niet behoefde te weerhouden van proefnemingen, hoe zij op de Nederlandse grond was over te planten. De Koning en Granvelle ontkennen dit voornemen maar of er veel te vertrouwen is op de verzekeringen van die beiden als het Nederlanders, als het ketters gold?

Ook hadden zij niet nodig dit te doen. Reeds had men in Nederland onder Karel V, van tijd tot tijd ervaring gehad, van hetgeen de bisschoppelijke en de pauselijke inquisitie wezen kon ingeleid door de keizerlijke macht en gevolmachtigd door de keizerlijke edicten.

Aan deze pauselijke en bisschoppelijke inquisitie nu, had Filips maar de volkomen uitbreiding te geven; waarvoor zij vatbaar was en dit deed hij. Haar hoofden en handlangers werden volmachten verleend, die hen in hun werkkring al het gezag gaf van de Spaanse geloofsrechters, en dezelfde onafhankelijkheid van iedere andere geestelijke en wereldlijke rechtbank, hetzelfde recht om de uitvoerende macht van welken rang ook tot hare dienaar te maken; de harde edicten door de Keizer uitgevaardigd doch te diens tijde alleen slapjes gehandhaafd zo al niet geheel in onbruik geraakt, werden door hem opgefrist, verscherpt en de uitvoering er van met allen aandrang bevolen.

Deze edicten nu, hoewel naar Nederlandsch costuum ingekleed, waren in afkomst en geest zo na verwant aan de Spaanse Inquisitie, dat de Koning zelf op een vraag van Margaretha van Parma met voldoening antwoorden kon "Waartoe de Spaanse Inquisitie in te voeren? de Inquisitie in de Nederlanden is onbarmhartiger dan die in Spanje." (d'ailleurs l'Inquisition des Pays-Bas est plus impitoyable que celle d'Espagne.)

Na zulk getuigenis hebben wij er niets meer bij te voegen; maar het zal genoeg zijn om te doen opmerken, dat de Nederlanders der 16e eeuw door iets anders in beweging waren gebracht, dan door de zucht naar losbandige vrijheid. Die dus oordelen, zien even onjuist, hoewel op andere wijze, als de Kardinaal Granvelle, die beweerde "dat de "Grote Heeren" de enige oorzaak waren van de volksbeweging tegen Spanje! en dat het volk geen mond zou hebben opengedaan als de edelen niet zulk misbaar hadden gemaakt.

Lothrop Motley noemt de Kardinaal ridiculous, om die bewering, er bijvoegende (zonder de verdiensten en de noodzakelijke medewerking van de hogen adel te kort te doen), dat integendeel de beweging tot een grote en belangrijke omkeering is geworden, omdat zij in het volk hare oorzaak had: "because the movement was a popular and a religious," en ik kon niet nalaten, dit lezende, te denken aan hen, die in onze dagen met zoveel diepe minachtig neerzien op de Aprilbeweging en hare oorzaken. Voor hen ook, al noemen zij zich Republikeinsch van richting, is het volk niets dan een "vile and mischievous animal," dat zelfs voor de naaste en hoogste belangen niets weet te gevoelen noch te begrijpen, en dat door heerszuchtige aristocraten of doordrijvende dominés, moet worden omgekocht of aangehitst, om zich in beweging te stellen.

Het is verre, verre van mij enige gelijkstelling te bedoelen tussen de grote, volhardende, bezielde beweging der Nederlanders van de 16e eeuw, en de demonstratie in de onze; maar zo weinig de omstandigheden te vergelijken zijn, zóó gelijk was het beginsel en al waren het nu slechts vonken van 't geen toenmaals heldere, krachtige gloed was, toch behoort men dat beginsel te eren, en het "ridiculous," aan Granvelle gewijd, valt, naar mijn gevoelen, een weinig terug op hen, die uit een zelfde dédain niet beter willen zien dan hij. Enz.

[geschreven 1856, auteur onbekend].

**23. Jan Woutersz. van Kuyk (Cuyck) en Adriaanken Jans van
Molenaarsgraaf, beide om het getuigenis van Jezus Christus te Dordrecht
verbrand. 1572.**

Uit de Martelaarsspiegel van de Doopsgezinden, blz. 566 tot 601.

Als het 1562^e jaar na de geboorte van onze Heere Jezus Christus gekomen was, hebben de heren van de Justitie te Dordrecht in Holland hun handen geslagen aan 2 zeer zachtmoedige en lieve vrienden Gods, die hun Zaligmaker, het gedode Kruislam Jezus Christus, navolgden en niet van de minste of geringste leden der alom verstrooide gemeente des Heeren waren; om als lichten in deze wereld en uitmuntende deugden onder dit erg en verkeerde geslacht te laten schijnen en voorlichten. Deze werden beide als slachtschapen uit de hoop gehaald waarin zich de zaak also toedroeg. Eerst en vooral werd met behendigheid gevangengenomen Adriaan Kuyk Jansdochter wonende te Molenaarsgraaf in de Papendrechtse Waard die onder de gerechtspalen van de stad Dordrecht gekomen zijnde, omdat men zei dat ze een Ketterin was, aangegrepen en op de Vrouwpoort gevangen werd geleid. Daarna werd toeleg gemaakt op het vangen van Jan Woutersz. van Kuyk, die reeds binnen de stad woonde maar dikwijls van woonplaats - om niet licht bekend te worden - veranderde.

Tot welks einde de Schout vernomen hebbende waar hij nu woonde, te weten in de straat naar de Rietdijk, omtrent het Nieuwpoortje, op een kamer daar men van de straat af met een trap opging, kwam hij met zijn dienaren onverwachts zonder iets te vragen de trap op daar zich juist Jan Woutersz met het opendoen van de deur ontmoette. Tot welke de Schout sprak, omdat hij hem niet kende: *woont Jan van Kuyk hier?* Terwijl deze goede, oprechte en gans ongeveinsde man, niet willende tegen de waarheid spreken, met *ja* heeft beantwoord. En daarbij voegende, *dat hij het zelf was*. Deze woorden sprak hij zeer luid, opdat zijn lieve huisvrouw die achter in de kamer was dit horende zou vluchten, 't welk ook geschiedde. Maar zijn enige dochttertje, zijnde maar een kind van omtrent 7 jaar, bleef in de kamer en zag haar vader gevangen worden; op wie geen acht genomen werd.

De dienaars van de Justitie sloegen terstond de handen aan deze vriend Gods. Zij bonden hem geweldig waarop hij zei: *och, mijne heren, hoe bindt gij mij alsof ik een kwaad mens ben! Maar evenwel gij bindt niet mij, maar uzelf*. Toen rees een groot gezucht onder hen. Maar zij gingen ermee verder en leidden hem als een weerloos lammeke dat van de wolven overmeesterd is, van de Rietdijk naar de Vuilpoort, zijnde omtrent 1/2 uur gaans door de stad. Waar zij hem in een andere hol gesteld hebben, als waarin Adriaenken Jans ingesloten was. Hoewel ook binnen dezelfde muren en onder hetzelfde dak van dezelfde gevangenis. Middelerwijl hebben zij beiden veel aanvechtingen, zo naar het lichaam als naar de ziel moeten lijden. Ze werden verscheiden malen zwaar gepijnigd, uitgetrokken en gegeseld, zodanig dat het bijna de ganse stad van hun passie, ellende en leidden wisten te spreken, gelijk ook naderhand Jan Woutersz in een van zijn brieven heeft te kennen gegeven.

De pauselijke geestelijken deden haar ook veel strijd aan naar de ziel om hen door veel listen en lagen de schat van het ware geloof te ontroven. Maar ze hebben ook bij geen van hen beiden iets kunnen verwerven. Waarom zij ten laatste met openlijke Vierschaar ter dood verwezen werden om aan de waterenzijde van de Stad omtrent zekere Kalktoren, - waar nu het Nieuw-werk is tussen de molen die op de Vest staat

en het bolwerk, - met het vuur geëxecuteerd te worden. Doch met conditie dat Adriaanken Jans niet eigenlijk door het vuur zou sterven maar voor de verbranding eerst aan een staak zou gebracht worden.

Welke een mindere straf des doods wij niet vinden kunnen dat aan Jan Woutersz ook geschied is. Middelertijd hebben ze zich beide tot de dood, met groot verlangen en kinderlijke vreugde bereidt, kunnende God niet genoeg loven dat zij waardig waren geacht om Zijn heilige Naams wil hun lichamen tot een offer over te geven.

Nu het uur van hun afscheid gekomen was, heeft men ze beide aan elkander gebonden. Doch zij vielen op hun knieën en deden eer men ze uitleidde een ernstig gebed in stilte tot God de Heere, opdat Hij ze in hun aanstaande lijden versterken en kracht wilde geven om tot het einde te volharden.

Hierop heeft men, uit vrees dat ze tot het volk iets spreken zouden, hun beider monden met een hout - of een ander daartoe gemaakt instrument - toegestopt en hen zo van de gevangenis weggeleid; 't welk deerlijk was om aan te zien.

Maar Jan Wouters trok met zijn ene hand, omdat die zult schijnt niet gebonden was, het hout of instrument er uit en riep met luider stem: *O Heere, versterkt toch Uw zwakke knecht en Uw arme dienstmaagd; om Uws Naams wil zijn wij hiertoe gekomen waartoe wij ons gewillig bereid hebben.*

Dit gezegd hebbende, kwam een van de medegenoten van zijn geloof, wiens hart hierdoor zo met ijver ontstoken was, met macht door het volk heendringen en voor hem komende riep: *strijd vromelijk, lieve broeder! Gij zult hierna niet meer lijden.*

Waarop Jan Wouters terstond zijn wambuis optrok en toonde hem zijn bebloede borst vanwege het geselen in de gevangenis. Hij zei: *ik draag alreeds de littekenen des Heeren Jezus in mijn lichaam; heffende zijn ogen hemelwaarts als met verlangen ziende naar de hemelse rustplaats.*

Mitsdien, eer men zulks alles recht gewaar werd, vanwege het gedrang van het volk, was die persoon uit dit gezicht weggeweken en onder het volk verdwenen. Waarover enige van de dienaars van Justitie morden en vroegen met straffe woorden: *waar blijft die persoon?* Dit geschiedde omtrent de Varkensmarkt, dicht aan de Nieuwe Haven.

Zij gingen voort en kwamen haast aan de Gerichtsplaats daar 2 brandpalen opgericht stonden waarbij en omheen een ontelbare menigte volk was vergaderd.

Hier gekomen zijnde klommen zij op de hoogte, of het opgerichte schavot daar zij op hun knieën God wederom in stilheid aanbaden. Hoewel Jan Woutersz alleen maar spreken kon omdat de mond van Adriaanken Jans nog met het voorgaande hout of gemaakt instrument, gestopt was.

Opgestaan zijnde maakte men gereedschap om Adriaanken Jans eerst te wurgen, waarop zij haar aan de staak knoopten. Toen zei Jan Woutersz: *dit is de dag der zaligheid*, enzovoort. Maar de Onderschout dat horende riep gestreng: *zwijg!* Waarop Jan Woutersz zei: *waarom zou ik zwijgen? ik spreek immers geen kwade woorden?*

Middelertijd werd Adriaanken Jans gewurgd. Die een korte tijd, volgens het getuigenis dergenen die het gezien hebben, vóór de verbranding met een rood onderroerke aan de staak bleef staan.

Daarna keerden zich de dienaars van de Justitie tot Jan Woutersz. die zich met blijde moed, ja met een lachend gezicht aan de andere staak die daar dichtbij stond, voegde. Waaraan hij vastgemaakt werd. En gewaar werd dat er enige van zijn mede geloofsgenoten om zijn einde te aanschouwen onder het volk stonden, tot wie hij zonder iemand te noemen overluid riep: *adieu en oorlof, mijn lieve broeders en zusters! Ik wil u hiermee de Heere bevelen, de Heere die Zijn bloed voor ons uitgestort heeft.*

Mitsdien haaste en bereidde hij zich tot de dood, bevelende God zijn ziel met deze woorden: *O God, die mijn Sterkte zijt, mijn geest beveel ik in Uw handen!*

Toen heeft men het vuur in het omstaande hout aangestoken en deze vriend Gods, zo het schijnt al levendig met zijn dode zuster heeft verbrand; tot grote droefheid van velen die daar rondom stonden, die met jammer over het aanschouwen hiervan, vervuld waren.

Dit is het einde van deze 2 lieve gunstgenoten des Heeren van wie niemand enig kwaad, rakende hun leven, van sprak. Maar die iedereen loofde wegens hun deugdzame wandel.

Nadere aanmerking rakende de dood van Jan Wouters van Kuyk en

Adriaanken Jansd. van Molenaarsgraaf.

Als deze 2 personen ter dood uitgebreid werden zo werd, als verklaard wordt, de zaalklok geluid. Zo deed men gewoonlijk over halsgerechtem die van stadswegen gedaan werden, waardoor veel geloop van het gemene volk ontstond naar de plaats der Justitie. De poorten van de stad werd toegesloten, of immers met wachten bezet zodat er niemand uit- of in kon geraken als met consent [toestemming] van degene die daar waakten. Welkers namen dan meteen opgeschreven werden nadat ze verklaring hadden gedaan waar ze vandaan kwamen en waar ze naartoe wilden.

Op de rechtsplaats die aan de Noord-West zijde van de stad dicht aan de waterkant was, gekomen zijnde en op de hoogte, of op het schavot geklommen zijnde, hebben enige onder de omstanders deze 2 vrome leden uit goede mening toegeroepen en hen vanwege hun vroomheid getroost in hen aanstaande dood.

Tot welke Jan Wouters zich keerde en hen tot verbetering des levens en tot het aannemen van het ware geloof vermaande met verklaring van hun beider wèl getroost hart en verlangen naar deze heilige offerande. Hierop werd hij door de Onderschout hard bestraft, hetwelk velen heeft verdrot en die noch niet tot de ware verlichting gekomen waren. Men trok hen beide, na de opperkleren, ook de schoenen van de voeten en men wierp die onder het gemene volk; dewelke juiste van zeker broeder Dirk Wouters geheten, opgeraapt en weggebracht werd. Terstond stelde men Adriaanken Jansd. eerst aan de staak. Zij werd zonder enig uitstel gewurgd. Hetwelk een zekere zuster der gemeente welks naam genoeg bekend is, die met de marktschuit van Rotterdam kwam aanziende en haar kennende, deed bezwijken. Zij kon derhalve de volgende dood van Jan Wouters niet aanschouwen. Hiermee heeft het zich toegedragen zoals eerst verklaard is. Middenerwijl luidde noch de Zaalklok tot omtrent de tijd dat de zogenoemde Justitie was geëindigd.

Wij hebben geen kleine moeite gedaan om ter secretarie hier in de stad Dordrecht de oude akten van hun examinatie en doods vonnissen te verkrijgen maar hebben die niet kunnen bekomen omdat ze niet meer voorhanden zijn. Ook zijn die nooit zo het zich laat aanzien in het ordinair is Crimineelboek dat wij tot dit einde doorzocht hebben, gesteld zijn. Ons vermoeden is, dat men deze vonnissen slechts op losse papieren gesteld heeft en in de Vierschaar opgelezen en daarna teniet heeft gedaan opdat er geen gedachtenis meer van zou overblijven; nadien de stad kort daarop van Politie en Religie scheen te zullen veranderen. Gelijk omtrent 3 maanden daarna door de komst van Willem de 1e, Prins van Oranje geschied is.

Evenwel zijn we niet ontbloot van andere wettelijke getuigenissen in deze zaak.

Johan van Beverwijk, 1e Medicijn en Schepen der stad Dordrecht schrijft daarvan in de bijgevoegde geschiedenissen over zijn beschrijving van Dordrecht in de Dordtse editie pagina 348 op het jaar 1572, aldus:

Binnen de stad zelf was gevangen, als voor een ketter aangeklaagd zijnde, een man van onbesproken leven en wandel gelijk ik verstaan heb van degenen daar hij bijgewoond heeft, met name Jan van Kuyk Woutersz. een kunstig glasschrijver en schilder.

De magistraat wel ziende hoe het onder het volk gesteld was, haastte niet zeer om zijn proces te maken. Ja de Schout Jan van Drenkwaerd Boudewijns. die nog jong en onervaren was, liet zich van hem uitschilderen in het wezen [figuur] van Salomo, daar hij zijn eerste vonnis uitspreekt. Maar de monniken deden niet dan heftig preken op deze slapheid en durfden wel van de stoelen roepen dat de Schout hem maar gevangen had opdat hij hem zou doen schilderen.

Zodat die arme man na veel pijnigingen om zijn meester en medestanders, te weten op de 28e maart anno 1572 op het Nieuwwerk met een vrouw van Molenaarsgraaf, Adriaanken Jansd verbrand is.

Tot zover Johan van Beverwijk.

Zodat de zaken van deze lieden dood vast en zeker is en ook van niemand die wij ooit hier in de stad gehoord hebben in twijfel werd getrokken. Waarmee de goedwilligen hiermee zullen vergenoegd zijn.

Rakende de personen die toen in de kamer van Justitie waren en overzulks over dit vonnis gezeten hebben. Deze waren:

Jan van Drenkewaerd Boudewijnsz, oud tussen de 29 en 30 jaren, zijnde toen Schout van Dordrecht.

Arend van der Myle, heeren Cornelisz., burgemeester der gemeente die omtrent het einde van anno 1570 afgegaan was en nu wederom op de 6e maart was verkoren..

Mitsgaders naar het recht van die stad 9 Schepenen.

1. Cornelis Heeren Hendriksz.
2. Adriaan van Moyebroek Heeren Govertsz.
3. Adriaan Konink Derksz.
4. Arent Hendriksz.
5. Gysbrecht Jansz. Thresorier
6. Michiel van Beveren Heeren Petersz.
7. Mr. Jan van Miylwijk Heeren Fransz.
8. Pieter Kool Heeren Huygensz.
9. Damas Heeren Woutersz.

is gesurrogeerd [plaatsvervanger] Jan Adriaansz.

Deze hebben wij getrokken uit het register van de Heere van de Justitie der stad Dordrecht in het jaar 1572 geregeerd hebbende volgens de aantekening van de voor gemelde Johan van Beverwijk in het aangewezen boek dat hij van de stads regiment handelt op het jaar 1572.

Maar of zij allen tegelijk in dit vonnis bewilligd hebben of alleen enigen, door de meeste stemmen onder henlieden, wordt niet uitgedrukt. Ook is ons daar weinig aan gelegen te weten; nadien het ons genoeg is, tot onze betering en stichting, verstaan te hebben het onwankelbare geloof en de volstandig geloof van de voornoemde martelaren die onder hen regiment geleden hebben.

Van de dood dezer vrienden zijn in die tijd 2 liedekens gemaakt waarvan onder andere deze woorden gezongen werden, rakende de oorzaak en de tijd van hun gevangenis:

*Terstond daarna zijn brieven gekomen,
Te Dordrecht aan den nieuwen Schout,
Die zeer jong is van jaren, etc.*

In het andere wordt van hunlieders dood dit gezongen:

*Adriaanken Jans is eerst omgebracht,
Hetwelk Schout Jan Drenkwaert heeft verzocht, etc.*

En een weinig daarna:

*Jan Woutersz. sprak, met goed bescheid,
Dit is de dag der zaligheid.
Zwijg, sprak den Onderschout.
Waarom zoude ik, zei hij 't spreken laten,
Mijn woorden zijn niet kwaad, noch stout.
Adriaanken look haar ogen voorwaar,
Om haren Bruidegom te behagen klaar;
Die rust nu in den Heere,
En is de pijn van den brand ontgaan,
Alleen door Zijn genade meer.*

*Jan Wouters heeft hen aan den paal gerecht,
Toen lachte hij van vreugd als een vrome knecht,
En beval zo God,
Zijnen geest in Zijner handen.
Die was zijn Toevlucht, Borg en Slot.
Oorlof! heeft gij geroepen aldaar,
Aan Broeders en Zusters in 't openbaar,
Met woorden zoet,
U wil ik den Heere bevelen,
Die voor ons heeft gestort Zijn bloed.*

*Deze 2 schaapkens zijn door, voort tempeest,
Wat heeft al hun lijden nu geweest?
Zij hebben de kroon
Der martelaren verworven,
Die hebben ze nu voor hun loon.*

Er wordt in hetzelfde liedekes ook vermeld hoe hun beider monden gestopt werden, hoe ze God aanbaden, hoe ze zich op de gerechtsplaats tot de dood voorbereiden etc., maar achten het vorige gezegde genoeg tot een memorie van hun offeranden.

Nadien ons alle brieven, testamenten en belijdenis tot 12 in getal van Jan Wouters van Cuijk alsmede een brief van Adriaanken Jans van Molenaarsgraaf met het antwoord van haar man J. A. van Dordt, ons ter hand gekomen zijn, dewelke wij doorgezien hebbende alle bevonden hebben volle heilzame en stichtelijke lering te zijn. Zo

hebben wij goedgeacht dezelve tot stichting en eeuwige geheugenis hier bij te voegen opdat van ieder mag gezien worden het levendig en werkdadig geloof waarop de voornoemde vrienden het leven gelaten heb.

Blz. 570

De 1e brief van Jan Wouters zoon aan zijn zwager en zuster.

2e brief aan zijn broeder en zusters.

3e brief aan de gemeente Gods van Dordrecht die alom verstrooid waren om het getuigenis van Christus.

4e brief aan zijn huisvrouw.

5e brief aan zijn vrouw en dochterke.

6e brief aan zijn enige dochter

7e brief aan zijn vader en moeder.

8e brief aan zijn behuwdzuster die nog onder het Roomse geloof leefde.

9e brief van zijn 3 jongste zusters.

10e brief aan zijn oudste zwager en zuster.

11e brief aan zijn jongste zwager.

11. Belijdenis des geloofs aan de Schout en de Raad die toen binnen Dordrecht residerende waren en met een korte verklaring hen tot hun boete vermanende.

De 1e brief van Jan Wouters zoon aan zijn zwager en zuster. Waarin verhandeld wordt hoe hij geëxamineerd en gepijnigd werd.

De overvloeiende genade Gods, de liefde van Christus en de medewerking van de Heilige Geest vermenigvuldigde altijd bij uwer liefden, mijn beminde zwager en broeder in den Heere en uw zeer beminde huisvrouw, onze lieve zuster, met alle vrome heiligen die ijveren naar de gerechtigheid, opdat door die ijver en lust Gods Naam groot gemaakt mag worden. Want die alzo zijn, die zijn een licht in de wereld, ze zijn hun naasten een blijdschap en een voorbeeld, want ze zoeken altijd hun naasten te behagen in 't goede tot verbetering, opdat zij met alle Godvruchtigen naarstige navolgers van Christus mogen zijn bevonden. Alzo doende heb ik hoop op den Heere dat wij allen zullen komen daar Christus onze Heere is. Dat is, Dezelfde die ons machtig maakt en het veld helpt te behouden, alzo men hierna lezen mag. Amen.

Na deze hartelijke groetenis uit reiner hart, kan ik onwaardige, en minste lid van Christus, niet laten een weinig te schrijven tot uw aller gedachtenis en uw allen tot troost en versterking. Want ik kan deze onuitsprekelijke blijdschap van de Heilige Geest niet alleen bij mij houden, maar ik moet uwer liefde wat meedelen. Maar hoe kan blijdschap een zonderling teken wezen als men de benauwdheid niet geproefd heeft? Maar ik onwaardige, heb zulks gesmaakt. De Heere moet daarin verheerlijkt worden. Amen.

Ten eerste. Als ik gevangen werd om de gehoorzaamheid van Christus werd mij mijn geloof afgevraagd, hetwelk ik plat uit beleden heb. Maar daarna vroegen ze mij naar sommige namen, te weten naar mijn huisvrouw, mijn moeder, mijn meester en die mij gedoopt en getrouwd heeft; en naar meer andere dingen. Daar ik op antwoordde, dat ik in mijn hart besloten had niemand te noemen want ik moest voor mijzelf verantwoorden en ik wilde geen verrader zijn. De Schout dreigde mij, hij zou het mij wel doen zeggen ik u enz.

Als ik daar al die tijd in de koude winter had gelegen, werd ik op een zaterdag na Petrus' dag op de pijnigingszolder gebracht. Daar stonden de instrumenten klaar. De Schout vroeg ten eerste en vooral naar mijn meester en verder naar de andere. Hij zei, ik zou dan ook nog moeten zeggen, hetgeen dat hij mij zou vragen.

Men bracht mij, mijn dreigde mij en zei: hoewel wij het meeste alles weten en uw meester mogelijk al weg is, zo wil men het nochtans uit uw mond horen. Dus laat uw leden nog niet breken maar zeg het met gemoede, of anders zullen wij u de scherprechter overleveren dan zult gij 't moeten doen. Als zij nu niet van mij konden verkrijgen zo werd mijn bovenlichaam ontbloot in de bittere vorst, de handen gebonden op mijn rug en aan een zolder vastgemaakt en mijn voeten ook gebonden. Zo werd ik met verbonden ogen aan mijn handen opgerekt, als ik gesmeekt was om mijn schone handwerk. En hij zeide, dat ik toch mijn leden zou sparen en mijn leden die mij God gegeven heeft; want ik heb de macht niet van één haar op mijn hoofd, enz.

Als ik nu steeds stilgezwegen heb, zo werd ik gegeseld met roeden; en de slagen kwamen meest al op mijn buik. Als ik nu aldus getrakteerd werd, werd ik neergelaten en wederom gevraagd. Maar zij kregen van mij niets - de Heere zij geloofd - al was dat ik die bittere dronk al weg had.

Toen werd ik wederom opgehaald en gegeseld gelijk tevoren. O vlees, gij moet nu lijden, dacht ik. En aldus in het lijden hangende, liep er een hellebaardier van de zolder en zei: ik zou wel eerder dood wezen dan de man; omdat hij maar stond en het aanzag.

En als ik nu nergens op geen antwoord gaf, zo sprak de scherprechter: hoe, geeft u mijnheer geen antwoord? Antwoord mijnheer; of hebt u een stomme duivel?

Men vroeg mij, of ik mij wilde beraden tot 's maandags dat ik hen dan in alles de waarheid zou zeggen; zo zij dat noemen.

Ik zweeg stil en dacht, waarom wil ik mijn beraad nemen? Ik wil u toch niets zeggen.

Ik bad bij mezelf dat de Heere mij toch niet zou laten verzoeken boven mijn vermogen. Ook riep ik de Heere openlijk aan en bad, dat Hij het hen wilde vergeven.

De cipier meende eens, dat ik van mijzelfen was, maar ik weet daar niets van.

De scherprechter liet zich indenken, hij zou het mij wel doen zeggen. Hij had er zoveel van ons volk onder handen gehad, die het nog ten laatste al zeggen moesten. Maar de getrouwe Noodhelper die bewaarde mijn mond. En ze lieten mij los en stelden het uit, dat ik mij bedenking zou tot des maandags. Maar als ik het dan nog niet deed, dan zouden ze wonderlijk met mij omgaan. Zij dreigde mij zozeer, dat het deerlijk was om te horen. Ze zeiden, dit waren nog van de minste, het was nog maar kinderspel bij de andere toekomstige tormenten.

Maar als ik mezelf bezag, toen zag ik mijn lichaamsbloed van het geselen; want dat was wel mede de meeste pijn. Ik dacht, is dit nog kinderspel?

De cipier liep af en zeide tegen zijn huisvrouw: we zullen de man nog dood pijnigen.

In het kort, ik was zo getrakteerd dat men mij moest kleden en ontkleden. Het vuile vlees had dat al weg; dat mij zo dikwijls heeft bedroefd; en dat wilde altijd de kromme weg in om zijn lusten te boeten; het had nog wel meer verdiend!

Als dit des namiddags geschied was, zo kon ik 's nachts niet wel slapen, maar ik telde de klok de gehele nacht en ik steende die nacht zeer deerlijk.

Maar daarna kreeg ik een grote vreedzame vreugde en blijdschap des Heiligen Geestes. Zo groot dat ik het moeilijk kan schrijven omdat de Heere mijn mond zo trouwelijk bewaard had en mij niet heeft laten beschaamd worden in mijn betrouwen; die ik arme slechte knecht had eer ik in banden kwam. Maar daar heeft de Heere mij onwaardige beproefd. Geloofd moet Hij wezen, eeuwiglijk!

Als nu mijn passie vermaard werd door de stad waren er wereldse lieden die zich verblijden dat ik mijn mond bewaard had. En is het dat zich zulke mensen kunnen verblijden, hoeveel te meer zullen zich verblijden de Godvruchtigen en God loven.

Voorts, de toekomende bestelde dag aankomende maakte ik mij daartoe vast gereed en smeekte tot mijn God dat Hij toch mij onwaardige niet wilde kastijden naar mijn zonden, naar Zijner gerechtigheid, maar naar Zijn Vaderlijke barmhartigheid; dat Hij wilde mijn mond bewaren en in de pijn verlichten, gelijk Hij de eerste keer gedaan had.

Als nu de ure aangekomen was, zo was mijn vlees bevreesd, mijn ziel beangst, want het had het geproefd. Maar ik trooste mijzelf zoveel als ik kon, denkende: *Gij zult hiernamaals niet lijden wat eeuwig duren zal; en dit is maar een weinig tijd.*

Als ik nu op de pijnzolder kwam 's dinsdags, (het schortte een dag), zo werd mij gevraagd, hoe dat ik mij bedacht had?

Ik zei, dat het mijn consciëntie niet vermocht. Ik kon niet doen hetgeen dat zij begeerden.

Ze zeiden: gij moogt het wel; wij nemen dat op ons.

Ik zei: een iegelijk moet voor zichzelf staan.

Ze zeiden: hoe kan uw meester bezwaard worden of uw huisvrouw, want die zijn toch al weg. Wat kan de plaats schaden waar gij gedoopt zijt?

Ik denk, zei de Schout, dat het tot uw meester geschied is. Dan niet wel weet ik, zei hij, wie u gedoopt heeft en getrouwd heeft; die zijn uit's Konings land want het is zo lang geleden.

Des secretaris' knecht zeide ook tot mij: wat wilt gij het toch inhouden; de pijnen vallen te groot en in 't einde zult gij het toch doen gelijk als die van Breda.

Hun besluit was dat ze mij een geleerde zouden toezenden die mij met de Schrift zou bewijzen of onderwijzen dat ik het wel doen mocht.

Als zij nu bijeenvergaderd waren op een andere plaats, vraagde de Schout waarin dat ik bezwaard was?

Waarop de Gardiaan [overste-wachter] zei: gij moogt het wel doen; en noemen uw naasten; want zo gij het rechte volk zijt, zullen zij dan met u de kroon der martelarisatie ontvangen. Maar nadien gij dat niet zijt, zo haat ook de bozen, gelijk ook God de bozen haat.

O gruwelijke uitleg! Welke beduidenis alle tot verscheuring loopt. Och Heere God, wil hun hart bekeren, die zo dorsten naar onschuldig bloed. Als wij nu niet accorderen, zijn wij gescheiden.

De dag daarna, dat was woensdag, werd ik wederom voortgebracht en mij werd weer gevraagd zoals tevoren. Ik zei, dat ik het niet doen kon. Mijn consciëntie was mij daarin te machtig, zo ik dat deed. Mij dunkt dat ik altijd ongerust van hart zou wezen. Aldus heb ik liever te sterven met een gerust hart dan te leven met een ongerust hart. De Schriftuur leert ons: doet de mensen also gij wilt dat u geschiedt; heb lief uw huisvrouw; heb lief uw naaste als uzelf.

De Schout ze: gij hebt uw naasten liever dan uzelf.

Ik antwoordde weer: dat men 't leven zou laten voor zijn broeder.

Als ze nu veel woorden met veel bidden, mij met veel bedreigen, niets uit mij kregen zo heeft mij de scherprechter wederom aangetast. En ik viel mijn God wederom te voet, gelijk tevoren in de eerste strijd.

Daarna werd ik ontkleed en de handen op mijn rug gebonden en ik werd vastgemaakt, opdat ik het toch nog doen zou. Aldus werd ik opgetrokken maar ik werd beneden niet vastgemaakt; ik meende op de pijnbank gelegd te worden.

Als ik nu opgehaald was en dat ik naar hun wil niet kon antwoorden, - want het zaad Gods bleef in mij, - zo geselde hij mij op dat gebroken vel hetwelk mij hertelijk zeer deed. Hij zei: ja, hoe past u dat? Zo zal ik u de oude wonden weer ophalen; hij en

bedreigde mij wonderlijk. Toen liet hij mij weer neder en stelde mij voor de heren op de pijnbank, zittende met verbonden ogen tot een Ecce homo. En hij vroeg mij, of ik het mijne heren nog niet wilde zeggen?

Als ik antwoordde dat ik het niet kon doen, haalde hij mij wederom op hetwelk mij grote pijn was. Maar als hij mij zo schokte en de koorden schudde, dat was mij nog meerder pijn. Als ze nu niets van mij kregen, hebben ze mij neergelaten en mij wederom mijn beraad gegeven tot de andere dag.

Maar in het hangen zei de Schout: gij hebt een zo liefelijk aangezicht als een Engelen aangezicht, maar uw hart is harder dan Farao's hart. Ik zei: het is alzo niet. Dat zal de Heere nog wel openbaar maken. Ik heb in mijn eenvoudigheid mijn zaligheid gezocht. En als de scherprechter mij weer begon te kleden, zei ik tot hem: och vriend, hoe hebt gij mij getrakteerd; gij hebt een schelm een lange tijd zo niet getrakteerd die het zolang uitgehouden heeft als ik.

Toen antwoordde hij: die zeggen het wèl luid, maar gij wilt het niet zeggen; en het is koud weer. Het kan zo haast niet komen.

De Schout dit hoorde, zei hij tot mij: gij zijt erger dan een schelm, want die hebben gezondigd maar gij zijt van God afgegaan en hebt Hem verzaakt; daarom verlaat Hij u in de nood.

Ik zei: is het zo, dan ben ik een arm mens, maar ik hoop anders.

Ja, zei hij, gij zijt een verdwaald schaap, de wolven hebben u weggenomen en verscheurd, enzovoort. Hij zei mij ook, dat wij-lieden niet gedoopt worden of men moest ons eerst beproeven tussen 2 naakte vrouwen.

Ik zei, dat bij ons zoiets niet bestond.

Men droeg mij ook voor van David Joris.

Ik ontkende hem met al zijn aanhangers.

De scherprechter zei ,dat wij een geloof hadden dat de kinderen die in hun's moeders lichaam sterven niet zalig mogen worden.

Ik zei daar neen toe.

De andere zeide: wij moesten een pond groot geven als men ons doopte; wij hadden het, of we hadden het niet. Ik meen dat dit de Schout dit zei. Want hij zei nog zoveel meer; dat men in de kerk maar 3 stuivers geeft of daaromtrent als men een kind laat dopen.

Ik zei daartoe ook neen.

Och, och, ergernis, wat hebt gij al aangericht waardoor dat de onschuldigen tot lijden gekomen zijn. Dan, de bozen nemen haast oorzaak al zouden ze valse getuigen horen gelijk als het over onze Heere Zelf en over Stefanus geschiedde. Somma, de versmadelijke redenen zijn te overmatig veel geweest. Ja ik vermoedde dat sommige der smadelijke redenen en dreigementen bijna zoveel wezen zou als de tormenten.

Daarom is geduldigheid in het bijzonder van node om in deze strijd te overwinnen. Daarom mag Christus wèl zeggen: *Leer van Mij dat Ik ootmoedig en zachtmoedig van harte ben en gij zult uw zielen rust vinden.* Dat dit een gewisse lering is, heb ik nu in kracht. Hij, de Heere zelf van de hemel, Die alle mensen te machtig was, heeft de schande, versmaadheid en verachting geleden en alzo Zijn eigen rijk ingenomen; hoe zouden wij het dan niet verdragen, die toch maar een weinig tijd overheerd worden van onze vijanden?

Daarom bid ik onwaardige, alle Godvruchtigen dat gij niet vergeet altijd te leren van Christus, dat Hij ootmoedig en zachtmoedig van hart is. Bezit altijd uw ziel met lijdzaamheid; zo zult rust vinden. Want lijdzaamheid is onze sterkte. Lijdzaam te zijn is een kostelijk ding en alzo op de hulp des Heeren te wachten. Want een het boek Proverbia (Spreuken 16) staat, dat een lijdzame beter of meerder is dan een sterke.

Neem tot een exempel Abraham, Jakob, Mozes, de drie jongelingen, Daniel, de 7 gebroeders met hun moeder (de boeken der Makkabeeën) Job, de profeten en het einde van onze Heere.

Aldus mijn allerliefste, vertrouwt God en gelooft aan Hem, Hij zal u wel helpen, want Hij zulks beloofd heeft. Maar vertrouwt gij Hem niet, bedenkt, of gij ook wel gelooft dat God almachtig en waarachtig is. Gelijk gij geloofd dat Hij door Zijn woord hemel en aarde, de zee en al wat daarin is, geschapen heeft. David getuigt, dat hij een God is die gaarne helpt, daar Hij zich in verblijdt. Hij zegt nog, dat Hij is een Schild is van al degenen die op Hem betrouwen. Ja Zijn engelen legeren zich om ons, om te bewaren. Maar als men het Hem niet toevertrouwd, hoe zal Hij ons dan helpen?

Als ik nu ging wederom wachtende was op de ure van mijn verzoeking, bad ik onwaardige, de Heere mijn Toeverlaat, dat Hij mij ook toch ten derde maal wilde bewaren gelijk Hij door Zijn genade tot tweemaal gedaan heeft. Opdat ik toch niet beschaamd zou worden en dat ze mijn roem -dat is het goede opzet mijns harten in den beginne - niet benemen zouden. Opdat ik toch het geloof mocht behouden in een reine consciëntie. Zo hoop ik Uw heilige Naam te loven, te prijzen en groot te maken, de vromen heiligen tot blijdschap, de zuigelingen tot troost en een zoete reuk des levens dat welriekende, dat zij dan daardoor ververst, verkwikt en versterkt mogen worden om des te vrijmoediger te worden in de waarheid. Dit toch is het allersterkste en zal altijd overwinnen; en niet achten wat ons de mensen aandoen die als hooi vergaan moeten; nadien dat men openlijk bevindt, dat des Heeren handen niet verkort zijn maar altijd de vromen bijstaan, zoals David getuigt.

Want lieve Heere, als ik niet vroom bleef, wat een grote droefheid zou dat wezen voor de jonge zuigelingen? En wat zou het een grote lastering wezen! Ik bid U, o hemelse Vader wil U over mij arme, zondige mens ontfarmen en neem de rest van deze kelk van mij, indien het mogelijk is. En is het niet mogelijk, zo geschiedde Uw wil alleen. Heere, help mij het veld behouden, want Gij weet hoe de slagen der mensen smaken. Ik geef mezelf over in Uw handen al is 't dat zij mij wonderlijk dreigen, zij hebben de macht niet om een haar op ons hoofd te krenken of Gij moet het hen eerst toelaten. En Uw heilige wil geschiede tot mijn zaligheid. O Heere, reken hen toch de misdaad niet toe.

Als ik nu alzo bereid had, hoorde ik dat ze onze beminde zuster, [**Janneken Jans**] mijn medegevangene pijnigden. Ik dacht dat zij ook opgehaald zou worden en wederom neergelaten als zij niets zeggen zal en dan wederom opgehaald en naar beneden gehaald en aan de voeten ook vastgemaakt. Als zij nu de benauwdheid wat geleden had zo is ze weer neergelaten en werd afgedragen.

Toen dacht ik, nu is 't mijn beurt, nu zullen zij mij arm slachtschaap kudde uit de kooi komen halen. Alsdus verwachtende, troostte ik vast mezelf bedenkende, hoe haast is de mens ontmaakt! Want mij dunkt dat ze nauwelijks 1/2 uur lang de torenmenten geleden heeft.

Als ik aldus met Abraham, mijn enige zoon - dat is mijn vlees -, overgegeven had zo voorzag het de Heere zeer snel en veranderde mijn druk in grote blijdschap.

Ten eerste daardoor dat de Heere dat zwakke schaapje ook haar mond had bewaard en ten andere dat het schijnt dat ze met mijn lijden verzadigd zijn, dat ik geleden heb voor mijn offerande.

Dit heb ik geschreven niet om ulieden te verslaan maar daarom dat gij heiligen Gods, u met mij in de Heilige Geest zou verblijden en voor mij de Heere helpen danken, dat

Hij mij zo getrouw geholpen heeft; en dat gij moogt bekennen hoe wonderlijk dat God werkt in Zijn uitverkorenen. Gelijk ook een vrome getuigen van Christus, **Karstiaan L.** die aan ellendige betuigd heeft in zijn brief en **Joris de Verver**. Dewelke met mij alhier een getuige der waarheid geweest is. En wilde niet noemen die dood waren, want hij zei in zichzelf, *komt de duivel op een trap hij komt wel hoger*.

Och, mij dunkt, dat men zijn kracht wel wat daardoor verliest. Want ik dacht, al kennen ze mijn meester niet, en al weet ik ook wel dat hij weg is, met mijn lieve beminde huisvrouw en meer anderen, zo zouden ze toch niet tevreden zijn. Ze willen toch aan het pijnigen en ik begeer het een met het ander te zwijgen. Het zal nu kennelijk worden hoe dat de Heere helpt degenen die op Hem betrouwen.

Och wat een deugd is de overwinning door Christus! Nu is mijn geloof in Christus beproefd, mijn vreze Gods en mijn betrouwen dat ik had al eer ik in banden kwam; mijn liefde tot God en Zijn heilige gemeente gelijk het goud in 't fornuis en op de toetssteen. Want andere beproevingen is al redelijk wel te dragen wanneer men genoeg heeft men gaan mag waar men wil. Maar als men met Job aan de huid aangetast wordt, de huid gebroken wordt dat er het bloed navolgt en over 4 dagen wederom vernederd, ... dat treft aan de ribben.

O gij dochter Sions, gij Bruid des Lams wees niet verslagen. Het Lam zal de strijd wel winnen. Heb toch goeden moed in de korte strijd die u voorgelegd is. Want de overwinnende is het alles beloofd. Die getrouw blijft tot den dood toe, zal ontvangen de kroon des levens. En zal de eeuwige dood, de eeuwige pijn niet smaken. Mijn tormenten weet ik niet dat over 2 uren in alles geduurd heeft, maar het dreigen, het verachten en het kwellen dat heeft wat langer geduurd.

Mijn allerliefste, is dit niet een kleine kwelling? Zou men daarom de waarheid verlaten? Zal men daarom den Heere verzaken en bezwaren zijn consciëntie, met namen te noemen? Ja, daar men dikwijls nóg evenwel aan het lijden moet. Och neen, de Heere voert zelf de strijd voor ons. Hem zij alleen de prijs in der eeuwigheid. Amen.

Aldus gij beminde en Gods heiligen, gij die des hemels roeping deelachtig geworden zijt door Jezus Christus, wil toch niet versaagd zijn, noch ook niet vrezen voor degenen die het lichaam doden, want aan de ziel hebben ze niets.

Ik onwaardige, heb ulieden te hulp des Heeren aanbevolen daarom geef ik getuigenis van Hem, dat Hij een getrouwe Helper in de nood is; gelijk van Hem geschreven staat: *ja, al ware het*, zegt Hij door de profeet, *dat een moeder vergat de zoon van haar lichaam, die zij gebaard heeft, zo zal Ik u nochtans niet verlaten, noch vergeten*.

Hierop, gij allen die des Heeren beloften gelooft, houdt toch sterk aan. Och dat toch niemand uitversaagdheid enige beroeping of behulpzaamheid der heiligen achterhoudt, naar het vermogen; want niemand mag zichzelf leven of zichzelf weigeren opdat altijd het werk des Heeren met een lust mag voortgaan. Wilt elkanders lasten helpen dragen. Als het zo gaat dan is er blijdschap. Dan mag het werk zonder zuchten voortgaan. En weet zo wat een iegelijk goed doet, dat zal hem volgen.

Houd mij ten goede dat ik in het gemeen schrijf. Ik hoopte dat de kleinhartigen hierdoor wat moed en vertrouwen zullen krijgen door mijn banden. Ja, ik hoop dat de bedrukten wat vrolijker zullen worden omdat men zo grote hulp bij den Heere vindt, die men nochtans niet ziet. Want ik getuig ulieden met de apostel: al is 't dat de uitwendige mens vergaat, zo wordt nochtans de inwendige mens van dag tot dag vernieuwd. Want onze druk, die tijdelijk en licht is, brengt een eeuwige en over de maat gewichtige heerlijkheid; ons die niet zien op hetgeen dat zienlijk is maar op hetgeen dat onzienlijk is.

Nu weet ik hiervan ditzelve te schrijven en de getuigen, dat het lijden licht is omdat het kort is. Want toen al mijn tormenten over waren, weet ik niet dat ik zoveel pijn had daarna, als ik een tijdlang van een kleine zwering geleden had. Daar mijn lieve huisvrouw wel vanaf weet. En dat moest ik verdragen; en ik vond geen belofte om des verdragenswil. Maar als wij dit lijden verdragen om *des Heeren wil*, zo kunnen ons alleen principale beloften toekomen. Ja, daar zijn geen heerlijke of grote beloften dan deze, te weten die zich tot het lijden van Christus begeven en door Christus overwinnen, dien is de kroon des levens beloofd. En het is ook een getuigenis in onze harten dat wij geen bastaarden zijn. Ja, wij zullen van Christus zelf geëerd en gekroond worden.

Tot deze heilige staat ken ik mezelf onwaardig, maar nochtans acht de barmhartige, de goede God mij daar waardig daartoe om deze versmaadheid te dragen om Zijns Naams wil. Geloofd moet Hij wezen in der eeuwigheid. Amen.

Hiermee wil ik dit eindigen, u biddende, houdt mijn eenvoudig schrijven ten goede. En ik wil u altezamen, inzonderheid mijn allerliefste zwager en allerliefste zuster de Heere bevelen die machtig is in ulieden altezamen te volbrengen dat goede werk dat Hij nu begonnen heeft opdat gij een vol loon ontvangen moogt bij Jezus Christus onzen Heere. Daar wil ik voorheen mij, en ulieden aldaar verbeiden, opdat wij dan te samen in de eeuwige vreugde mogen leven. Hiertoe geve de goede God Zijn genade, opdat toch niemand van deze kleine kwelling de weg des eeuwigen levens verlate en also dan de vreesachtigen en versagende knechten gelijk worden, die in de strijd met Gideon niet mochten optrekken; die niet geloven in God noch kunnen bezegelen dat God getrouw, almachtig en waarachtig is. Want dezulken is in de Schriftuur beloofd, dat is kenbaar, teweten de eeuwige pijn, de tovenaars en afgodendienaars gelijk. Wat zal het dan baten dat men de Naam van een christen gedragen heeft als men niet volstandig blijft? Dan moet men met schande vergaan, gelijke 10 ongelovige verspieders. Wat baat het dat men uit Egypte verlost is als men niet gelooft? Want de ongelovige worden allen tot niet gebracht. Wat heeft het ook Lots huisvrouw gebaard dat ze uit Sodom was gegaan? Want ze zag weder terug.

Daarom, gij beminde Gods, heiligen altezamen, strijdt vroom voor de waarheid tot de dood toe. Hebt toch altijd goeden moed in u. Dan zal de Heere uw strijd volvoeren en zult u dan, zo gij met lijdzaamheid daarop wacht, in het einde u verblijden, gelijk ik nu doe. Tot een bevestiging der waarheid leest de Heilige Schrift. Daar vindt ge hoe de Heere voor Israël, voor Daniel, voor Gideon, en Josaphat en voor meer anderen gestreden heeft. Dewelke toch weinig volk hadden, nochtans was er zoveel volk verslagen dat ze in die dagen de roof niet konden wegnemen.

Verder is het nodig en zeer profijtelijk, dat men troostelijke brieven schrijve en aan de ellendige verlatene bestelt. Want ze worden daar zeer door getroost. Een iegelijk doe zijn naarstigheit daartoe, zoveel als mogelijk is en praktiseert daar uw best om. En bidt de Heere om bekwame middelen, buiten iemands verkorting, des gelijks ook om hen te bezoeken. Maar vooral gestadig voor hen te bidden, heilige handen met Mozes opheffen, totdat de strijd uitgevoerd is en overwonnen hebben tegen hun vlees, tegen de prikkel van zonde en tegen de regenten der duisternis dezer wereld, daar de satan zijn werk in heeft.

Daarom, een iegelijk neme het ter harte wat de apostel zegt: *gedenk de gevangenen alsof gij mede gevangen waart*. Als het ene lid lijdt zo leidden de andere leden ook. Hiermee adieu alle Godvruchtigen op deze aarde; hebt toch een goede moed, want moed verloren is de krijg verloren. Zijt allen in den Heere van mij hartelijk gegroet.

Maar inzonderheid mijn allerliefste zwager en zijn beminde huisvrouw. Ik bedank u hartelijk van al uw grote vriendschap.

Begonnen de leste donderdag in februari en geëindigd de 1e maart. Ik onwaardige, draagt de littekenen des Heeren boven beide mijn handen en op mijn lichaam. *Geloofd moet zijn de Naam des Heeren, eeuwiglijk.*

Bij Jan van Kuijk, gevangen liggende op de Vuylpoort om des Evangelium's gehoorzaamheid's wil.

Ik heb tegen de cipier gezegd: al was dat ik met mijn vuist de Gioel in stukken kon slaan, zou ik het niet begeren te doen, omdat hij om mijnentwil niet in last zou komen.

Bladzijde 598

12a. Een belijdenis van mijn geloof

**Aan mijn eerwaarde heer de Schout en mijn eerwaarde heren de burgemeesters,
Schepenen en de Raad der stad Dordrecht.**

Met een korte verklaring hen tot boete vermanende

Ik, Jan Woutersz uw gevangenen niet om enig kwaad maar om mijns geloofs wil, dat voor mijn God nochtans recht is.

Ik wens ulieden gij dienaars Gods, dat Hij ulieden allen geve een gelukkig, vreedzaam, gezond lang leven en verstand om uw ambt recht te gebruiken om de kwaden, dat zijnde kwaaddoeners, te straffen en de goeden te beschermen.

Verder zo is de oorzaak van mijn schrijven, dat ik mijn geloof beleden heb in 't kort maar de verklaring daar niet bij heb gedaan. Daarom stel ik dit om mijn eerwaarde heren niet wederom te eisen en moeite aan te doen. Ik belijd, dat ik een ijverig Papist geweest ben in mijn jonkheid, hetwelk mij van harte leed is. Want daar kwamen geen goede vruchten uit mij.

Daarna heeft God mij mijn blinde ogen geopend om de stomme afgoden niet meer te dienen maar alleen de levendige God die mij geschapen heeft. En Hij heeft mij arme zondig mens, geopenbaard en geschonken het geloof der waarheid waar men door zalig wordt. Datzelfde geloof is, gelijk de Heilige Schrift zegt. Dat geloof en de inwendige doop heeft mij gedreven tot gehoorzaamheid aan Zijn woord, om Zijn gerechtigheid te vervullen. Zo belijd ik, dat ik mij heb laten dopen op mijn geloof en dat met verlangen, naar het bevel van Christus. Verzakende de duivel, de wereld, de paus en zijn aanhang. Beken alleen Christus Jezus voor de Weg der waarheid en het Leven; en geen andere naam is er gegeven aan de mensen daar men door zalig mag worden, dan door Christus alleen.

Verder belijde ik, dat het gewis is, dat der Papen en alle geschoren gebruik, is mede een ruime weg tot de verdoemenis. Het zijn instellingen van mensen, Gode een gruwel. En plantingen die onze hemelse Vader niet geplant heeft. Daarom zijn ze ook vervloekt. Want daar mag geen ander fundament gelegd worden, dan er gelegd is, dat is Christus alleen. Die zich onderwinden Pauselijke aanhangers en leidslieden te zijn, dat zijn blinde leiders. En als een blinde zegt Christus, de ander leidt, dan vallen ze beide in de put. Allen die het niet geloven wil, of het niet kan om zijns zelfs zonden wil, die zal het nochtans na de dood in de pijnen moeten bekennen. Daarom, doet nu oprechte boete.

Verder mijn eerwaarde heer Schout, die meent dat ik dwaal, of dat mijn geloof niet deugt. Daarop antwoordde ik: was het alzo, dan zouden mijn vruchten kwaad zijn. Hetwelk gaat altijd boven de bekentenis. En ik heb er zoveel jaren van mijn jonkheid met Gods hulp in gewandeld tot nu toe; naar mijn zwakheid en mij van alle kwade gezelschap gewacht, naarstig in de stilheid mijn brood gewonnen, mijn eigen brood gegeten, daar ik nu uitgehaald ben alsof ik een moorder was.

Och Heere, vergeeft het hun want zij weten niet wat ze doen; ik vergeef het hen.

Och mijn lieve heren doet boete. Want wie ons aantast, die tast de appel mijns Gods ogen aan.

Nog belijd ik, dat ik bij de vergadering der gelovigen geweest ben, zo dikwijls dat ik het niet tellen kan. Want de opperste Koning heeft ons een belofte daarin beloofd, zeggende: waar 2 of 3 in Mijn Naam vergaderd zijn, daar ben Ik in het midden. De apostel gebied van zijnentwege, dat wij onze vergaderingen niet zullen verlaten maar elkander vermanen, tot opwekking der liefde en goede werken.

Ik belijd dat ik in geen vergadering ben geweest om iemand te krenken (gedenkt na).

Ik belijd dat ik tot der Papen biecht en hun sacrament in vele jaren niet geweest ben omdat ik daarvan niet houd. Daarbij belijd ik dit, dat ik een zondig mens ben en behoef alle dagen mijn zonden te belijden voor mijn God en dagelijks aan de zonden te sterven, dagelijks meer en meer. Dat houd ik voor de beste biecht.

Maar het sacrament beken ik te zijn van een gebakken koekske en wijn, totdat het van de voornoemde of van de mens verteerd is; en anders niet. Maar niet voor Christus vlees en bloed. Hij komt niet meer in zondaars handen. Hij woont niet in tempelen met handen gemaakt maar in de hemel. Vandaar zal Hij komen oordelen de levenden en de doden; dat zijn de gelovigen en ongelovigen.

Maar ik belijd, dat ik met het broodbreken van Christus, het gebruik der apostelen onder de gelovigen wel tevreden ben; tot een gedachtenis des lichaams en bloeds van Christus. En dat niet met dronkaards, hovaardigen, vechters, overspelers, doodslagers, afgodendienaars, hoeren en boeven, enzovoort.

Nog belijd ik, dat ik mijn huisvrouw getrouwd heb niet in het heimelijke dat het niemand zien zou, maar voor Gods gemeente. Want eerlijk is het huwelijk. God zal de hoerenjagers en overspelers straffen.

Och, mijn God rekt die geen zonde toe die mij daarvan genomen heeft, want de kelk valt mij bitter van vrouw en kind te scheiden, dewijl wij elkander zo liefhebben.

Ook belijd ik dat mijn kind van geen Paap noch van iemand gedoopt is; want daarmee zou ik dat heilig bloed van Christus verachten.

Maar dit is mijn gewis geloof, dat Christus voldaan heeft voor de kinderen en dat niemand Christus' Doopsel toekomt dan die van gehele harten geloven, zoals Cornelius met zijn familie en Paulus en meer anderen. Van dit voorgeschreven geloof ben ik door de genade Gods gewis en weet vast, dat er geen ander is nog komen zal. Ik heb mij niet in de wind gefundeerd, maar alleen op de grond der Apostelen en Profeten daar Christus de Hoeksteen van is. De kwaden tot ergernis en de goeden tot bescherming en zaligheid.

Moet ik onschuldig om dit onvervalste geloof lijden, zo mag ik denken, het is mijn Heere Jezus Christus, wiens knecht ik arm zondige mens ben, niet beter geschied van de overheid die toentertijd waren en dat door aandringen van de geleerden.

Och mijn eerwaarde heren, doet toch boete, betert uw leven in dezen.

En ik verkondig ook boete [te doen] al mijn heren die nog in leven zijn en schuldig zijn aan het onschuldig bloed van Joris de V [hij bedoelt **Joris Wippe, die anno 1558 te Dordrecht gedood werd**] die kortelijk voortkomen zal, blinkende in Gods heerlijkheid met grote blijdschap. Want de dag van de opperste Rechter is voor de

deur. Dat blijkt aan pestilentie, dure tijd, geruchten van oorlogen en veel andere tekenen meer.

Och mijn eerwaarde heren, zijt hartelijk gewaarschuwd voor uw toekomend ongeluk, want uit liefde en vriendschap is het geschied en niet uit bitterheid. Want het is toch zonder alle twijfel, wij moeten allen voor de opperste Rechter verschijnen. Dan zal elk rekenschap voor zichzelf doen en ontvangen naardat hij gedaan heeft. Daar zal geen onschuldige nog leedwezen hebben. Och, denkt na, korts zal het geschieden; dat mag niemand voorbij.

Verder heb ik mijn eerwaarde heer de Schout niet geantwoord op al zijn vragen; en begeerde van mij dat ik de waarheid zeggen zou. Hetwelk ik in de bekentenis van mijn geloof gedaan heb, daarvan ben ik gewis. En de andere vragen durf ik niet beantwoorden want Christus heeft mij geleerd: doet een mens als gij wilt dat u geschiedt. Heb lief uw naaste als uzelfen. Hebt uw vrouw lief, eert uw ouders, enz.

Uit deze mening heb ik het gelaten. Daar zal mij mijn Opperste rechter gelijk in geven. Daarvan ben ik gewis, als wij samen zullen verschijnen voor Zijn rechterstoel. Want ik heb het niet uit kleinachting van mijn eerwaarde heer de Schout gedaan.

Ook heb ik de presentatie, van u geleerde, afgezegd, want ik ben van mijn geloof zo zeker, dat al degenen die mijn geloof tegenspreken, dwalende zijn. Daarom verstaat het niet zo, dat het uit mijn eigen stijfzinnigheid voorkomt, maar uit de vastheid van mijn geloof.

Ten laatste, handel met mij onschuldige, barmhartiglijk en gedenk dat ik ook een mens ben. Want na dezen tijd zal een oordeel gaan zonder barmhartigheid over diegenen die geen barmhartigheid gedaan heeft.

Ik belijd één Heere, één geloof, één God, één Vader van allen, Die is boven allen en in alle gelovigen. Ik geloof alleen dat de Heilige Schrift zegt; niet dat de mensen zeggen. Vaarwel.

Geschreven in mijn banden

Bladzij 582

5e brief van Jan Wouters aan zijn huisvrouw en dochterke in 't algemeen

De ondoorgrondelijke genade en barmhartigheid van onze hemelse Vader en de overvloedige liefde van onze Heere Jezus Christus en de medewerking van Zijn Heilige Geest, vermenigvuldige altijd bij uwer Liefden, mijn uitverkorenen op aarde, tot vertroosting in uw pelgrimage, tot volstandigheid en versterking van uw geloof, tot Gods prijs en tot zaligheid van uwe zielen, opdat gij allen tijd een licht mag zijn in deze wereld.

Ook u, lieve enige dochterke, en uwen naasten in het goede tot verbetering, opdat gij altijd de vruchtdragende rankjes gelijk mag zijn; want daartoe zijn alle gelovigen gesteld als een ander afneemt, moede en onlusten wordt, neemt gij altijd toe. Laat uw toenemen openbaar worden voor God en de mensen, wetende dat u die goede werken volgen zullen. En het zal een sieraad uws Bruiloftskleed wezen als gij voor de Alleropperste Bruidegom zult verschijnen; als die tragen, die slapers, die wel wakker zijn om het vergankelijke al te zeer zoeken, maar zullen naakt staan. Dan zult gij sierlijk gekleed staan.

Daarom mijn allerliefste zuster boven alle mensen, wordt toch niet moede, al moet gij nog wandelen in deze pelgrimage, versiert en vervult altijd uw lamp in eenvoudigheid met olie en houd ze altijd brandende om alzo te wachten met lijdzaamheid uw vertrooster, de Bruidegom; dan zal Hij om een weinig tijd trouwheid, u heerlijk en

blijde welkom heten. Want Hij heeft die baan geopend voor uw en alle gelovigen, die naarstigheid doen, die deugd bewijzen uit hun geloof en voegen in de deugd wetenschap, in de wetenschap matigheid, in de matigheid lijdzaamheid, en in de lijdzaamheid godzaligheid, en in de godzaligheid broederlijke liefde en in de broederlijke liefde algemene liefde. En is het dat deze dingen bij u overvloedig zijn, zullen ze u niet ledig noch onvruchtbaar laten in de kennis van onze Heere en Zaligmaker Jezus Christus. Maar die deze dingen niet heeft, die is blind en tast met de hand naar de weg en heeft vergeten de reiniging zijner voorleden zonden. Daarom vermaant Petrus, doet des te meer naarstigheid, om uw roeping en verkiezing vast te maken en is het dat gij dat doet merkt daarop, zo zult gij niet vallen (merkt nog meer) en u zal overvloedig bereid worden de ingang tot het eeuwig Rijk van onze Heere en Zaligmaker Jezus Christus.

Och, hoe dat men ten val komt en hoe dat men verder raakt op de weg des levens, dat blijkt hier wel uit. Daarom is het een kostelijk ding: de naarstigheid. Want David zegt: Heere, wat Gij geboden hebt, dat hebt Gij geboden, naarstig te onderhouden. En Paulus zegt: wees niet traag in uw voornemen maar weest ijverig in de geest. En nog schrijft hij: dit wil ik dat gij drijven zult, opdat die in God gelovig zijn, naarstig mogen zijn om de goede werken de meeste te zijn.

Och, hoe wel gaat het dan als men dit waarneemt. Nog zegt Hij ook: och, of Gods wil het was dat degene die van mij onderwezen zijn tot nut van de Evangelische waarheid dienen mochten en naarstig worden in de werken des eeuwigen levens. Och, die deze goddelijke schriften der vermaning en waarschuwing ter harte nemen, zullen niet licht moede worden. Als een ander blijft staan zo zullen die voortgaan in getrouwen harte, zolang als zij ademhalen kunnen. En altijd hetzelfde dat ze doen, voor niets achten door de Goddelijke aard die in hem woont, welke liefde geen mate heeft. Namelijk als men overlegt in zijn hart dat Christus door Zijn grote pijn des doods ons dode mensen leven gemaakt en uit macht des duivels verlost en ons overgevoerd heeft in het rijk van Christus. Dat Hij ons arme zondige mensen, zo uitgenomen en verkoren heeft, van zoveel duizenden mensen en heeft ons verlicht.

Als zij zullen in het eeuwige vuur gaan, dan zullen wij in de eeuwige vreugde gaan en onze verwerpelijke lichaam zal Christus klaarheid gelijk zijn. Och, wie kan vertellen die grote vreugde die eeuwig duren zal? Allen die deze voorschreven liefde en goedheid Gods recht smaakt, die zal zich niet licht laten verdrieten goed te doen. Dezelve, zegt ook Paulus, zal ook maaien zonder ophouden. En Christus zegt: een goede boom zal brengen goede vruchten. En ook zegt Hij: *die goed gedaan heeft zullen opstaan tot de verrijzenis des eeuwigen levens.*

Och mijn zeer geliefde en beminde huisvrouw, al is dat ik u nu moet laten en niet meer zien, maar in de opstanding dan hoop ik u door des Heeren genade te zien maar met een heerlijk en onvergankelijk lichaam.

Daarom mijn allerliefste schaapken, gaat altijd in de deugden voort naar uw vermogen, gelijk ik u mijn allerliefste van gehele harte toebetrouw. Houd toch vast die waarheid daar gij staat door Gods genade; want het is de rechte waarheid. Daar zal geen ander bevonden worden. Daar ben ik zeker van in mijn hart. Daarom wortelt u vast daarin opdat gij tegen alle tempeesten mag staan en niet vallen door vervolging, door beroving van goederen en uwes Beminden, noch door valse christenen, die helaas nu veel op de been zijn; die vele harten verstoren, gemoederen verleiden onder de schijn van waarheid dewelke van hen vervalst wordt. Alzo dat er zeer veel bitterheid en ook zeer veel verkoeling der liefde gegroeid is. Ja, ik vrees dat het nog gaan zal als waarvan Christus zegt: *als de Zoon des mensen komen zal, zo Hij ook geloof op aarde vinden?*

Och, mijn allerliefste huisvrouw, ik kan u door des Heeren hulp niet meer waarnemen en voor u strijden. Strijd toch nu voor uzelf met uw gestrenge gebeden tot God. Hij zal u niet verlaten al moet ik u verlaten. Betrouw het Hem vast toe en houdt u altijd vast aan de leer van Christus. Hetgeen gij gehoord en aangenomen hebt, volbrengt dat in de vreze Gods, dan zult gij het eeuwig leven hebben. Want God kan hetzelfde, dat goede dat Hij nu begonnen heeft werken en volbrengen zonder vertragen.

Ten laatste, wees sterk in den Heere door de macht Zijn sterkheid en zijt wel gewapend tegen alle tegenspoed dan zult gij met de hulp des Heeren wel overwinnen. Smaakt dat Goddelijk is, en overwint dat menselijk is. En ik bid u vriendelijk, al dat ik u bidden kan, stel u toch in den Heere wel tevreden en gedenkt gedurig aan uw verlossing en aan de schat die alle schatten te boven gaat, dat u die uit genade is geschonken en denk gestadig op die heerlijke beloften. Zo hoop ik door des Heeren genade dat de betere kelk en dat bitter water Mara (dat gij nu mede moet drinken om des evangelies wil) wel wat verzoet zal worden.

Want liefste, gij weet immers wel dat dit onze kosten en beloften zijn en dat wij het verwacht hebben vanaf de tijd dat wij de waarheid opnamen om alle mans roof te worden. Want de knecht is niet beter dan zijn heer. Door veel druk moeten wij het rijk Gods ingaan.

En bezie eens van Abel af tot nog toe, hoe die gerechtigen moeten lijden. De Schrift moet immers vervuld worden. Want als ik niet in de handen kwam en een ander ook niet, hoe zou dan het getal der martelaren onder de altaar vervuld worden? Want die verwachten naar de vervulling. Daarom troost u toch mijn allerliefste en troost elkander. Want ik denk, als de een schreit dan schreit ook de ander. Want ik mag u vertroosten met des Heeren heilig woord. En ik wordt hiermee nog meerder verzekerd, dat ik geen bastaard ben overmits die barmhartige Vader, mij arme zondige mens beliefd heeft te kastijden om mij onwaardig te ontvangen als Zijn lieve zoon; Zijn wil moet geschieden.

Daarom bid en laat voor mij bidden, opdat ik met mijn dood des Heeren Naam mag prijzen, tot stichting, tot een oorzaak van vrijmoedigheid, tot blijdschap van mijn naasten, tot een licht der wereld, tot opwekking van hen die nog in de staat der zonde zijn en tot mijn ziel en zaligheid. Amen.

Nog moet ik mijn allerliefste op aarde laten weten, dat het mij een grote verlichting is in mijn banden dat gij niet in de banden zijt. Och, ik kan ook mijn God niet ten volle danken wegens ons arme dochttertje, dat haar vader dus zag binden alsof hij een moordenaar was. Zodat de sterken en getrouwe God mij zulke genade gaf dat ik bijna van geen verbaasdheid weet te spreken. Alleen dat ik zei: och mijne heren, ontbindt gij mij dus? Alsof ik een kwaad mens was.

Och, zeiden ze, gij doet dit uzelf aan; en overzulks werd zeer onder hen gezocht. En als hij mij naar u vroeg, toen sprak ik de Schout zo luid toe, opdat gij toch weg zou lopen; zo zeer was ik voor u bezorgd. De Heere zij geloofd, dat Hij mij zo genadig kastijdt.

Och liefste schaap, gij zijt immers zeer na geweest; dat mag men denken als men de huik laten liggen en zo ontvliedt.

Nu liefste, wees getroost gij laat er wel wat meer; verlaat gij veel, zo zult gij veel ontvangen. Schikt u altijd alle uren in de lijdzaamheid. Gij hebt door des Heeren genade overwinnen wat u overkomt. Want lijdzaamheid is een bijzondere gave Gods. Want lijdzaamheid is der christenen sterkheid. Dat ben ik onwaardige, wel gewaar geworden. En ook allerbest zo bevindt ik het in mijn banden, die ik om Christus' wil

leidt. Ik kan Zijn genade niet ten volle danken vanwege Zijn vertroosting. Ik proef hoe een man te moede is die om geen kwaad gevangen is. Ik bevind de getrouwheid des Heeren die Hij de Zijnen heeft beloofd. Ik heb ook op Zijn woord betrouwd, dat Hij het houden zou eer ik in de banden kwam. Want de Heere zegt: al was het dat een moeder de zoon van haar lichaam vergeet, zo zal Ik nochtans u niet vergeten. Hij is gewis een Sterkte der armen. Een rechte Noodhelper.

Och ik had gehoopt, dat ik alleen bezegeld zou hebben met mijn bloed. Daar is nog een zwak schaapke in der wolven handen geraakt. En zeer wonderlijk, men zou gemeend hebben dat zij immers niet veel nood had. Zij kwam in mijn meesters huis en werd gevangen. Als mijn tijd vervuld was kwam ik ook in hun handen. Ik achtte dat het de goede God over mij onwaardige, alzo voorzien heeft tot mijn zaligheid. Want Hij weet meer wat mij noodzakelijk is dan ikzelf. Daarom moet Zijn wil geschieden. Och mijn liefste, stelt u ook zo gelaten en offer mij op, uw liefste in des Heeren wil. Gelijk dagelijks ons gebed is. Want ik bad den Heere menigmaal tevoren dat Hij mij zou geven en ons laten overkomen hetgeen mij zalig is. Ik zie 't ook zo in, dat de Heere mij wilde wegrukken voor het ongeluk en brengen tot rust. Want die van harte de Heere liefheeft en de gemeente, die is zelfs zonder hartzeer dikwijls in barensnood. Maar nu ben ik ook dikwijls, dunkt mij, gelijk een barende vrouw als ik denk aan u en mijn dochterke's droefheid en om mijn oude vader en de oude moeders droefheid. Dan zou ik wel wenen maar de Heere geeft wederom vertroosting door Zijn Heilige Geest. Geloofd moet Hij wezen in der eeuwigheid. Amen.

Nog kan ik niet laten, ik moet u mijn allerliefste enige huisvrouw, hogelijk zeer bedanken dat gij mij zo lieve getrouwe vrouw geweest zijt. Meer als 9 jaar. De tijd is zo haastig weggelopen dat ik mij verwonder. Ik heb zulk een vreugde van uw liefde in mijn hart gehad dat ik den Heere voor Zijn genade nimmermeer kan ten volle danken. Ja, mij al waren de haren mijns hoofds tongen en het gras der aarde, dat ik Zijn goedheid niet ten volle kon bedanken. Ik blijf Hem schuldig. Maar hoe lief dat ik u had, zo moest ik het in een mate zetten, opdat of dat het daartoe kwam, daar het nu toe gekomen is, dat ik dan mag overwinnen het scheiden.

Ten andere had ik mijn dochterke al wat liever dan ik mij wel liet blijken en ik dorst mijn hart daar zozeer niet op zetten opdat, als ik daarvan moest scheiden, gelijk het de Heere voorzien heeft, met mij onwaardige, dat mij dan dat dit verscheiden niet overwoog. Maar nu ik van de Heere tot deze staat geroepen ben, zo wil ik u beide, mijn allerliefste schaapkens, den Heere der Heeren overgeven en om Zijn genade bidden, dat Hij u beide wil bewaren voor het kwaad en u brengen tot Zijn eeuwig rijk. Amen.

Dan, helaas, ik heb menigmaal leed wezen gehad en nog wel dat ik, ellendig mens, niet heilige en in volkomenheid bij u gewandeld heb. Hoe ik het maakte, ik kwam altijd veel tekort. Alzo dat ik al jaren mijns geloofs niet doorgeworsteld ben zonder struikelen of vallen. Dan, de rijke God aanziende mijn goed opzet, heeft mij naar Zijn barmhartigheid wederom opgericht. Want Hij is geneigd om te vergeven; want ik ook gaarne vergeve en Zijn belofte staat vast: is dat wij de mensen hun misdaden vergeven, zo zal Hij ons ook onze misdaad vergeven. Als ik mijn zelfs gebreken dus voelde, dan was het een oorzaak om mij in de ootmoed te houden en te buigen onder de krachtige hand Gods. En het was mij wel een vermaning om ijverig in ootmoed te wezen en te buigen onder de krachtige hand Gods. En het was mij wel een vermaning

om ijverig in mijn beroep te wezen. In een goed opzet wezende, is de Heere der Heeren gekomen. Daar Hij eeuwig voor geloofd moet wezen.

En ik bid Hem dikwijls, dat Hij die wil vergeven die mij genoemd, overgeleverd, en aangetast hebben; ik vergeef het hun allen gelijk.

Och mijn beminde huisvrouw, dit heb ik u toch nog hartelijk te bidden, dat gij het ook vergeven wilt die aan mij schuldig zijn en aan uwe droefheid. Want zo gij niet vergeeft, zo dunkt mij, dat gij de Heere, uw en mijn God, zou verhinderen, dat Hij u niet vergeeft uw schuld. Daarom bid ik u, dat gij van harte vergeeft. En dit voor die u lijden aandoen, dan zult gij een goede zuster in Christus zijn. Maakt God te wezen uw Schuldenaar en Hij zal u vergeven uw schuld. Want dagelijkse vergeving behoeven wij, omdat wij gebrekkig zijn.

Maar hierin ben ik toch zo grotelijks bedroefd, dat onze lieve Gemeente vele schamele harten, zo verstrooid zijn, moeten zwerven in vreemde landen. Ja, sommigen niets hebbende om aan te tasten; en de arme kinderen moeten gevoed worden. Och, vrolijke gevels zijn een gebrek in deze benauwde tijd.

Niets zonderlings meer op dit pas, dan zijt gij en blijft altijd Heere en het rijke woord Zijn genade bevolen die toch zo machtig is u te bewaren van kwaaden te brengen tot Zijn eeuwig rijk. Amen.

Zijt zeer uitgenomen hartelijk in den Heere gegroet met een kus der liefde en des vredes. En dat in des harten met het gemoed in de geest, bij u tegenwoordig.

Zeg mij ons beminde dochterke veel goeden nacht en zeg haar dat ze haar moeder troostte zo zal ik ze liefhebben, is 't dat ze een gehoorzame dochter is; naarstig leert lezen en dan ook schrijven en dan haar lieve moeder de kost helpt winnen.

Groet mij alle Godvruchtigen hartelijk in den Heere. Die u naar mij vragen zeg hen dat zij alle welgemoed zijn, op de Heere hopen en vertrouwen. Want Zijn hand is niet verkort. Dat gevoel ik nu wel. Daarom niemand vreze de sterfelijke mens, maar veelmeer de onsterfelijke God. Het geloof heb ik beleden, mijn leven niet gezocht. Vrij en bloot Christus bekend voor dit zondig volk, hen tot een getuigenis opdat ze geen onschuld hebben te maken op de dag van Christus.

De Schout vroeg mij, of ik van mijn geloof afging en dat men mij wederom op mijn vrije voeten stelde en mijn huisvrouw en mijn kind de kost te voren kon brengen. Gij zijt nog een jonge man, zegt hij, gij moogt nog wel kinderen gewinnen en in de wereld vermeerderen.

Ik antwoordde: dat ik niet begeerde daarvan af te gaan.

De schout zei: wilt ge dan niet leven?

Ja ik mijn heer, maar mijn geloof begeer ik om geen ding ter wereld af te gaan.

In het heengaan zei hij dat ik dwaalde. Hij wel het mij bewijzen met Kronieken, dat die lering die ik zei, dat men in der apostelen tijden een sekte der Nazaréner noemde, openlijk wedersproken is. Gij moet zien dat ons geloof geweest is over zoveel 100 jaar en is gegaan van hand tot hand.

Ik zei, ik zie niet op de jaren maar op de waarheid. En zo scheiden wij.

Och loopt niet verder met mijn schriften, opdat ik mijn vrijheid niet verlies. De Heere zij hiervoor geloofd. Is het dat iemand de liefde dringt om een weinig te schrijven, zo besteld het en doet er wat verwe in; bemorst het wat, te min zal men het merken. Schrijft gij mij een weinig, hoe gij met mijn dochterke daar al aan zijt; zent het er met verf ook wat krijts, al was het maar venkelzaad, of een stukske koek; hetzelfde zal mij aangenaam zijn.

Groet toch hartelijk uw broeder en zijn huisvrouw.

Bladzijde 600

13. Een brief van Adriaanken Jansdochter van Molenaars Graaf, geschreven aan haar man, daar ze in de gevangenis lag op de Vuil Poort te Dordrecht en daar op de 28e Maart met Jan Wouters van Cuijk verbrand is, als tevoren is aangewezen.

Genade en vrede van God onze hemelse Vader door Jezus Christus Zijn enige zoon onzen Heere en Zaligmaker en de medewerking van de Heilige Geest vermenigvuldigd bij uwer liefden en bij alle Godvruchtigen tot vertroosting in uw pelgrimage, tot des Heeren prijs en tot uw en aller zielen zaligheid. Amen.

Na deze, mijn hartgrondige groetenis en goede wens; zo zult u, mijn allerliefste en hartgrondige beminde man en broeder in den Heere believen te weten hoe dat ik u hartgrondige en zeer beminde huisvrouw en zuster in den Heere, genaamd Adriaanken Jansdochter nog wel gemoed ben in den Heere. En ik weet de Heere der Heeren nimmermeer genoeg te danken van Zijn grote dagelijkse goedheid, die Zijn genade aan mij onwaardige heeft bewezen. Hem zij eeuwig prijs en lof, van eeuwigheid tot eeuwigheid. Amen.

Verder zo zult u J. A. mijn hartgrondige beminde man believen te weten, hoe dat ik uw allerliefste beminde huisvrouw en zuster in den Heere niet wel heb mogen laten, maar moet uw liefde een weinig schrift laten tot mijn gedachtenis, overmits de grote liefde die wij tot elkander gehad hebben dewelke ik hoop dat eeuwig blijven zal, en dat ons niemand daar van zal kunnen scheiden. En al is 't dat wij naar het uitwendige lichaam van elkander gescheiden zijn, zo blijft nochtans de liefde.

En ten andere om ulieden wat te troosten dat gij uw druk wilt matigen, als die wel weet, dat dit onze kosten zijn op ons huis, dat wij op de Steen Christus gefundeerd hebben. Welk huis nu immers door de genade en de kracht des Heeren blijft staan, al is 't dat er menigerlei bui op valt, waarin wij ons verblijden dat wij zulk een getrouwe Noodhelper hebben. Maar onze blijdschap dien niet dat wij dat alleen bij ons houden, maar dat wij het verbreiden opdat gij, mijn allerliefste, op deze aarde u mede zou verblijden en alle Godvruchtigen was het mogelijk, omdat gij mijn bijzondere beminde man en alle Godvruchtigen toch vast aanhoud, in niet vervaard al zijn onze vijanden nog zoveel; zo zeggen wij met de profeet Elisa: *er zijn daar meer met ons dan die tegen ons zijn*. Gelijk Paulus ook zegt: *is God met ons, wie kan tegen ons zijn? Die zijn enige zoon niet gespaard heeft maar heeft hem om ons overgeleverd; hoe zou hij ons met Hem niet alle dingen geven?* Ook zegt David de profeet: *de Heere is een onverwinnelijk Schild allen die op Hem betrouwen en een getrouwe Noodhelper, want Hij verhoort het roepen der ellendige*.

Hierom mijn Allerliefste, gaat voort in het betrouwen op de beloften des Heeren, want Hij is een getrouwe, waarachtigen God. Niemand is Zijns gelijk. Zijn beloften altesamen zijn ja in Hem en niet neen, zowel in deze tijd om ons te helpen in de nood als de geven het eeuwige leven die in Christus geloven, na deze tijd.

Wij twee onwaardige schaapkens van Jezus Christus gaan nu heel nabij de Stad vol aller goederen die onze toe-erve is geworden door de verdienste van Christus. Ja wij gaan uit de druk, uitgaande zwarigheid en perikelen en wij laten u en al de andere liefste broeders, zusters en vriendie in deze deerlijke woestijn, ja in deze boze wereld vol aller ongerechtigheid daar het alom vol boze exempelen is. En dat tot onzer zielen schade en droefheid. Want kwalijk kan men met het werk omgaan en onbesmet zijn en blijven. Daarom ook onzes inzien is in dat, het den Heere behaagd ons twee zwakke

schaapkens weg te rukken met der haast maar opdat wij niet bedrogen worden gelijk Eva, maar behouden worden in en door het geloof van Jezus Christus.

En dat de alleen wijzen, goede en barmhartige God ons eerst wel beproefd in deze onze kastijding. Dat een teken van genade en van zonderlinge liefde is. Want Hij gebiedt of Hij houdt Zich nu over ons onwaardige, gelijk een lieve Vader zich houdt en toegedaan is over Zijn kinderen, waarmee Hij bezegeld naar Zijn grote barmhartigheid, dat Hij ons niet kent voor bastaarden maar voor de rechte erfgenamen.

Hierom zijn wij vertroost wat de Heere ons laat overkomen, het dient ons ten allerbesten want in de verdrukking vergeeft Hij de zonden. Daarom moet Zijn heilige wil geschieden tot ons voordeel, dat is tot onze zaligheid, hetwelk is onze hoogste begeerte. Waarom wij alles verdragen en zijn lijdzaam naar het voorbeeld van Job, de profeten en de apostelen; en het einde onzes Heeren en andere martelaren na hen. Nu gaan wij vast voort om onze strijd door de hulp des Heeren te volvoeren in trouwe harten tot de dood toe. Want wij weten en geloven dat ons bereid is de kroon des eeuwigen levens. Amen.

Aldus mijn hartgrondige beminde man en liefste broeder in den Heere, ik uw bijzonder hartgrondig, beminde huisvrouw, Adriaanken Jans uw allerliefste zuster in den Heere dewelke elkaar getrouwd hebben voor den Heere en Zijn gemeente; ik wil uwer liefden hiermee adieu zeggen. En u verbeiden bij uwen en onze ellerliefsten Bruidegom Christus Jezus. Daarom houd toch hetgeen gij hebt want het is de enige en onvervalste waarheid, opdat toch niemand uw kroon neme. Want de satan werkt wonderlijk in de zijnen.

De Gardiaan van der Grauwe monniken klooster zei mij: *ik prijs nog Jan Woutersz, die zei toch dat het hem leed is.*

O schalk, dacht ik, ik ken uw schalkheid wel. Aldus heeft mij de Heere bewaard opdat wij altijd het veld behouden in Christus. Hij zal ons nog wel voort helpen in het land van beloften onzer rust, naar Zijn beloften.

Hiermee wil ik u mijn allerliefste man en beminde broeder in den Heere de almachtige God bevelen en het rijke woord Zijner genade hetwelk machtig is u op te bouwen te bewaren van kwaad en te brengen tot de eeuwige erfenis. Daar hoop ik u met eeuwige vreugde te zien. Daartoe geve de goede God Zijn genade. Amen.

Houd mij toch dit weinige schrijven ten goede. Veel geschrijf acht ik onnodig want de Godvruchtigen hebben door het ingeven des Heiligen Geest veel overvloedige geschriften nagelaten tot verbetering, tot lering, tot vertroosting en versterking.

Ik Adriaanken Jansdochter uwer hartgrondige en allerliefste huisvrouw en zuster in den Heere groet u, mijn allerliefste man en allerliefste broeder in den Heere. beminnelijk met de kus der eeuwige liefde en vrede van Christus, met de mond mijns harten in de Geest tegenwoordig bij u.

Ten allerlesten, zo zeg ik u nog eens hiermee adieu en ik dank u alle dat ik u bedanken kan voor uw goede gezelschap en getrouwheid.

Geschreven bij mij uw beminde huisvrouw Adriaanken Jans gevangen om het getuigenis van het Evangelie van Christus tot prijs des Heeren, tot troost en blijdschap van onzen naaste, tot een licht die nog in de duisternis zijn, tot beschaamdheid die ons veroordeeld hebben als afvalligen en tot onzer zielen zaligheid. Amen.

Ik en mijn medegevangenen groeten ulieden en alle Godvruchtigen zeer.

Wij hadden gehoopt op 'Manendag vóór Maria' onze offerande doen en zo in de Ruste te geraken. Maar wij hadden zoveel geluk niet. Aldus hopen wij dat het nog kortelings

geschieden zal. Is het anders, des Heeren Voorzienigheid. Maar moet onze druk nog wat langer wezen, de wil des Heeren moet geschieden tot onze zaligheid. Amen.

Geschreven in mijn banden des anderen daags ná Maria in de Vasten. Anno 1572.
Bij mij Adriaanken Jans.

**Brief gezonden aan dezelfde Adriaanken Jans in haar banden,
van haar man, J. van Dort.**

Aan mijns harten lieve vrouw, Adriaanken Jans dochter uit liefde, om uw gemoed te versterken. Amen.

Men moet Gode meer gehoorzaam zijn dan de mensen.

Genade en vrede, wijsheid en troost, zij met u mijn zeer beminde, lieve huisvrouw en zuster in den Heere, van God onze hemelse Vader, door de grote liefde van Zijn Zoon Jezus Christus onzen Heere en Zaligmaker en door de kracht des Heiligen Geestes; en geduldigheid in uw banden, wens ik u, mijn beminde huisvrouw en zuster in den Heere door een vriendelijke groetenis tot prijs des Heeren en tot uwer zielen zaligheid. Amen.

Bezit uw zielen met lijdzaamheid.

Na alle hartgrondige groetenis, mijn zeer beminde vrouw en zuster in den Heere, zo bid ik u toch vriendelijke dat gij u vroom wilt houden in uw druk en nood en altijd zien op de Hertog (=Leidsman) des geloofs en op de Voleinder Jezus Christus; Die, als Hem de blijdschap voorgelegd was, heeft Hij aan het kruis geleden met verwachting van de schanden. Merkt, Hij zegt, met verachting der schanden. Zo wil toch buiten het leger treden en Zijn versmaadheid helpen dragen. Want als Christus leeft, zo heeft Hij buiten Jeruzalem moeten lijden en heeft aldaar onze zonden op Zich genomen en is als een worm geworden, zeer versmaad, zegt de profeet Elisa. En Paulus zegt: hoewel Hij in Goddelijke gedaante was, zo heeft Hij geen roof geacht Gode evangelijk te zijn, maar heeft Zichzelven overgegeven tot den dood, ja tot de dood des kruises. En Petrus zegt: is dat Christus nu voor ons in het vlees geleden heeft, zo wapent gij u ook met dezelfde gedachte, want die in het vlees lijdt die heeft opgehouden van de zonde; dat hij nu voortaan wat er nog achterblijft in het vlees niet naar der mensenlusten, maar naar den wille Gods zou leven. En ook zegt Paulus: ook die godzalig willen leven in Christus Jezus, die moeten vervolging lijden. Gelijk hij ook verhaald tot de Hebreëen, hoofdstuk 11 van zoveel vrome getuigen die door hun geloof zoveel geleden hebben en zagen op de beloning; en zijn gestenigd, in stukken gehouwen, onderzocht door slagen des zwaards gestorven; zij hebben in pelzen en geitenvellen omgegaan uit gebrek, met druk, met ongemak, die de wereld niet waardig was; en alzo het rijk der hemelen ingenomen met geweld. En nog maar van verre op de beloften gehoopt en hebben ze nochtans niet gehad, gelijk Christus zegt: zalig zijn de ogen die zien dat gij nu ziet en de oren die horen dat gij nu hoort. Want vele profeten en rechtvaardigen hebben begeerd te zien dat gij nu ziet en hebben het niet mogen geschieden. Gelijk Paulus zegt: nadien dat God voortijds menigmaal en op menigerlei wijze tot de vader door de profeten heeft gesproken, zo heeft Hij nu ten laatste in deze dagen tot ons door de Zoon gesproken; Dewelke Hij tot een erfgenaam over alle dingen gesteld heeft; door Dewelke Hij de wereld ook gemaakt

heeft. Dewelke, want Hij is een afschijnsel van Zijn heerlijkheid en een Evenbeeld van Zijn Wezen, onderhoud Hij alle ding met het Woord Zijner kracht.

Zie nu mijn lieve schaap hoeveel vrome getuigen dat wij nu hebben. Zo laat ons niet moede worden maar zien dat wij mochten met Kaleb en Jozua in het beloofde land trekken. Want gij zijt nu door de woestijn al gepasseerd maar gij staat nu voor de Jordaan al is ze vreselijk om aan te zien. Gij zult daar wel door komen. Wankelt alleen niet; er ontbreekt nu niet dan door te trekken. Wees mannelijk, mijn schaap, de Heere zal u wel helpen. Zet uw betrouwen op Hem, want Hij is onze Hoofdman, onze vaste Sterkte, Borg en Slot.

Zijt toch, mijn lieve schaap wel getroost in de Heere gij zijt een zo heerlijke Kroon verwachtende. Want de Heere zegt: zalig zijn zij die vervolging lijden om der waarheid want zodanige behoort het rijk der hemelen toe. Zie mijn schone, gij zult wezen één van het getal die Johannes zag onder een het altaar die met witte klederen bekleed waren. En zult hun getal helpen vervullen; en de schare daar de engel Ezra [4 Ezra hfd 2, Apoc. Boeken] van zeide. Want als het getal vervuld is, of de schare ter rechtvaardigen, zo zal de beloning haast geschieden. Dan zullen al uw tranen afgewassen zijn, der zonnebrand zal u niet meer steken, want gij zult met alle uitverkorenen kinderen Gods onder Zijn schaduw rusten.

Mijn lieve schaap is dat gij nu maar mannelijk voor de waarheid strijd; het leidt nu maar in dit leven. Na deze tijd is er geen tijd meer. Niemand wordt er gekroond die niet wettelijk heeft gestreden. En Jakobus zegt: lieve broeders, wij prijzen ze zalig te zijn, die geleden hebben. En Salomo zegt dat Zijn volk beproefd wordt als het goud in de oven; en als Hij ze genoeg vindt, zo neemt hij ze aan als een brandoffer.

Belijdt toch des Heeren woord voor dit arme geslacht. Want belijden wij Hem, zo zal Hij ons ook belijden voor Zijn hemelse Vader en voor Zijn engelen. Verzaken wij Hem, dan zal Hij ons ook verzaken. Is dat wij niet geloven, zo blijft Hij nochtans getrouw; Hij kan Zichzelf niet verzaken. Maar de vaste grond Gods blijft staan en heeft dit zegel: de Heere kent de Zijnen; en al die de Naam van Christus aanroepen, wijken af van de ongerechtigheid.

Ziet mijn lieve schaap, hier is het vonnis al gestreken. Zie toch nu toe dat gij voor des Heeren woord in uw banden getrouw blijft gelijk gij begonnen hebt, opdat gij toch een vol loon ontvangt en niet verliest hetgeen daar gij zolang door het geloof om gearbeid hebt. Want zo wie overtreedt niet blijft in de lering van Christus die heeft geen God. Wie in de lering van Christus blijft die heeft beide de Vader en de Zoon.

Lieve Jansdochter, wij zijn een zo heerlijke Kroon verwachtende, is 't dat wij bij de waarheid blijven, hoe vrolijk zullen wij zijn als wij in het nieuwe hemelse Jeruzalem komen; daar de straten van louter goud zijn en haar poorten worden niet gesloten voor de boetvaardige; maar voor de goddelozen staan zich niet open. Want buiten zijn de honden en de tovenaars.

Zie mijn allerliefste schaap, voor niemand anders dan voor de godvrezende staat Zijn genade ten allen tijd bereid. En Hij zal ze toch te drinken geven van die schone rivier die door de schone stad heen loopt. En dat zijn de levende wateren, dat de Heere het Samaritaanse vrouwtje van zei als zij daarvan dronk zou ze in der eeuwigheid niet meer dorsten.

Ziet mijn lieve Ribbe, van deze wateren hebben alle gerechtigden gedronken. Ze dronken al van deze Steenrots die hen volgde; en de Steen was Christus. Maar aan veel van hen heeft God geen goed behagen gehad want ze zijn verslagen in de woestijn.

Ziet lieve Adriaanken Jans wat heeft ons de Heere al deugden bewezen! En hoe rijk heeft Hij Zijn kinderen beschonken! En wat zou Hij hen de schenken als Hij komen

zal om alle geslachten der aarde te oordelen! Dan zullen wij al onze vijanden vertreden en zullen zitten met alle uitverkorenen Gods op de 12 tronen en oordelende de 12 geslachten van Israel. En zullen in grote volständigkeit staan tegen degene die ons benauwd hebben. En wij zullen schijnen als de vonken in het riet en zullen springen als de gemeste kalveren op die dag die de Heere voorzien heeft.

Wij lezen ook hoe dat Ezdras zag in den geest op de Berg-Sion (4 Ezra 2 vers 43) hoe de Heere ging en gaf hen palmtakken in de hand en zette ze kronen op hun hoofd, die Hem in de wereld beleden hadden. Ook zegt Petrus: wij zullen tot koningen en priesters gemaakt worden opdat wij verkondigen zouden de deugden desgenen die ons geroepen heeft van de duisternis tot Zijn wonderbaar licht.

O Jansdochter, mijn lieve vrouw en zuster in den Heere, zouden wij allen die heerlijke beloften verhalen die de Heere beloofd heeft degene die in hun aanvechting getrouw blijven? De tijd zou te lang zijn om te schrijven. Hiermee wil ik U, mijn lieve vrouw en zuster in den Heere, den Heere bevelen en het rijke woord Zijner genade dat machtig is ons te bewaren voor alle listige lagen daar onze wederpartijder de duivel ons mee omgaat als een grimmig een leeuw, zo Petrus zegt. Hij kon de Heere wel aan komen, zou Hij Zijn volk dan niet beschieten? Want het is ons niet onbekend wat hij in de zinnen heeft. Want hij werkt ook door zijn boden. Dat zijn de kinderen des ongeloofs. Die nog mogelijk komen zullen om u te bestrijden. Maar wij kunnen ze wel overwinnen; door des Heeren genade vermogen wij alles. Welke genade ons God wil geven u en mij en ons allen. Amen.

Vaarwel en bid den Heere voor mij opdat mij de Heere toch beware in deze kwade tijd dat ik toch altijd mocht wandelen in Naam des Heeren. En ik bidde ook voor u, dat u de Heere wil sterkte geven, dat gij toch Hem in bekwame offerande mocht wezen en dat er door uw banden en uw vrijwillig overgegeven uws lichaams in de handen der tirannen, velen tot de waarheid mochten komen. Al valt er het vlees wat zwaar, de Heere kan wel sterkheid geven die op Hem vertrouwen.

Ja lieve Jansdochter, mijn allerliefste, beminde zuster in den Heere, laat ons toch toezien en de Heere bidden dat wij onszelf wel bewaren en dat wij de tempel Gods niet schenden. Want alzo zegt Paulus, merkt erop: *en weet gij niet dat gij Gods tempel zijt en dat Gods Geest in u woont. Zo wie de tempel Gods schendt, dien zal God schenden. Want de tempel Gods is heilig, welke gij zijt.* Is het dat wij onszelf wel bewaren, zo zal het ons goed gaan. Want wij hebben een kostelijke schat in aarden vaten, de geest des Heeren, de vertrooster, Die van ons niet weggenomen zal worden, is 't dat wij God vrezen en wijken van alle zonden en een wèl doen.

Och mijn liefste, zet het dan toch uit uw zin, dat gij daar ging om dat bed te halen. Want de Heere wil u mogelijk alzo beproeven. En laat ons den Heere niet verzoeken. Hij doet er al om beters wil. Ik wou u niet geven om al schatten van de wereld, dat weet de Heere die alle harten kent. Nu dat alzo is, moet er in de Naam des Heeren wezen. Gij mag wel denken dat Abraham wel beproefd was, dat hij zijn lieve zoon alzo moest offeren. Want het was hem een lieve zoon en de Heere had hem gezegd, dat zijn zaad zoveel zou zijn als er stof op aarde is en als de sterren des hemels. Maar hij vreesde den Heere en hij durfde des Heeren bevel niet ongehoorzaam zijn. Wij ook alzo; hebt toch moed, mijn lieve vrouw. Gedenkt, het is om een kwade ure te doen of 1/2 uur, men mag al veel in een half uur doen.

Ziet mijn lief, die overwint zal alles bezitten. Wie overwint dien zal geen leed geschieden van de tweede dood. Daarom allen die lijden naar de wil van God, die bevelen hun ziel de getrouwe Schepper met goede werken. Laat ons bidden voor degenen die het ons aandoen, dat is de paus met zijn aanhang. Dat zij toch zien mochten hoe blind dat ze zijn; en ook voor de overheid dat ze toch naar geen

onschuldig bloed meer staan dat zij nu tevreden waren en mochten zien waarin dat ze tegen God zondigen.

Adieu, zijt weltevreden in den Heere mijn lieve vrouw en zuster in den Heere. Houd mijn slecht schrijven ten beste, want het is wel door een goede mening geschied.

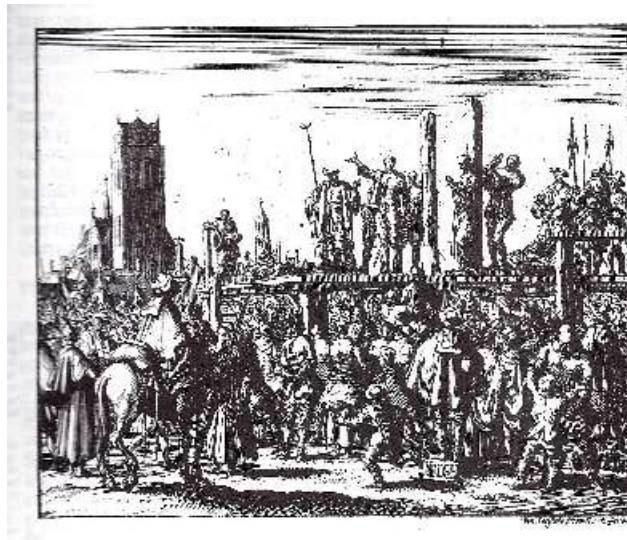
Geschreven met veel droefheid en moeite. Niet meer op dit pas, dan de Heere spare u in een godzalig leven en wil u bewaren voor de tweede dood. Amen.

Bij mij J. van Dort, uw lieve man en zwakke broeder in den Heere, in onwaardige des Naams. Maar door des Heeren genade vermogen wij het al.

Geschreven de 18e en 19e januari anno 1572.

Wat ik vermag dat is tot uwen beste, spaar mij niet.

Adieu en vaartwel zet u betrouwen alleen in den Heere zo zult gij uwer zielen ruste vinden. Amen.

Verbranding van

Jan Wouters van Cuijk en Adriaanken Jansdochter van Molenaarsgraaf

HET OFFER DES HEEREN naar de uitgaaf van 1570. Opnieuw uitgegeven te Amsterdam door Jan Everts Gloppenburgh; en Willem Jansz van Campen, 1591
DEELS OVERGENOMEN IN: HET BLOEDIG TONEEL OF MARTELAARSSPIEGEL DER DOOPSGEZINDE OF WEERELOOSE CHRISTENEN Door THIELEMAN JANSZ. VAN BRACHT. Uitgave: Hieronymus Sweerts; Jan ten Hoorn, Jan Bouwman, en Daniël van den Dalen; in Compagnie. 1985

DOOPSGEZINDE MARTELAREN. Te Middelburg, Gent en Brugge

HANS BRET, 21 JAAR. MET ENKELE GELOOFSGENOTEN GEMARTELD EN VERBRAND TE ANTWERPEN
 THIELEMAN JANSZ. VAN BRACHT

DE DOORBRAAK VAN DE HERVORMING IN MIDDELBURG

Door Dr. C. Rooze-Stouthamer

DE HERVORMING VAN DE DOOPSGEZINDEN IN ZEELAND EN VLAANDEREN Door dr. C. Rooze-Stouthamer.

Deel 1 verslag van martelaren

Deel 2. De eerste protestanten in de lage landen. Door Johan Decavele

Met verslag van martelaren